T. C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Canan HANOĞLU

ERZURUM MERKEZ'DE CAMİ HAZİRELERİNDE BULUNAN XVIII.-XIX. YY. MEZAR TAŞLARI

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Ahmet Ali BAYHAN

Erzurum - 2006

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Sanat Tarihi Anabilim Dalının, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanatlar Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ahmet Ali BAYHAN
Danışman / Jüri Üyesi

Doç. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. A.Yalçın TAVUKÇU
Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 05 / 07 / 2006

Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI
Enstitü Müdür V.

İÇİNDEKİLER

ÖZET VIII
ABSTRACT IX
ÖNSÖZ X
KISALTMALAR XI

BİRİNCİ BÖLÜM

I. GİRİŞ 1
1.1. Konunun Tanımı, Amacı, Önemi ve Sınırları 1
1.2. Araştırma Yöntemi 2

İKİNCİ BÖLÜM

2. ERZURUM'UN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHÇESİ 4
2.1. Erzurum'un Coğrafi Durumu 4
2.2. Erzurum'un Tarihçesi 5
2.2.1. Şehrin adı 5
2.2.2. Tarihi gelişim süreci 6

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKLERDE MEZAR VE MEZAR TAŞI GELENEĞİNİN
TARİH İÇİNDEKİ GELİŞİMİ 11
3.1. Mezar Taşı İbaresinin Tanımı Ve Mezar Taşlarına Kısa Bir Bakış 21
3.1.1. Yazısız gayrı muntazam mezarı taşları 23
3.1.2. Yazısız muntazam mezar taşları 23
31.3. Yazılı düz mezar taşları 23
3.1.4. Musannâ mezar taşları 26
3.1.5. Lahit mezarlar 27
3.1.6.Taş, alçı, çini, mozaik, tuğla ve tahta sandukalar 27
3.2. Şahide Formları Ve Mezar Taşı Başlıkları 28
3.2.1. Şahide formları 28
3.2.2. Mezar taşı başlıkları 28
3.3. Mezar Taşlarında Tezyinat 29

3.3.1. Bitkisel süsleme 29
3.3.2. Geometrik süsleme 31
3.3.3. Figürlü süsleme 31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KABRİSTAN (MEZARLIK), MAŞATLIK, HAZİRE VE HECE TAHTASI KELİMELERİNİN TANIMI 33
4.1. Kabristan (mezarlık) 33
4.2. Maşatlık 33
4.3. Hazire 33
4.4. Hece Tahtası 35

BEŞİNCİ BÖLÜM

5- KATALOG 38
5.1. Ayaz Paşa Camii Haziresi 38
5.1.1.Sanduka şeklindeki mezar I 38
5.1.2. Hayriye Hanım'ın mezarı 39
5.1.3. Hacı Reşit Bey'in mezarı 41
5.1.4. Şefikâ Hanım'ın mezarı 42
5.1.5. Baş şahidesi kırık olan mezar 44
5.1.6. Hacı Nuri Bey'in mezarı 44
5.1.7. Hadice Hanım'ın mezarı 45
5.1.8. Esma Hanım'ın Mezar Taşı 46
5.1.9. Hacı Emine Hanım'ın mezarı 47
5.1.10. Peyker Hanım'ın mezarı 48
5.1.11. Sanduka şeklindeki mezar II 49
5.1.12. Kitabesi okunamayan mezar 49
5.1.13. Hacı Hüseyin Ağa'nın mezarı 50
5.1.14. Nâfi Bey'in mezarı 51
5.1.15. Avni Efendi'nin oğlu Vehbi'nin mezarı 52
5.1.16. Abdurrahman Ağa'nın mezarı 53
5.1.17. Osman oğlu Alemdar Dursun'un mezarı 54
5.1.18. Firûze Hanım'ın mezarı 54

5.1.19. Mîr Hüseyin'in mezarı 55
5.1.20. Ayak şahidesi mermer olan mezar 56
5.1.21. Siyah sal taşlardan oluşan mezar 57
5.1.22. Çifter şahideli mezar 58
5.1.23. Lütfiye Hanım'ın mezarı 59
5.2. Bakırcı Camii Haziresi 61
5.2.1. Kitabesi olmayan sandukalı ve kırık şahideli mezar 61
5.2.2. Atife Müslime Hanım'ın mezarı 62
5.2.3. İkiz mezar 63
5.2.4. Selahaddin Bey'in mezarı 64
5.2.5. Mehmed Naci Bey'in mezarı 65
5.2.6. Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim'in mezarı 67
5.2.7. Mehmed'in mezarı 68
5.2.8. Fehime'nin mezarı 69
5.2.9. Hafız Mehmed Efendi'nin mezarı 70
5.2.10. Baş ve ayak şahideleri bulunan ikiz mezar 72
5.2.11. Hazire girişindeki ilk mezar 73
5.2.12. Âişe Sıddıka Hanım'ın mezarı 74
5.2.13. Hacı Yusuf'un mezarı 75
5.3. Derviş Ağa Camii Haziresi 76
5.3.1. Said Efendi'nin mezarı 77
5.3.2. Aişe Hanım'ın mezarı 79
5.3.3. Hacı Mehmet Ağa'nın mezarı 80
5.3.4. Hafız Mustafa Dede Efendi'nin mezarı 81
5.3.5. Ahmet Ağa'nın mezarı 81
5.3.6. Hüseyin Bey'in mezarı 82
5.3.7. Ümmügülsüm Hanım'ın mezarı 83
5.3.8. Derviş Ağa'nın mezarı 84
5.3.9. Kadriye Hanım'ın mezarı 86
5.3.10. Hayriye Hanım'ın mezarı 87
5.3.11. Cemile Hanım'ın mezarı 87
5.3.12. Fatımatü'z-Zehrâ Hanım'ın mezarı 88
5.3.13. Hacı Mehmed Efendi'nin mezarı 90

5.3.14. Abdurrahman Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi'nin mezarı 91
5.3.15. Nâzım Efendi'nin mezarı 92
5.3.16. Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed Vasfi Efendi'nin mezarı 92
5.3.17. Ali Arar (?) Ağa'nın mezarı 93
5.3.18. Kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş bir kadın mezarı 94
5.3.19. Hadice Hanım'ın mezarı 95
5.3.20. Almacı Ahmet Efendi'nin mezarı 97
5.3.21. Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin mezarı 98
5.3.22. Hafız Nafız Efendi'nin mezarı 99
5.3.23. Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey'in mezarı 100
5.3.24. Fâtıma Hanım'ın mezarı 102
5.3.25. Hacı Şamlı-Zâde Fehim Bey'in mezarı 102
5.3.26. Hazirenin doğu duvarı üzerinde bulunan kitabe 103
5.4. Esat Paşa Camii Haziresi 104
5.4.1. Hacı Ahmed Ağa'nın mezarı 105
5.4.2. Attar Hacı Halil Efendi'nin mezarı 106
5.4.3. Hacı Muhammed Baba'nın mezarı 107
5.4.4. Selime Hatun'un mezarı 108
5.4.5. Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha'nın mezarı 109
5.4.6. Mehmed Salih Bey'in mezarı 110
5.4.7. Salih Ağa'nın mezarı 112
5.4.8. Kırbaş-Zâde Fevzi Bey'in mezarı 113
5.4.9. Hacı Dolmaseven-Zâde Mustafa'nın mezarı 114
5.4.10. İbrahim Hakkı Hazretleri'nin torunu Ebubekir Efendi'nin mezarı 114
5.4.11. Hacı Sabit Bey'in mezarı 116
5.4.12. Hacı Nail Efendi'nin oğlu Yusuf'un mezarı 117
5.4.13. Es-Seyyid Abdurrahman Hâki Baba'nın mezarı 118
5.4.14. Aişe Hüsniye Hanım Efendi'nin mezarı 119
5.4.15. Kitabesi okunamayan mermer mezar 121
5.4.16. Rukiyye Hanım'ın mezarı 123
5.4. 17. Hatice Hanım'ın mezarı 124
5.4.18. Abdullah Paşa'nın mezarı 125
5.4.19. Kapudan Mehmed Paşa'nın mezarı 127

5.4.20. Mustafa Paşa'nın mezarı 128
5.4.21. Hüseyin Hoca'nın mezarı 130
5.4.22. Hacı Salih Efendi'nin mezarı 130
5.4.23. Şeyh Osman Efendi'nin mezarı 131
5.5. Murat Paşa Camii Haziresi 133
5.5.1. İsmail Ağa'nın mezarı 134
5.5.2. Mustafa Oğlu Hasan'ın mezarı 136
5.5.3. Şahidelerinin içe bakan yüzeylerinde kitabe olan mezar 137
5.5.4. Mehmed Paşa'nın oğlu Melek Ahmet Bey'in mezarı 138
5.5.5. Muhammed oğlu Ahmed'in mezarı 139
5.5.6. Seyyide Mensure Hanım'ın mezarı 140
5.5.7. Ane Hatun Türbesi ve içindeki üç mezar 141
5.6. Narmanlı Camii Haziresi 142
5.6.1. Siyâvuş Paşa'nın mezarı 143
5.6.2. Lütfullah Efendi'nin mezarı 144
5.6.3. Hacı Salih Çelebi'nin mezarı 145
5.6.4. Hasbolat Bey'in mezarı 146
5.6.5. Kunduh-Zâde Musa Paşa'nın mezar taşı 147
5.6.6. Mülâzım Osman Ağa'nın mezarı 148
5.6.7. Zeliha Hatun'un mezarı 149
5.6.8. Hacı Osman Efendi'nin mezarı 150
5.6.9. Salih Efendi'nin mezarı 151
5.6.10. Baş ve ayak şahidelerin içe bakan yüzeyinde kitabe bulunan mezar 152
5.6.11. Hacı Yusuf Efendi'nin mezarı 153
5.7. Yeğen Ağa Camii Haziresi 154
5.7.1. Ahmed Efendi'nin mezarı 155
5.7.2. Abdurrahman Ziya Efendi'nin mezarı 156
5.7.3. Mine Hanım'ın mezarı 157
5.7.4. Münâdiye Hanım'ın mezarı 158
5.7.5. Hacı Abdullah'ın mezarı 159
5.7.6. Ömer Kotan Bey'in mezarı 161
5.7.7. Muhlis Efendi'nin mezarı 161
5.7.8. Nafiz Efendi'nin mezarı 163

5.7.9. Gül Hanım'ın mezarı 164
5.7.10. Hâdi Hanım'ın mezarı 166
5.7.11. Mehmed oğlu Hüseyin'in mezarı 167
5.7.12. Ahmed Efendi'nin mezarı 168
5.7.13. Fâtıma Hanım'ın mezarı 169
5.7.14. Necmeddin Hâfız Abdullah Edip Efendi'nin mezarı 169
5.7.15. Süleyman Bey'in mezarı 171
5.7.16. Halil Paşa'nın mezarı 172
5.7.17. Baş şahidesi tahrip olan mezar 173
5.7.18. Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarı 174
5.8. Abdurrahman Gazi Camii Ve Türbesi Önünde Bulunan İki Mezar Örneği 175
5.8.1. Abdurrahman Gazi'nin mezarı 176
5.8.2. Abdullah Budak'ın mezarı 177
5.8.3. Mustafa oğlu Kemal Efendi'nin mezarı 179

ALTINCI BÖLÜM

6. DEĞERLENDİRME 180
6.1. Mezar Tipolojisi 180
6.1.1. Yatay elemanlar 180
6.1.1.1. Kaideli mezarlar 180
6.1.1.2. Sandukalı mezarlar 181
6.1.2. Düşey elemanlar 183
6.1.2.1. Şahideler 183
6.2. Malzeme 193
6.3. Kitabe 196
6.4. Süsleme Tekniği 201
6.5. Süsleme Çeşitleri 202
6.5.1. Bitkisel süslemeler 202
6.5.2. Geometrik süslemeler 206
6.5.3. Çeşitli kullanım eşyaları 207

YEDİNCİ BÖLÜM

7. SONUÇ 210

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. BİBLİYOGRAFYA 213

DOKUZUNCU BÖLÜM

9. ÇİZİM LİSTESİ 218

ONUNCU BÖLÜM

10. RESİM LİSTESİ 220

ÇİZİMLER 230

RESİMLER 256

ÖZGEÇMİŞ 452

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERZURUM MERKEZ'DE CAMİ HAZİRELERİNDE BULUNAN XVIII-XIX YY. MEZAR TAŞLARI

Canan HANOĞLU

Danışman: Doç. Dr. Ahmet Ali BAYHAN

2006 – SAYFA: 452

Jüri : Doç. Dr. A. Ali BAYHAN

Doç. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Yrd. Doç. Dr. A. Yalçın TAVUKÇU

Sayıları fazla olan Erzurum mezarlıklarının, eskiden şehrin dört bir tarafına ve mahalleler arasına dağılıp, serpildikleri bilinmektedir. Bundan başka camilerimizin hemen hemen birçoğunun hazirelerinin mevcut olduğu görülmektedir. Bu hazirelerden Ayaz Paşa, Bakırcı, Derviş Ağa, Esat Paşa, Murat Paşa, Narmanlı ve Yeğen Ağa Camilerinin hazireleri ve bu hazirelerdeki mevcut mezar taşları asıl konumuzu oluşturmaktadır. Tüm bunlara ek olarak Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi önünde bulunan iki mezar örneği de konu dahilindedir.

Günümüze kadar hazirelerimizde yatan bilgin, ermiş, şehit, gazi ve diğer kişilere ait mezarların yazılı taşları ve bezemeli taşları maalesef daha önceden detaylı ve bilimsel bir çalışmaya dahil edilmediğinden, amacımız bu mezar taşlarını katalog halinde belgelemek ve Anadolu Türk Sanatı içindeki yeri ve önemini ortaya koymaktır. Elbette bu güne kadar şehrimize ait bu hazirelerde çalışmalar yapılmıştır. Fakat yeterince detaylı olmayan bu çalışmalarda yer alan eksiklikler tamamlanmaya, hatalar düzeltilmeye çalışılmıştır. Konu kapsamına sadece baş şahide ve kitabesi alınmamış ayak şahide ve varsa sandukası da bütün özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sonuçta mezar taşlarında birbirini takip eden özelliklerin, geleneksel sanatın yansımaları ve yerleşen yöresel etkiler olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak toplumun kültür yapısında meydana gelen en ufak bir değişikliğin anında sanat alanına sıçradığı da unutulmamalıdır. Dikkat edilirse araştırmanın konusunu XVIIII-XIX yy. mezar taşları oluşturmaktadır. Bu döneme hakim olan Barok ve Rokoko Osmanlı sanatında ağırlığını daha çok dekorasyonda hissettirmiştir. Saray, köşk, cami, sebil, çeşme ve mezar taşları adeta bu dekorasyonun istilasına uğramışlardır. Bu etkileri Erzurum'da da bulmak mümkündür. Mezar taşlarımızda özellikle mermer malzeme ile birlikte bu üslupların etkileri görülmektedir.

Sonuç olarak Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan geleneksel mezar taşı yapma geleneği ve kültürünün yaşatılmaya devam edildiği Anadolu'nun her ilinde olduğu gibi Erzurum'da da görülmektedir. Konu dahilinde Türk mezar taşı geleneği ve mezar taşı ibaresine de değinilmiştir. Balballarla başlayan ortak bir kültürel yaratımın Anadolu'daki uzantısını, çalışmamıza dahil ettiğimiz Erzurum merkezde cami hazirelerinde bulunan XVIII- XIX. yy. mezar taşları üzerinde görebiliriz.

ABSTRACT

MASTER THESIS

18TH AND 19TH CENTURY TOMBSTONES IN MOSQUE CATTLE-FOLDS IN CENTRAL ERZURUM

Canan HANOĞLU

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. A. Ali BAYHAN

2006 – PAGE: 452

Jury: Assoc. Prof. A. Ali BAYHAN

Assoc. Prof. Hüseyin YURTTAŞ

Assist. Prof. A. Yalçın TAVUKÇU

A great number of tombs in Erzurum are known to be spread among the neighborhoods and around the city. In addition, there appears to be cattle-folds in most of our mosques. Of these cattle-folds, Ayaz Paşa, Bakırcı, Derviş Ağa, Esat Paşa, Murat Paşa, Narmanlı and Yeğen Ağa mosques' cattle-folds and the tombstones available in these cattle-folds are the core of our discussion. In addition to all these, the two tombs before Abdurrahman Gazi Mosque and Shrine are included in this discussion.

Since the written and ornamented stones of the tombs which belong to saints, heavenly hosts, war veterans and ghazis lying in the cattle-folds have not been scientifically studied in detail to date, our aim is to present the tomb stones in catalogues and demonstrate their place and significance in the Anatolian and Turkish Arts. Of course, these cattle-folds in our city have been studied so far but deficiencies and defects in these studies were tried to eliminate

Not only the top tombstone and its inscription but also the foot tombstone and its sarcophagus, if any, were tried to be evaluated carefully. The successive features in the tombstones were found to be the reflections of the traditional art and established local effects. However, one should remember that any single change occurring in cultural structure of the society was presently reflected into art field. The XVIII and XIXth century tombstones are the research subject. Baroque and rococo style prevalent in this period was mostly used in decoration in Ottoman art. This kind of style was mostly used in the construction of palaces, villas, mosques, public fountains and tombstones. It is also possible to find these structures in Erzurum. The effects of these styles are seen in tombstones in Erzurum, especially on marble stones.

As a result, the traditional and cultural construction of tombstones from the central Asia to Anatolia was tried to be maintained and this is also seen in Erzurum as in most parts of Anatolia. Tradition of Turkish tombstone construction and wording of tombstone have been covered in this subject. In Anatolia, we can see the extension of the creation of a common culture beginning with Balbals on the 18th and 19th century tombstones in mosque cattle-folds in central Erzurum.

ÖNSÖZ

Türk sanat tarihinin yanı sıra kültür tarihimiz açısından da büyük önem taşıyan mezar taşları, ait olduğu dönemin inanç dünyası başta olmak üzere sosyal ve kültürel özellikleri hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Özenle işlenen, üzerlerinde birçok sanat icra eden, kültürümüzü nesillerden nesillere aktaran mezar taşları Türk'ün yaşadığı her yerde kimliğinin simgesi olmuştur. Mezarlık sayısı bakımından oldukça zengin bir il olan Erzurum'da da bu durum açıkça görülmektedir. İncelediğimiz Erzurum Merkez'de cami hazirelerinde bulunan XVIII.-XIX. yy. mezar taşları yapıldıkları dönemin ve yerin sosyal yapısı, kültürü ve sanat anlayışını yansıtmaktadır. "Tapu senetlerimiz" olan bu değerlere sahip çıkma adına samimi bir niyetle hazırlanan bu çalışma ve onun vermek istediği mesaja gereken ilginin gösterileceğine inanıyor ve eksikliklerin hoşgörü ile karşılanmasını diliyorum.

Araştırma konusunu öneren ve araştırmanın her safhasında büyük yardımlarını gördüğüm, birikimleri doğrultusunda öneri ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyerek beni yönlendiren danışman Hocam Doç. Dr. A. Ali BAYHAN'a, hazirelerin yerlerini tespit etmemde yardımcı olan ve çalışmanın bitimine kadar ilgi ve desteğini gördüğüm değerli hocam Doç. Dr. Hüseyin YURTTAŞ'a, çalışmamda yer alan kitabeleri okuyan, değerli bilgilerini samimiyetle benimle paylaşan, destek verici sözleriyle yanımda olan ve kendisini tanımaktan büyük mutluluk duyduğum saygıdeğer hocam Okt. Dr. Hasan AKDAĞ'a, yine bazı kitabe metinlerinin okunmasında emeği geçen değerli hocam Doç. Dr. Selami BAKIRCI'ya, çizimleri yapmamda bilgi ve önerilerini aldığım hocam Uzm. Dr. Adem ÇELİK'e ve emeği geçen tüm hocalarıma teşekkür ediyorum.

Yaptığı çizimlerle çalışmama katkıda bulunan Teknik Ressam İsrafil ALPTEKİN'e, arazi çalışması sırasında beni yalnız bırakmayan ve her türlü yardımı çekinmeden yapan canım arkadaşlarım Derya AKDAĞ'a, Nermin KÖKSAL'a ve Hacer MOTOR'a içtenliğimle teşekkür ediyorum.

Bana yaşam, daha da önemlisi nasıl yaşamam gerektiği hakkında ders veren, dünya üzerinde geçirdiğim süre içinde her türlü başarımın kaynağı olan anneme ve babama maddi ve manevi yardımlarından ötürü teşekkür ediyorum, saygı ve sevgilerimi sunuyorum. Ayrıca ellerinden gelen her türlü yardımı yapan ve her zaman yanımda olan biricik kardeşlerim Çiğdem ve Uğur'a da candan teşekkür ediyor,sevgilerimi sunuyorum. Burada adını yazamadığım, yardımlarını ve desteklerini gördüğüm emeği geçen herkese gönülden teşekkür ediyorum. Son olarak da bana sıhhat, sabır ve güç vererek bu çalışmayı tamamlamamda yardım eden YARADAN'ıma da sonsuz şükürlerimi sunuyorum.

Erzurum 2006 Canan HANOĞLU

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
cm.	: Santimetre
Çizim No.	: Çizim Numarası
H.	: Hicri
m.	: Metre
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
No.	: Numara
Resim No.	: Resim Numarası
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
vb.	: Ve Benzeri
vs.	: Ve Saire
yy.	: Yüzyıl

Mezarlar, mezarda yatan kişiler ve mezar taşları Türk Halk Edebiyatı'nın önde gelen şairlerinden Yunus Emre'nin mısralarında da yerini almıştır:

Yalancı dünyaya konup göçenler
Ne söylerler ne bir haber verirler
Üzerinde türlü türlü otlar bitenler
Ne söylerler ne bir haber verirler

Kiminin başında biter ağaçlar
Kiminin başında sararır otlar
Kimi masum kimi güzel yiğitler
Ne söylerler ne bir haber verirler

Toprağa gark olmuş nazik tenleri
Söylemeden kalmış tatlı dilleri
Gelin duadan unutman bunları
Ne söylerler ne bir haber verirler

Yunus der ki gör takdirin işleri
Dökülmüştür kirpikleri kaşları
Başları ucunda hece taşları
Ne söylerler ne bir haber verirler

YUNUS EMRE

BİRİNCİ BÖLÜM

I. GİRİŞ

1.1. Konunun Tanımı, Amacı, Önemi ve Sınırları

Türk Sanatının estetik açıdan güzel örneklerinden olan mezar taşları, Türk insanının yaşam, ölüm, ölüm ötesi duygu, düşünce, anlayış ve insanın göstergesi olması bakımından dikkate değerdir. Mezar taşlarında ait oldukları dönemin sanatsal ve sosyo-kültürel anlayışının özelliklerini görmek mümkündür.

Türk-İslam mezarları ve mezar taşları konusunda yapılan araştırmalara bir yenisini daha eklemek için ele alınan bu çalışma özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Erzurum'da inşa edilmiş olan cami hazirelerinde bulunan XVIII-XIX. yy. mezar taşlarını konu almaktadır.

Bu eser Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat, Ana Bilim Dalı adı altında araştırmaya alındığı için bu eserin en önemli gayelerinden birisi Osmanlı'nın son yıllarını her alanda etkilemeyi başaran batılılaşmaya has özelliklerin, bu yıllarda yapılan mezar taşlarını etkileyip etkilemediğini araştırmaktır. Yapılan araştırmalar da göstermiştir ki; mezar taşları yapıldıkları çevrenin ve devrin inançlarının, adetlerinin, sanat geleneklerinin, tabii, iktisadi ve sosyal şartlarının müşterek ürünleridir. Buna istinaden diyebiliriz ki amaç; değeri yeterince anlaşılmayan ve birçok nedenle zamanla maalesef yok olan mezar taşlarımızı bilimsel yönden inceleyip, gelecek kuşaklara somut bir eser sunmaktır.

Bilindiği gibi milli kültür mirasımızın önemli unsurlarından biri olan Türk-İslâm mezar taşları nesiller boyu devam edegelmiş belgelerdir; halkın duygu ve düşüncelerinin, sanat zevkinin akisleridir.[1] Ülkemizin tapu senetleridir ki, biz 93 (1977-78) Türk – Rus Harbi'nde Erzurum'un bir Ermeni şehri değil de bir Türk şehri olduğunu mezarlıkları ile kanıtlamıştık. [2] Bu konuda Kazım Karabekir'in İstiklal Harbi hatıralarında yer verdiği anekdot çok dikkat çekicidir.

Bilindiği üzere, ABD Başkanı Wilson, I. Dünya Savaşı sonunda Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfus yoğunluğunu tespit maksadıyla Doğu Anadolu'ya bir heyet

---

[1] KARAMAĞARALI, Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992, s.7; GALİTEKİN, A. Nezih, Osmanlı Dönemi Gölcük Mezar Taşları, Gölcük, 2000, s.9.
[2] GALİTEKİN, A. Nezih, *Osmanlı Dönemi Gölcük Mezar Taşları*, Gölcük, 2000, s. 9.

görevlendirmiştir. Heyetin başında tümgeneral James G. Harbord bulunmaktadır. Karabekir, Harbord'un "Erzurum'da Ermeniler, Türklerden fazla imiş; şimdi hiç Ermeni kalmamış" sözlerine Belediye reisi Zâkir Efendi'nin verdiği "İşte mezarlıklar burada Erzurum ölüsü de Türk, dirisi de!" cevabını kaydetmektedir. [3] 1919 yazında Anadolu'yu dolaşan Amerikan heyeti Ekim 1919'da yayınladığı raporunda nüfus yoğunluğunun, Türklerde olduğunu belirtmektedir. Görüldüğü üzere ölüleri barındıran mezarlıklar, diriler için canlı şahitlik yapmakta, tarihi bir belge durumunda bulunan mezar kitabeleri, arşiv belgeleri ve yaşayan insanlar yanında canlı bir "memleket tapusu" olmaktadır. [4] Bütün bunlar araştırmanın konusunu kat kat önemli kılmaktadır.

Konu kapsamına Erzurum merkezde bulunan yedi cami haziresi dahil edilmiştir. Bu camilerin yapılış tarihleri XVI.yy ile XIX. yy arası kapsamaktadır. Hazirelerde bulunan mezar taşlarının tarihleri ise genel itibari ile XVIII.-XIX.yy'lara denk gelmektedir. Cami hazireleri alfabetik sıraya göre tanıtılmıştır. Ayaz Paşa Camii Haziresi'ndeki 23, Bakırcı Camii Haziresi'ndeki 13, Derviş Ağa Camii Haziresi'ndeki 25, Esat Paşa Camii Haziresi'ndeki 23, Murat Paşa Camii Haziresi'ndeki 7, Narmanlı Camii Haziresindeki 11, Yeğen Ağa Camii Haziresi'ndeki 18 adet mezar ve son bölüme eklenen Abdurrahman Gazi Camii önünde bulunan 2 mezar araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Erzurum merkezde bulunan cami hazirelerindeki mezar taşları ile ilgili olarak daha önce detaylı ve bilimsel bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu tez, alanında Erzurum'da yapılmış ilk derli toplu çalışma olması açısından da önem taşımaktadır.

1.2. Araştırma Yöntemi

Bu çalışma hazırlanırken izlenilen yönteminin temelini arazi çalışması meydana getirmektedir. Hazirelerde bulunan mezar taşları tek tek ele alınarak ölçümleri yapılmış ve bu hazirelerin genel görünüş fotoğrafları ile içindeki mevcut mezar taşlarının fotoğrafları çekilmiştir. Mezar taşlarının yazılarının çoğu yerinde okunmuş, okunamayan taşların ise stampajları alınmıştır. Bunlar da fotoğrafla karşılaştırılarak okunmaya çalışılmıştır. Mezar taşlarının fiziksel özellikleri, tarihleri, mezar taşlarının

---

[3] KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1988, s. 282; GÜNAY, Vehbi, "Bergama Örneğinde Osmanlı'dan Günümüze Mezar ve Mezar Kültürü", *Sanat ve İnanç/2*, İstanbul, 2004, s. 256-257.
[4] GÜNAY, Vehbi, "Bergama Örneğinde Osmanlı'dan Günümüze Mezar ve Mezar Kültürü", *Sanat ve İnanç/2*. İstanbul, 2004, s. 256-257.

malzemesi, tekniği, yazı çeşitleri, süsleme özellikleri ve tipolojisi belirlenmeye çalışılmıştır.

İkinci aşama kaynak taramasını oluşturmaktadır. Konuyla ilgili tez, kitap ve makalelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Mevcut olan ve ulaşılabilen her kaynak ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve çalışmaya örnek teşkil ettirilmiştir.

Son olarak metin yazımı gerçekleştirilmiştir. Eserin içeriğini oluşturan mevcut materyallerden düzenli bir katalog oluşturulmuş, çekilen fotoğraflarla mezar taşları eser üzerinde sergilenmiştir, mezar taşları üzerindeki kitabelerde bulunan Osmanlıca ve Arapça ibareler günümüz Türkçesiyle okunmaya çalışılmıştır ve gerekli çizimler yapılmıştır.

Araştırmanın giriş bölümünü konunun tanımı, amacı, önemi, sınırları ve yöntemi oluşturmaktadır. İkinci bölümünü Erzurum'un coğrafî ve tarihi durumu teşkil etmektedir. Üçüncü bölümünde Türk mezar taşı geleneği ve mezar taşı ibaresinin genel tanımlaması yapılırken dördüncü bölümü, kabristan, maşatlık, hazire ve hece tahtası kelimelerin tanımı oluşturmaktadır. Katalog bölümünde hazireye ait olan cami genel özellikleri ile tanıtılmış ve devamında içerisinde bulunan belli mezar taşları her yönüyle değerlendirilmiştir. İlgili fotoğraflar tezin son sayfalarına yerleştirilmiştir. Değerlendirme bölümüne gelindiğinde mezar taşları belirli özelliklerine göre sınıflandırılmış; malzeme, teknik, yazı çeşidi, süsleme ve tüpoloji bakımından ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise Erzurum mezar taşları ile ilgili genel gözlemler ve kültür mirasımızın bir parçası olan bu değerlerin terkedilmişliğine değinilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ERZURUM'UN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHÇESİ

2.1. Erzurum'un Coğrafi Durumu

Erzurum, Anadolu'nun kuzeydoğu bölümünde, Palandöken Dağı eteklerinde kurulmuş dünyanın en yüksek şehirleri arasındadır. Büyük kısmı Doğu Anadolu'nun Erzurum – Kars bölümünde yer alan Yukarı Fırat Bölümüne, özellikle Doğu Karadeniz bölümünün iç kesimine taşan il, kuzeyde Artvin ve Rize, batıda Gümüşhane ve Erzincan, güneyde Bingöl, doğuda Ağrı ve Kars illeriyle çevrilidir. Toplam alanı 25.066 km^2'dir. [5] 2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre kent nüfusu toplam 937.389 olarak belirlenmiştir.

Erzurum ovasının güneydoğu kenarında, bu ova ile Palandöken dağının temas sahasında kurulmuş olan Erzurum şehri meyilli bir alan üzerinde bulunur. Şehrin güneyindeki Yenişehir semti civarında yükseklik 2000 metreye ulaştığı halde orta kesimlerinde 1900-1950 metreye, istasyondan (1837 m) daha kuzeydeki mezbaha çevresinde ise 1800 metreye düşmektedir.[6]

Erzurum, yüzey şekilleri bakımından genel olarak dağlık ve yüksek bir alan meydana getirir. Doğu Anadolu'nun en soğuk bölümü üzerinde bulunduğu için kış mevsimi yılın yarısından daha uzun bir süreyi içine alır. Ortalama 60-70 gün kar yağar. Kar yağışları Ekim ortalarında başlar, Mayısın ilk yarısına kadar aralıklı olarak sürer. Önce dağlara yağan kar, daha sonra bütün şehri kaplar ve uzun süre yerden kalkmaz. Bu şekilde kışları uzun ve soğuk olan Erzurum'un yazları nispeten kısa ve kurak geçer. [7] Meteorolojik kayıtlar, Erzurum şehrinde yıllık ortalama yağış miktarının 500 mm. olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç şehrin yükseltisi ve sahip olduğu topoğrafik şartlarla yakından ilgilidir. [8]

---

[5] *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C. 6, İstanbul, 1968, s. 361.
[6] KÜÇÜK, C., "Erzurum" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, 1995, s. 321.
[7] *Türk Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C. XV, Ankara, 1968, s. 365; *Erzurum İl Yıllığı*, İstanbul, 1974, s. 54.
[8] Erzurum İl Yıllığı, İstanbul, 1974, s. 55.

Şehir coğrafî konumu nedeniyle tarihi gelişiminde kendisine her zaman siyasi, kültürel, askeri yönden önem kazandırmıştır. Asya'yı Avrupa'ya bağlayan İpek Yolunun üzerinde bulunmasıyla da ekonomisini devamlı canlı tutmuştur.[9]

Ekonomisinin temelini tarım ve hayvancılığın teşkil ettiği Erzurum, bir sanayi şehri olma yoluna da girmiştir. Şeker, çimento, un, kiremit-tuğla, lastik, deri ve kösele fabrikalarının yanında hayvan yemi, margarin, et mamulleri, tarım alet ve makineleri kalorifer kazanı, boya, çivi, naylon ve poşet, süt ürünleri, helva, reçel ve diğer bazı şeker türlerinin de az miktarda da olsa üretildiği küçük ölçülü sanayi kolları vardır.[10]

Tarihi açıdan özelliği, ticaret bakımından zenginliği, kültür merkezi olması, yer altı servetinin çokluğu ve daha birçok varlığı bulunan Erzurum'un şifalı suları da önem arzetmektedir.[11]

Çok genç hareketlerle büyük yükseltme pliyosen sonları ve kuaternerde erimiş olan il toprakları Türkiye'de sıkışmalar sonucunda yer kabuğunun en büyük kalınlığa eriştiği, ama bu hareketler sırasında büyük ölçüde faylarla parçalandığı bir alandır. Bunun sonucunda birçok volkanlar oluşmuş ve genç lavlar çok geniş alanlara yayılmıştır. Aynı nedenlere bağlı olarak Kuzey ve Doğu Anadolu fayları il topraklarını keser. Bu yüzden Erzurum ili 1. ve 2. derecede deprem kuşağındadır.[12]

Erzurum, rekor yükseklik sayılan 48 m.den dökülmesiyle, dünyada Niyagara'dan sonra ikinci olma özelliği taşıyan Tortum Şelalesi, yanında Çoruh ve Aras nehirleri, Palandöken başta olmak üzere, zirvesi karlı dağları ve birbirinden değişik bitki örtüsüyle kaplı platoları ile bir doğa cennetidir.[13]

2.2. Erzurum'un Tarihçesi

2.2.1. Şehrin adı

Anadolu'ya yönelik İran saldırılarına karşı muhtemelen 415-422 yıllarında kurulmuş olan Erzurum'un ilk devreleri hakkında bilgi yoktur.[14] Şehrin bugün bulunduğu yerde ilk kez kimlerin, ne zaman yerleştiği, bunların hangi dili konuştukları ve hangi millete mensup oldukları henüz gerçek anlamıyla gün ışığına çıkarılmamıştır.

---

[9] KARPUZ, Haşim, *Türk İslam Mesken Mimarisinde*, Erzurum Evleri, Ankara, 1993, s. 7.
[10] *Türk Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C.XV. Ankara, 1968, s. 366; *Türkiye Cumhuriyetinin 75'inci Yılında İl İl Türkiye*, İşte Türkiye, Kasım, 1998, s. 57-58.
[11] BAŞAR, Zeki, *Erzurum İlinde Şifalı Sula*r, Erzurum, 1979, s. 13.
[12] *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C.8, İstanbul, 1986, s. 3798.
[13] Erzurum İl Yıllığı, İstanbul, 1974, s. 232.
[14] KÜÇÜK, Cevdet, "Erzurum" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, 1995, s. 321.

Fakat bilinen bir şey varsa, o da bugünkü Erzurum'un başlangıçtan beri Erzurum Ovası'nın tek önemli yerleşme noktası olmadığıdır.[15]

Erzurum, Roma egemenliğine girmeden önce Karin (Garin, Karana) adını taşıyordu. Bizans döneminde doğudan gelen akınlara karşı 415-422 arasında tahkim edilmiş ve İmparator II. Theodosios'un onuruna Theodosipolis adını almıştır. Sasani hükümdarı Anuşirvan'ın 572'deki kuşatmasına karşı koymuştur. 653'te Habib bin Mesleme komutasındaki Müslüman Araplar tarafından zaptedilmiştir. Arapların "Kalikala" ya da "Kalis" adını verdikleri kent, zaman zaman Bizans tarafından ele geçirildiyse de her defasında Araplarca geri alınmıştır. 949'da yeniden Bizans egemenliğine girmiş ve doğudan gelen saldırılara karşı önemli bir sınır kalesi işlevini görmüştür. 1048-1049'da Türkler tarafından tahrip edilmiş olan Erzen (Arze) yeniden onarılmayıp Erza'in halkı Theodosiopolis'e taşınmış ve kent bundan sonra Erzen Meyyafakirin (bugün Silvan) ile Siirt arasındaki Erza'dan ayırt edilmek üzere Erzen-i Rum, Erzen-ür-Rum, Erzen Rum, Arz-i Rum adlarıyla anılmıştır. Bu söyleyiş giderek kentin günümüzdeki adı Erzurum'a dönüşmüştür.[16]

Gerek Arza (Eren), gerek Theodosiopolis Türk İstilasına kadar iki ayrı şehir olarak, biri bölgenin savunma noktası, öteki ticaret merkezi olarak yan yana yaşamıştır.[17]

2.2.2. Tarihi gelişim süreci

Tarihi gelişim süreci içerisinde Ermenilerin Karin (Garinu), Bizanslılar'ın Teodosopolis, İslâm müelliflerinin "Kalikala" şehri olarak andıkları, Erzurum'un tarihi konusunda 450 yılından önceki hadiselere ait esaslı ve tatminkâr bilgiler mevcut değildir.

Anadolu'ya yönelik İran saldırılarına karşı muhtemelen 415-422 yılında kurulmuş olan Erzurum şehri 502-503 yıllarında İranlıların eline geçmiş, 504 yılında da Bizanslılar tarafından tekrar geri alınmıştır. Hz. Osman zamanında Habib bin Mesleme komutasındaki kuvvetler 653 yılında şehri zapt etmiştir. Fetihten sonra Erzurum'un bir üs olarak kullanan Müslümanlar buradan doğuya ve kuzeye akınlar düzenlemişlerdir.

---

[15] *Türk Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C. XV, Ankara, 1968, s. 373.
[16] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 13-24; KÜÇÜK, Cevdet, "Erzurum" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1995, s. 321-329; DARKOT, Besim, "Erzurum" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, 1964, s. 342, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi,* "Erzurum" maddesi, C. 8, İstanbul, 1986, s. 3799.
[17] *Türk Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, Ankara, 1968, s. 373.

Şehir 686 yılında Bizanslıların eline geçtiyse de 700 yılında tekrar geri alınmıştır. Bizans Ordusunun 751 yılındaki kuşatmasına karşı büyük direnme gösteren Erzurum'un, şehirdeki Ermenilerin ihaneti ile 753 yılında bir ordu gönderip şehri kurtarmıştır. Halife Mehdi Billah zamanında Erzurum'a Türk birlikleri yerleştirilmiştir ancak 948 yılında şehir tekrar Bizanslıların eline geçmiştir. Bizans tarihçileri Erza ile Kalikala'nın 1048 yılında İbrahim Yinal ve Kutalmış tarafından ele geçirildiğini belirtmektedirler.[18] Daha sonra tekrar Bizans hakimiyetine geçen şehir, 1075'de Anadolu Selçuklu İmparatoru Alparslan'ın, Bizans İmparatoru Roman Diojeni mağlup etmesiyle, temelli olarak Türklerin eline geçmiştir.[19] 1071 Malazgirt Zaferinden sonra şehir ve yöresi Saltukoğullarının yönetimine bırakılmıştır. Saltuklu devrinde (1071-1232) Ebûl Kasım 1080 yılından sonra bu yörede bir beylik kurmaya çalışmıştır. Bu dönemde şehrin imar edildiği, Tepsi Minare, Kale Mescidi, Ulu Cami, Emir Saltuk kümbeti gibi önemli eserlerden anlaşılmaktadır. Şehir büyük ölçüde tahkim edilerek Gürcükapı, Tebrizkapı, Yenikapı, Erzincankapı'yı birbirine bağlayan surlar inşa edilmiştir.[20]

1202'de Saltuklu egemenliği sona ermiş, Selçuklular Rükneddin Süleyman Şah'ın gayretleriyle Erzurum'u ele geçirmişlerdir. 1242 yılında Erzurum, Moğol ordusu kumandanı Baycu Noyan tarafından kuşatıldı. Şehir subaşı Sinaneddin Yakut başta olmak üzere muhafız askerler ile halkın savunduğu Erzurum muhafızlarından Şerafettin Davuni'nin hıyaneti sonucu düşmüştür. Selçuklu Devleti Moğolların egemenliği altına girmiş, Erzurum daha sonra Moğolların bir kolu olan İlhanlıların egemenliğine girmiştir.[21] İlhanlı devletinin 1335 yılında parçalanmasından sonra ise Erzurum en karışık dönemini yaşadı. İlhanlıların bıraktığı boşluktan faydalanmak isteyen bir takım nüfuslu beyler, Erzurum ve çevresini mücadele alanı haline getirdiler.[22] Şehir Toğalıların, 1340-1358'de Çobanlıların, 1358-1360'da Celayırlıların, 1360-1387 yıllarında Eratnaoğullarının eline geçmiştir.

1387'de ve 1400 yıllarında Timur tarafından istila edilen şehir, bu hadiseden çok zarar görmüştür. Timur, Ankara Seferine giderken ve dönerken tekrar Erzurum'a

---

[18] SEVİM, A. – YÜCEL, Y., *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara, 1989, s. 5.
[19] AŞIROĞLU, Tahsin, "Erzurum'un Dip Tarihi", *50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi*, C. I, Erzurum, 1974, s. 75.
[20] KARPUZ, Haşim, *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara, 1993, s. 7.
[21] AŞIROĞLU, Tahsin, "Erzurum'un Dip Tarihi", *50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi*, C. I, Erzurum, 1974, s. 75; YİNANÇ, M. H., "Erzurum" maddesi, İslam Ansiklopedisi, C. IV, İstanbul, 1964, s. 350.
[22] KÜÇÜK, Cevdet, "Erzurum" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, 1995, s. 321-329.

uğramıştır. Bu arada şehir Karakoyunluların eline geçmiştir. XV. yy. boyunca Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri arasında Erzurum için birçok savaş yapılmıştır. Sonunda Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Cihan Şah'ı ölümünü duyunca Erzurum ve havalisini geri almıştır.[23] 1502 yılına kadar Akkoyunluların elinde kalan şehir, daha sonra Safevi Devleti'nin idaresine geçmiştir. Safeviler üzerine yürüyen Yavuz Sultan Selim Çaldıran'a gidip gelirken Erzurum'un çok yakınında konakladığı halde şehre girmemiştir. Çaldıran Savaşı'ndan sonra 1514 yılında Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı Osmanlı yönetimine girdiği ve civarı ele geçirildiği halde, Erzurum'un tam anlamıyla zaptı, bölgedeki İran nüfusunun tamamen kaldırılmasına kadar geçti. Erzurum'un ancak Mısır Seferinden sonra 1518-1519 tarihleri arasında Osmanlı yönetimine dahil edildiği sanılmaktadır. Nitekim bölgenin 1520-1530 yıllarında yapılan tarihlerin genel sonuçlarını içine alan "Karaman Rum Vilayeti Tahrir Defteri"'nde, Erzurum, Osmanlı sınırları içerisinde gösterilmektedir.[24]

Kent, Osmanlı yönetimine girdiğinde uğradığı istilalar, yağma ve tahripler nedeniyle harap durumdaydı İran Seferi sırasında (1534) Erzurum'a uğrayan Kanuni Sultan Süleyman, Erzurum'un merkez olması üzere Erzurum beylerbeyliğini oluşturmuştur ve kentin imar edilmesini emretmiştir.[25]

Kanuni Sultan Süleyman döneminde yeniden imar edilen ve iskâna açılan Erzurum, İran üzerine yapılan seferler sırasında önemli bir askeri üs haline getirildi. Kanuni, Irakeyn Seferine çıkarken 5 Eylül 1534 yılında Erzurum'a geldi. 1554 yılında Nahçivan Seferi dönüşünde yirmi dört gün kadar burada kaldı.[26] 1577-1590 arası yapılan İran savaşlarında Erzurum Osmanlı ordularının yığınak merkezlerinden birisi olmuştur. 1585'te ikinci defa İran Seferine çıkan Ferhat Paşa ordunun ihtiyaçlarını yine Erzurum'da tamamlamıştır. 12 yıl süren İran savaşları sonucunda Azerbaycan, Şirvan ve Dağıstan Osmanlılara bağlanmıştır.[27]

1635'te İran Seferine çıkan IV. Murat, Yavuz Selim ve Kanuni'den sonra Erzurum'a gelen üçüncü padişahtır. 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasına kadar devam eden

---

[23] *Erzurum İl Yıllığı*, İstanbul, 1974, s. 32.
[24] KÜÇÜK, Cevdet, "Erzurum" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, 1995, s. 321-323.
[25] *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C. 8, İstanbul, 1986, s. 3799.
[26] AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Gelişme Devri (1535-1566),* Ankara, 1998, s. 43.
[27] *Erzurum İl Yıllığı*, İstanbul, 1974, s. 35.

İran Savaşlarının ağırlığı yine Erzurum ve Erzurum Beylerbeyi'nin omuzlarına yüklenmiş, barışın yapılmasından sonra rahat bir nefes alma fırsatı olmuştur.[28]

Sultan İbrahim zamanında (1648-49) devlet yönetiminin bozulması sırasında, Erzurum Valiliği Sadrazam Ahmet Paşa tarafından 65 bin akçeye satılmış ise de Hamamcı Paşa adını taşıyan alıcı şehre vali atanmıştır.[29]

Deli Petro'dan itibaren devamlı büyüyüp gelişen Rusya ve halkı[30], Deli Petro'nun vasiyeti gereği Paskeviç komutasında 1128-29 yıllarında yapılan savaşı kazanarak Erzurum'u işgal etmişlerdir. Erzurum ilk defa 1829 yılında Rus işgaline uğramış ve ilk defa bu savaştan sonra Ermeniler, Rusların yanında yer almıştır.[31] Şehir, 8 Temmuz 1829 tarihinde Rusların eline geçmiştir. 1829 Edirne Antlaşması hükümleri gereğince boşaltılmıştır. 1854-55 Kırım Savaşı sırasında Erzurum yeniden işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalmışsa da Paris Antlaşması ile bundan kurtulmuştur. Erzurum "93 Harbi" olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşları ile yeniden Rus tehdidiyle karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı-Rus Savaşları sadece Erzurum ve Doğu Anadolu için değil bütün Osmanlı İmparatorluğu için bir felaket olmuştur.[32] Ayastefanos Antlaşması ile Ruslara bırakılan kent (3 Mart 1878) bu antlaşmayı değiştiren Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile Türkiye'de kaldıysa da Kars, Ardahan, Batum'un Rusya'ya verilmesi Rus sınırını Erzurum'a 100 km. yakınlaştırmıştır. Ayrıca bu antlaşmayla Osmanlı devletinin Ermeniler lehine ıslahat yapmayı kabul etmesi Erzurum'a, Ermeni komitecilerinin merkezi durumuna getirmiştir. Çeteler halinde Erzurum'a gelen Ermeniler akıl almaz şiddet hareketleriyle adeta soykırıma başlamışlardır.

I. Dünya Savaşı sırasında Rus ve Ermeni eziyeti altındaki şehir, 7 Kasım 1917'da patlak veren Bolşevik İhtilalinden kısa bir süre sonra 12 Mart 1918'de şafakla beraber geri alınmıştır. Bu kurtuluş Erzurum'u yeniden Türk idaresine kavuşturmuştur.

---

[28] KÜÇÜK, Cevdet, "Erzurum" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, 1995, s. 323.
[29] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 132.
[30] Erzurum İl Yıllığı, İstanbul, 1974, s. 35-40; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C. 8, İstanbul, 1986, s. 3799-3800; *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C. 6, İstanbul, 1968, s. 361-369.
[31] KILIÇ, Erol, *Gravür ve Fotoğraflarla Erzurum*, İstanbul, 1998, s. 2; İNALCIK, Halil, "Erzurum" maddesi, İslam Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul, 1964, s. 356.
[32] KILIÇ, Erol, *Gravür ve Fotoğraflarla Erzurum*, İstanbul, 1998, s. 2-3; *Erzurum İl Yıllığı*, İstanbul, 1974, s. 35-40; *Büyük Larousse Sözlük ve ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C. 8, İstanbul, 1986, s. 3799-3800; *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C. 6, İstanbul, 1968, s. 361-369.

Erzurum'da, İstanbul'da "Vilayet-i Şarkiye Müdafa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubesi olarak Mart 1919'da Erzurum'a gelerek kongreye katılmıştır. Kongre 23 Temmuz 1919'da toplanmıştır. Milli bir devletin kurulması konusunda ilk sözleşme burada yapılmış ve vatanın kurtarılması için kesin kararlar burada alınmıştır.[33]

Tarih boyunca Bizanslılar, Romalılar, Selçuklular, Osmanlılar gibi birçok devletin idaresi altında kalmış olan Erzurum'da tarihi eser pek çoktur. İslami devirde yapılmış olan; camiler, medreseler, türbeler, hamamlar, kervansaraylar, hanlar, bedestenler hala bütün ihtişamıyla ayaktadır. Bugün bu eserler karşısında hayranlık duymamak elde değildir.[34]

Erzurum, şehri, coğrafyası tarihi, sahip olduğu Türk-İslâm eserleri, folkloru, adet ve gelenekleriyle Türk kültürüne çok şeyler katmıştır. Yüzyıllar boyunca doğu ile batı arasında önemli bir geçit yeri olan Erzurum bugünde Türkiye'nin bir kültür, sanat ve ticaret merkezi olma özelliğini devam ettirmektedir.[35]

---

[33] *Erzurum İl Yıllığı,* İstanbul, 1974, s. 35-40; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C. 8, İstanbul, 1984, s. 3700-3800; *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C. 6, İstanbul, 1968, s. 361-369.
[34] *Erzurum İl Yıllığı*, İstanbul, 1974, s. 164.
[35] KARPUZ, Haşim, *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara, 1993, s. 8-9.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKLERDE MEZAR VE MEZAR TAŞI GELENEĞİNİN TARİH İÇİNDEKİ GELİŞİMİ

Türk sanatı tarihinde mezar yapıları ve mezar taşları önemli bir yer tutar. Mezarlıklar ölüm temasını hatırlattıklarından dolayı insanlar için hep çekinilerek durulan yerler haline gelmiştir. Barındırdığı manevi atmosfer ve dinimiz açısından gösterilen ihtimamdan dolayı bir o kadar da onlara yakın durulmuştur. Dünya ile ahiretin kavşak noktası sayılan mezarlıklar, içerisindeki mezar yapıları ile bir tarih ve sanat merkezi haline gelmiştir.

Orta Asya'dan günümüze kadar mezarların üzerleri örtülmüş ve ölen kişinin özelliklerini belirtmek amacıyla baş taşı, ayak taşı ve sanduka yapılmıştır. Bu bakımdan "her Anadolu şehrinin" ve kasabasının yanı başında bir veya birkaç mezarlık görmek mümkündür. Bu mezarlıkları dolduran mezar taşları, bizim milli kültürümüzün nesiller boyu devam eden belgeleri ve birer uygarlık göstergeleridir. Ölen kişinin bir zamanlar dünyada yaşamış olduğunun kanıtıdır. Gerek yapısal özellikleri, gerekse üzerindeki yazıları ile Türk'ün zengin iç dünyasını, ince beğenisi gösteren en güzel örneklerdendir. Yerine göre bir tarih, yerine göre bir ağıt, bazen de ailenin dilinde duyulan acı ve elemli bir yankıdır. Bulunduğu devrin kültürünü, sanatını ve tarihini yansıtmaları bakımından da oldukça önemli abidelerdir.

Toplumumuzun dününü bugüne, bu gününü geleceğe aktarmakta katkı sağlayan bu eserlerin korunması ve yaşatılması için öncelikle tanıtılması gerekir. Belki, ancak bu sayede kültür miraslarımızdan olan mezar taşlarının var olduğunun ve onlara değer verilmesi gerektiğinin farkına varır ve vardırırız…

"Ziyaret olunan yer manasında" olan ve ölü defnedilen, üzeri bina ile örtülmemiş çukura mezar, kabir denir.[36] Türklerde mezar kelimesini ifade etmek üzere muhtelif kelimeler kullanıldığını öğrenmekteyiz. Kereksür, kegür, kurgan, oba, bark, kümbet, türbe… bunlardan bir kaçıdır.[37]

Tarih boyunca Türkler ölülerini umumiyetle toprağa gömmeyi âdet edinmişlerdir. Fakat Orta Asya Türklerinin, Buda dininin tesiriyle ölülerini yaktıkları da

---

[36] TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara, 1968, s.84.
[37] SAĞIROĞLU ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.12.

görülmüştür. Toprağa gömme adeti Çin tesirinden, yakma adeti ise Hint tesirinden kaynaklanmıştırlar.[38] Çoğu Şamanlık düşünce ve inançlarına bağlı eski Türklerin ölü gömme adetlerine ait ilk bilgileri Çin kaynaklarında buluyoruz. Çin kaynaklarından elde edilen bilgilere bakarak eski Türklerin defîn törenleriyle ilgili usûl ve adetleri şöylece sıralayabiliriz:

a) Ölü için yapılan yas merasimi "yoğ"

b) Ölüyü gömmek

c) Ölüyü yakmak

d) Birden fazla ölü gömmek

e) Cesetleri mumyalamak "tahnit etmek"

f) Eşyaları ve yiyecekleriyle birlikte gömmek

g) Mezarlarının bir köşesine at gömmek

h) Alp'ın mezarı yanına kendi heykelini "sin" veya "balbalını" dikmek

i) Ölüyü tabuta koyup ağaca asmak.[39]

Bunlardan başka ölülerini vahşi hayvanların parçalamasına bırakan kavimlere de rastlıyoruz. Hatta bugün dahi, Himalâyalarda, Türk ırkından gelme kavimlerde bu adet hüküm sürmektedir. Onlar ölülerini kayalıkların insanlar tarafından zorlukla erişilebilecek yüksek tepelere götürüp kartalların parçalamasına bırakıyorlar.[40]

Yaşam kadar hayatın bir gerçeği olan ölüm sonrası, insanlar ölülerini yakmışlar, yüksek kayaların tepelerine bırakarak yırtıcı kuşlara parçalatmışlar, ağaçların üzerinde odalar yaparak dallar arasına asmışlar, torba içerisine koyarak derin kuyulara sarkıtmışlar ve toprağa gömmüşlerdir. Tamamen insanların inançlarıyla bağlantılı olan bu uygulamaların en yaygını ve bugün de geçerliğini koruyanı toprağa gömme ilkesidir.[41]

Ölünün toprağa gömüldüğü, değişik biçimleri olan yerlere "mezar", mezarlar üzerine konulan, orada yatanın kimliğini, ölüm tarihini, başarılarını anlatan yazıların kazıldığı taşlara da "mezar taşı" denir.

Ölülere mezar açmak ve mezarlar üzerine taş koymak tarih öncesi devirlere kadar uzanan çok eski bir gelenektir. Türkler'de bu geleneğe bağlı kalmışlar, ona

---

[38] SARAÇOĞLU, Necibe, *Türk Mezar Taşlarına Dair Araştırma*, İstanbul, 1950, s.10.
[39] KARAMÜRSEL, Alım, "Türklerde Mezar Geleneği", *Türkler*, C.III, Ankara, 2002, s.76-77.
[40] SARAÇOĞLU, Necibe, *Türk Mezar Taşlarına Dair Araştırma*, İstanbul, 1950, s.10.
[41] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.5.

gereken önemi vermişler, özellikle Anadolu'ya geliş tarihlerinden 20. yy.'ın başlarına kadar geçen sürede kendilerine özgü biçimlere ulaşan, plastik değer taşıyan, duyarlık ve kişilik sahibi, genellikle soyut anlayışta mezar taşları meydana getirmişlerdir.[42]

Türk topluluklarında mezar şekilleri ve buna bağlı sanat tarihi konusu içine giren çeşitli unsurlar, Türk topluluklarındaki ölümle ilgili dini inanışlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu inanışlar Proto Türk devirlerindeki kültürlerde de vardır. Orta ve İç Asya'da mezar anlayışı çok erken (neolitik) dönemlerden itibaren başlamıştır.[43]

Türk mezar mimarisinin bilinen en erken örneklerini Hun dönemine ait kurganlar oluşturmaktadır. Türkistan'da Nain-Ula, Katanda, Pazırık, Şibe, Tuyahta, Yako -Nur, Berel ve Kızart gibi bölgelerde ele geçen kurganlar, en önemli örnekler arasında yer almaktadır. M.Ö. IV-II. yüzyıllarda "Kurgan" adı verilen Türk mezarları, Moğolistan'ın Altay Dağları çevresinde XX. yy.'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Türk mezar yapısı olan kurganlar, toprak üstünde gözle görülebilen yığma bir tepe ve toprak altında mezar odası olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. Bu kurganların içerisinde ahşap sandukaların bulunduğu ve ölünün mumyalanarak gömüldüğü de tespit edilmiştir.[44] Çin kaynakları genellikle asillerin mumyalanarak gömüldüğünü belirtmektedir. Hunlar bir tabut içine koydukları ölülerin eğer ölen asilse "kurgan" denilen anıt mezara, değilse baş ucuna "balbal" denilen bir taş parçası diktikleri basit bir mezara gömerlerdi.[45]

Göktürkler de (M.S. VI-VIII. yy.) Hunlar gibi ölülerini kurganlara gömmüşlerdir. Bir kişi öldüğü zaman kurgan şeklindeki mezarının üzerine büyük bir taş "Bengütaş" dikildiğini ve etrafına da bu kişilerin hayatta iken öldürdüğü düşman sayısı kadar "balbal" adı verilen portre karakterinde heykellerin daire biçiminde sıralandığını Orhun Yazıtları ile bugünkü kalıntılardan anlıyoruz. Mezarların uzaktan görülmesi için de büyük bir sırık dikilir ve yanına da ahşaptan (fevkalade zamanlara taştan) bark inşa edilirdi.[46]

---

[42] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.11.
[43] ÇORUHLU, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, İstanbul, 1998, s.44.
[44] Bu konuda geniş bilgi için bkz. ÖGEL, Bahaddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962, s.57; ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı I*, İstanbul, 1972, s.1-2; DİYARBEKİRLİ, Nejat, *Hun Sanatı*, İstanbul, 1972, s.99-108; ÇORUHLU, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, İstanbul, 1998, s.46-61; SARAÇOĞLU, Necibe, *Türk Mezarlarına Dair Araştırma*, İstanbul, 1950, s.8; TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989, s.5.
[45] BAŞKAN, Seyfi, *KaramaNo.ğulları Dönemi Konya Mezar Taşları*, Ankara, 1996, s.9.
[46] TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989, s.5-6; ÖGEL, Bahaddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962, s.131-137, 195-196; SARAÇOĞLU, Necibe *Türk Mezarlarına Dair Araştırma*, İstanbul, 1950, s.8.

Göktürk mezar geleneği Hunlar'ın devamı olmakla birlikte farklı birer unsuru olan bengütaşlar ve balballar yüzyıllarca devam eden mezar taşı dikme geleneğinin öncüsü olmuşlardır.[47] İlk araştırmalarda balbal olarak tanımlanan, ancak halk arasında taş nine ve taş baba diye bilinen heykeller aslında ilk Türk mezar taşlarıdır. Bu heykeller mezarda yatan kişinin ruhunu temsil etmek amacıyla dikilmişlerdir.[48] Balballar ise ölen kişinin, hayatında öldürdüğü düşmanlarının adına mezarlarına dikilen taşlardır.[49]

19. yy.'ın sonuna kadar taş heykel ve balbal ibarelerinin anlamlarının ne olduğu ve kurgan üzerine veya çevresine niçin dikildiği bilinmemekteydi. 1889 yılında ortaya çıkarılan ve 1893 yılında çözülen Orhun Yazıları sayesinde taş heykel ve balbal bilinmezlik gizinden kurtulmaya başlamıştır. Orhun Yazıtları'nda "Babam Kağan öldüğünde, heykelini diktik" cümlesi mezar sahibi için heykelin yapılmış olduğunu kanıtlamaktadır. Balbal için ise şu cümle geçmektedir: "Kırgız Kağanını öldürdüm, balbalını yaptırdım."[50]

Göktürk'den sonraki Türk devleti olan Uygurlar (745-840), Hunların ve Göktürklerin benimsemiş oldukları Şamanizm dinini terk ederek, Budizm ve Mani dinini benimsemişlerdir. Uygurlarda da mezar üzerine taş dikme geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Uygurlar etrafında kadeh tutan heykellerin bulunduğu mezar taşlarına "bengütaş" adını vermişlerdir. Anıtsal bir görünüm içinde olan boyları 5-6 m'yi bulan bu mezar taşlarının en iyi bilinen örnekleri Orta Asya'da Karabalsagun bölgesinde bulunmaktadır.[51]

Uygurlar yerleşik hayata geçtikleri için mezar mimarisine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Türk Sanatı'nda yaygın bir şekilde görülen kümbet mimarisinin ilk örnekleri Uygurlar'da ortaya çıkmaktadır. "Stupa" adı verilen kubbe ile örtülü bu mezar anıtlarının kalıntılarına Hoço ve çevresinde rastlanılmaktadır.[52] Hoço şehrinin kuzeydoğusunda yer alan ve Kuş-Gumbaz olarak adlandırılan yapılar, Uygur stupasının en güzel örneklerindedir. Türklerden önce stupalar, bir dini kişiliğin kemiklerinin ve

---

[47] BAŞKAN, Seyfi, *KaramaNo.ğulları Dönemi Konya Mezar Taşları*, Ankara, 1996, s.11.
[48] BELLİ, Oktay, "Türklerde Taş Heykel ve Balballar" *Türkler, C.III*, Ankara, 2002, s.910-914; TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara, 1968, s.88-92; BARTHOLD, W., "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimine Dair", *Belleten*, S.11, Ankara, 1947, s.515.
[49] TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara, 1968, s.92.
[50] BELLİ, Oktay, "Türklerde Taş Heykel ve Balballar", *Türkler, C.III*, Ankara, 2002, s.910.
[51] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.7.
[52] TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989, s.6.

eşyalarının konduğu kubbeli yapılardan ibaretti. Bu yapılar Türklerle birlikte tamamen mezar anıtı kimliğine bürünmüştür.[53]

Karahanlılar (992-1211) İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devletidir. Karahanlıların İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte özellikle mezar anlayışı ve geleneğinde önemli değişiklikler olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de açık ve kesin bir hüküm bulunmamakla beraber İslamiyet'te süslü ve dikkat çekici mezarların yapılması hoş görülmemiştir.[54] Peygamberimizin "Kabirlerin hayırlısı münderis (çökmüş, yıkılmış, izi kalmamış) olandır" (En güzel mezar kaybolmuş mezardır) Hadis-i Şerifi'ne uyarak Türkler, bir süre mezarlarına ehemmiyet vermemişlerdir. Bu söz tabiî ki o zaman hakim olan mâbetlerdeki ilâhlara tapma ve sayısız ilâh tanıma ideolojisini yok etmek içindi.[55] İslam inancına göre bir mezarın tapınma mahalline dönüşmesini engellemek amacıyla, Hz. Muhammed (S.A.V.) mezarların tesviye edilmesini emretmiştir.[56]

İslami anlayışa ters düşse bile, önceki gelenekler kısmen devam etmekte, yani inançların, adetlerin, sanat anlayışlarının ve bölgelerin şartlarına bağlı değişik tipte mezarlar ortaya çıkmaktadır.[57] Bu da insanların sağlıklarında bağlı oldukları ve sevdikleri kimselerin bir hatırasını bulmak ve onun yattığı yeri belli etmek için bu fikri reddettikleri ve bu adetten vazgeçtiklerinin kanıtıdır.[58]

Karahanlılar dönemine ait mezar taşları konusunda yeterince bilgi yoktur. Karahanlılar'dan günümüze en çok mezar anıtları kalmıştır. Talas'taki Ayşe Bibi Türbesi buna örnektir.[59] İlk defa Karahanlılar'dan itibaren "türbe" adı verilen birbirinden ilginç mezar anıtları yapılmıştır. Kerpiç ve tuğla kullanarak yapılan Karahanlı türbeleri kare planlı kübik gövdeli yapılardır.[60] Türbe mimarisi, İslam geleneklerini çok daha fazla benimsemiş olan Gazneliler'de fazla bir gelişme göstermemiştir. Bu devrin önemli mezar anıtları arasında yer alan Ravza'daki Sultan

---

[53] ÇORUHLU, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, İstanbul, 1998, s.111-112.
[54] KARAMAĞARALI Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları,* Ankara, 1992, s.1.
[55] ARSEVEN; Celal Esat, *Türk Sanatı Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul, 1954, s.453; SARAÇOĞLU, Necibe, *Türk Mezarlarına Dair Araştırma*, İstanbul, 1950- s.28.
[56] RAGHEB, Youssef, "İslam Hukukuna Göre Mezar Yapısı", *Cımetıeres Et Tradıtıons Funeraires Dans Le Monde Islamıque (İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I)*, Ankara, 1996, s.21.
[57] TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989, s.6.
[58] ARSEVEN; Celal Esat, *Türk Sanatı Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul, 1954, s.453.
[59] BAŞKAN, Seyfi, *KaramaNo.ğulları Dönemi Konya Mezar Taşları*, Ankara, 1996, s.11.
[60] TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989, s.6.

Mahmud Türbesi (XI. yy.) Sebüktegin'in sanduka biçimindeki mermer mezarı ve Sangbest'teki Arslan Cazip Türbesi (XI. yy. kare şeklinde tromplu, kubbeli, tuğla bir yapı) gelişmiş bir mimari göstermektedir.[61] Sultan İbrahim'e ve III. Mesud'a ait olduğu söylenen türbe ve mezar taşları mevcutsa da bunların mimari ve sanat bakımından özellikleri yoktur.[62]

Karahanlılarla başlayan Gazneli ve Büyük Selçuklu devletleri tarafından yapılmaya devam ettilerilen, proto tiplerini İslamiyet öncesi Türk topluluklarında gördüğümüz "türbe" veya "kümbet" adı verilen mezar anıtları, Türk mezar mimarisi açısından çok önemlidir. Özellikle Büyük Selçuklular devrinde çok ve zengin örneklerini gördüğümüz bu anıt mezarlar genel olarak üç bölümden oluşurlar. Bunlar yapının bodrum katını oluşturan, cenazelik (mumyalık) bölümü ki bu bölümde ölü bulunur, toprak üstünde kalan ziyaret bölümü (bu bölümde sembolik bir lahit yer alır) ve genelde içten kubbe ile dıştan da konik bir külahla oluşturulan üst örtü bölümünden ibarettir.[63] Abarkûh'ta Kümbet-i Ali (1056), Gurgan, Kümbed-i Kabus (1006-1007), Damgan'da Kırk Kızlar Kümbeti (1050), Tahran'ın batısında Harrekân ya da Karagan Kümbetleri (1067, 68-1093), Demavend Kümbeti (XI. yy.), Doğu Radkan ve Kişmar Kümbetleri en önemli ve göz alıcı kümbet yapılarıdır.

Büyük Selçuklu türbeleri arasında da özellikle Afganistan'daki Yahya bin Zeyd (XI.yy. sonu ya da XII. yy. başı) ve İmam Kalan (XI.yy. sonu ya da XII. yy. başı), Serahs yakınında Yartı Kümbed (1098), Vekil Bazar'da Abdullah ibn Büreyda Türbesi, Astanababa'da Alemberdar Türbesi, Merv'de Muhammed ibn Zeyd (1112), Serahs'da Ebu'l Fazıl (XI. yy. sonu) Mihne'de Ebu Said Türbesi, Tus'daki İmam Gazali Türbesi (1111) ve Merv'deki Sultan Sancar Türbesi (1157) sayılabilir. Büyük Selçuklu türbe mimarisinin belki de en önemli eseri Sultan Sancar Türbesi'dir. Bu türbe Selçuklu türbe mimarisinin ulaştığı en son aşamayı ve geliştirdiği teknik-estetik özellikleri sergilemektedir.[64] Bu mezar anıtları önemli kişiler için yapılırken halk yerleşme merkezleri yakınındaki mezarlıklara gömülüyordu.

---

[61] ÇORUHLU, Yaşar, *Türk İslam Sanatının ABC'si*, İstanbul, 1997, s.29.
[62] MERÇİL, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi,* Ankara, 1989, s.94.
[63] ARSLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı I*, İstanbul, 1972, s.19; ÇORUHLU, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, İstanbul, 1998, s.63, 66, 72; TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989, s.6; SAĞIROĞLU ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.14-15.
[64] ÇORUHLU, Yaşar, *Türk İslam Sanatının ABC'si*, İstanbul, 1997, s.34-35.

Obalar halinde yaşayan Oğuzlar Müslüman olmalarına rağmen hala eski gelenekler sürdürülmüştür. Özellikle "balbal" geleneğin Oğuzların geç dönemlerine kadar devam ettirildiği bilinmektedir.[65] Bu da gösteriyor ki Türklerin erken Hun çağlarından başlayıp geç dönemlerine kadar devam eden "balbal" dikme adeti yüzyıllarca devam eden bir mezar kültü olmuştur.

XI.yy.'ın başlarında Oğuzların Çağrı Bey aracılığı ile 1040 yılında kurdukları Selçuklu Devleti'nin çekirdeği ilk ürünlerini Anadolu'da vermeye başlamıştır. XI. yy.'ın ikinci yarısından sonra Anadolu yeni bir kültüre kapılarını sonuna kadar açmış, bu kültür bölgesel özellikleri de benliklerinde eriterek, mezar taşı geleneğinin tüm Anadolu'da yaygın bir hale gelmesine ve kendine özgü biçimlere ulaşmasına öncülük etmiştir.[66]

Anadolu Selçuklu döneminden itibaren görülen kabartmalı mezar taşlarının burada daha eskiden yaşamış kavimlere ait kabartmalı mezar stelleri[67] ile benzerliği akla gelir.[68] Bazı tarihi araştırmalar Orta Anadolu'da Ayaş çevresinde diktaş veya dikdönek taşlar denilen, çağları şimdilik açıklanamayan ve mezar taşı olduğu düşünülen kaya anıtlarının varlığını göstermiştir. Bu, Türkler Anadolu'ya gelmeden önce Anadolu'da bizim mezar taşlarımıza benzer taşlarının varlığını kanıtıdır.[69]

Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra mezar kültürünün yeni ifade şekli kazandığından bahsetmiştik. Mezar taşları da diğer bütün sanat eserleri ve maddi kültür varlıkları gibi yapıldıkları çevrenin ve ait oldukları dönemin inançlarının, adet, sanat ve geleneklerinin, tarihinin, bölgesel ve sosyal koşullarının ortak ürünüdür.[70] Bu bakımdan M.S. XII. ve XV. yüzyıllara ait mezar taşlarını kapsayan Ahlat, Türk mezar taşı geleneğinin olumlu sentezlerini barındırması bakımından çok önemli bir merkezdir.[71] Bu mezar taşları hiçbir İslami mezar taşlarında rastlanmayan büyüklükteki ölçüleri, kitabelerinin içeriği ve ejder motifli süslemeleri ile adeta Orhun Anıtlarının

---

[65] BAŞKAN, Seyfi, *KaramaNo.ğulları Dönemi Konya Mezar Taşları*, Ankara, 1996, s.11.
[66] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.7.
[67] Stel: Üstünde çoğunlukla bir mezar yazıtı bulunan ya da kabartmalarla kaplı olan dikili taş levha ya da sütun. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi,* "Stel" maddesi, C.21, İstanbul, 1986, s.10792.
[68] SAĞIROĞLU ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.15.
[69] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.8.
[70] BAŞKAN, Seyfi, *KaramaNo.ğulları Dönemi Konya Mezar Taşları*, Ankara, 1996, s.13.
[71] KARAMAĞARALI, Beyhan, "Ahlat Mezar Taşları", *Önasya, C.5*, S.59-60, Ankara, 1970, s.24-25; HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.8.

İslamiyet'ten sonraki devamı gibidirler.[72] Bu yapıtların diğer bir özelliği sanatçıları ile ilgili kitabelerin varoluşu, sanatçılarının imzalarının bulunuşu ve bu taşları oluşturan sanatçıların gerek Anadolu'da, gerekse Ahlat'ta bulunan birçok kümbet ve mimari yapıyı projelendiren mimarlar oluşudur.[73]

Ahlat mezar taşları, üzerinde sergiledikleri girift rumi, palmet, lotus çiçekleri, geometrik ağlar, yıldız ağları, örgülü geçmeler, ejder motifleri, kandil ve şamdan motifleri, rumi bordürler, geometrik bordürler ve yazı bordürleri ile Türk mezar taşı süsleme geleneğinin en güzel örneklerini yansıtmaktadırlar.

Anadolu Selçukluları döneminde Orta Anadolu'yu kaplayan Sivas, Tokat, Konya, Akşehir dışında Antalya, Malatya ve Diyarbakır gibi yerleşim merkezlerinde de birbirinden ilginç mezar taşları yapılmıştır.[74] İznik'te de Bizans Kale duvarının içinde XI. asrın son çeyreğinde İznik'i alan ve burada kısa bir müddet hakim olan Türklere ait mezar taşları ele geçmiştir. Kısa, yüksek prizmatik bir sanduka görünümünde olan ve ön kısımda şahidesi bulunan taşlardan birinin kitabesinde Mahmut bin Abdullah'ın adı vardır. Bundan başka ön yüzünün köşeleri çıkıntılı, kitabesi bulunmayan, sandukasının yan kenarları kıvrık dallarla süslü bir diğer örnek de Selçuklulara ait ilk mezar taşlarının İznik'te ele geçtiğinin kanıtıdır.[75]

Form itibariyle Anadolu Selçuklu dönemi mezar taşları sanduka ve şahide olmak üzere iki tipte yapılmıştır. Sandukalar genelde mermer malzemeden yapılmış olup üst üste kademeli prizmatik, bazen de boyuna kesilmiş yarım silindirik şekillidir. Şahideler, dilimli yuvarlak ve sivri kemerli formda yapılmıştır. Yanlarında burmalı sütuncelerin bulunduğu mihraplı şahideleri olanları da görmek de mümkündür. Süsleme unsuru olarak yazı, bitkisel motifler ve figürlü motifler mezar taşlarını hareketlendirmektedir.

XIII. yy.'ın ortalarında İlhanlıların egemenliği altına giren Anadolu Selçuklu Devleti XIV. yy.'ın başlarında ortadan kalktı. Sonuçta İlhanlı Devleti'nin yıkılmasıyla, daha önce var olan ve Selçuklu kültürünün parçalarını oluşturan beylikler, tamamen bağımsız hale geldi. Bu süre içinde yine mezar taşı geleneği devam etti.[76] Beylikler döneminde Anadolu Selçuklu mezarlarının bir devamı olarak türbeler ve kümbetler

---

[72] BAŞKAN, Seyfi, *KaramaNo.ğulları Dönemi Konya Mezar Taşları*, Ankara, 1996, s.64; HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.8.
[73] KARAMAĞARALI**,** Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992, s.86; HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.8.
[74] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.8.
[75] KARAMAĞARALI**,** Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992, s.21.
[76] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.8.

yapılmıştır. Tek fark Beylikler dönemi mezar anıtlarının Anadolu Selçuklu mezar anıtlarına göre daha sade bir süsleme programına sahip olmasıdır.[77] Beylikler dönemi mezar taşı geleneği tüm Anadolu'da yaygınlık kazanmış, Aydın, Manisa, Kütahya, gibi bölgelerde örnekler bırakmıştır. Bu süre içerisinde devam eden mezar taşı geleneğinde yine zaman zaman yöresel özellikler göze çarpmıştır. Özellikle Akkoyunlu ve Karakoyunlular, Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde koyun, koç ve at şeklinde mezar taşları yapmışlardır.[78] İnançlara göre koruyucu ruhları temsil eden bu tür hayvan heykellerini mezarlarının etrafında görmek mümkündür.[79] Çoğunluğu müzelere alınmış olmakla birlikte yine de küçük bir kısmı mezarlıklarda ya da resmi devlet binalarının, müzelerinin bahçelerinde süs unsuru olarak bulunmaktadır.[80]

Anadolu'daki koç, koyun heykellerinin Akkoyunlular'la Karakoyunular'a ait olduğu öteden beri kabul edilegelmiş; fakat at heykellerinin hangi boya ait olabileceği konusunda kesin bir şey söylenmiştir. Ancak Tiflis'te bulunan at şeklindeki bir mezar taşında atın sol arka ayağın yan tarafındaki Alayuntluğ damgası at heykellerinin Alayuntluğ boyuna ait olduğunu ortaya koymaktadır.[81]

Özellikle koç-koyun heykellerinin yanı sıra at heykellerine hem Orta Asya Türk mezarlarında hem de Doğu Anadolu'da Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Van, Kars, Tunceli illerinde sık sık rastlanmaktadır. Bunlar genellikle ayakta veya yere çökmüş bir tarzda yapılmıştır.[82] Üzerleri genelde sade bırakılmışken, üzerinde çeşitli eşyalara ait kabartmalara hatta haç resmine de rastlanmaktadır.

Beylikler dönemini erken Osmanlı, özellikle Bursa üslûbu izler. İnce uzun sandukaların ve üzerleri, sivri ya da yuvarlak kemerlerin bulunduğu şahidelerin yer aldığı mezar taşları[83] Selçuklu ve Beylikler devri mezar taşlarına göre daha sade ağır

---

[77] SAĞIROĞLU ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamanlı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.15.
[78] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.8.
[79] ÖZKAN, Haldun, "Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.15, Erzurum, 2000, s.33.
[80] BAŞKAN, Seyfi, *KaramaNo.ğulları Dönemi Konya Mezar Taşları*, Ankara, 1996, s.62.
[81] KARAMAĞARALI**,** Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1993, s.51-52.
[82] ÖZKAN, Haldun, "Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.15, Erzurum, 2000, s.33.
[83] BAŞKAN, Seyfi, *KaramaNo.ğulları Dönemi Konya Mezar Taşları*, Ankara, 1996, s.69; HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.8.

başlı ve net bir formdadır.[84] En iyi ve yoğun örneklerine Bursa, İznik, Kırklareli, Gelibolu ve İstanbul yörelerinde rastlanır.[85]

İlk Osmanlı mezar örnekleri tabut şeklinde mermerden yapılmış ve üzerlerine âyet yazılmış olup altında yatanın hüviyetine ve ölüm tarihine ait bir kayıt yoktur. Bundan sonra gelen sandukaların da yine üstleri âyetli, fakat baş ve ayak alınlarında ismini ve ölüm tarihini gösteren kitabeler vardır.[86] Her iki taşta da süs veya yazı bulunabilmekle beraber, ayak taşının genellikle daha sade veya tamamen süslemesiz yüzeyler halinde bırakıldığı[87] ve sandukaların da buna uyum sağladığı örnekler de büyük çoğunluktadır.

Klasik devrin taşları ağır başı bir anlatım içerisindedir. Bunu çiçek motifleriyle süslü Lâle Devri mezar taşları izler.[88] Bu dönemde başlayan ve 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra daha da hızlanan batı etkileri, bu dönem toplum yapısına olduğu kadar Türk Sanatı'na da yeni bir karakter kazandırmıştır. Mimaride klasik plan uygulamalarına küçük değişiklikler getiren batılı akımlar, (Barok, Rokoko, Ampir) mimari elamanları da etkilemişlerdir.[89] Bu etkileri mezar taşları üzerinde de açıkça görüyoruz. Barok devrin mezar taşları biçim, görünüş ve motif yönünden daha hareketli ve kıvrımlıdır.[90] Barok karakterli kıvrım dallar, çiçekli dolgular, akantus yaprakları, deniz tarakları stilize selvi motifleri, "s" ve "c" kıvrımları, sembolik bir takım işaret ve damgalar[91] mezar taşları üzerlerinde yerlerini almışlardır. Ampir ve rokoko üsluplarına uygun batı kaynaklı çiçek ve yaprak motifleri, kurdelalara sarılmış güller, tabaklara doldurulan limon, nar, üzüm ve portakallar bezeme unsuru olarak simetrik ve asimetrik biçimde mezar taşları üzerinde görülür. Cami, şadırvan, köşk, konak, ev gibi dini ve sivil yapıların dış yüzerlerinin geleneksel ve batılı üsluplarla birlikte mezar taşları üzerinde tasvir edildiği de görülür.

Osmanlı mezar taşları ilk bakışta bir insanı andıran görüntüsü ile kendisini belli eder. Boyun ve başın silueti taş üzerinde bir boyunluk ve serpuş şeklinde

---

[84] SAĞIROĞLU ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.15.
[85] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.9.
[86] AYANO.ĞLU, F. İsmail, "Fatih Devri Ricali Mezar Taşları ve Kitâbeleri", *Vakıflar Dergisi IV*, Ankara, 1958, s.193.
[87] TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989, s.7.
[88] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.10.
[89] TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989, s.7.
[90] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.10.
[91] KARA, Hacer – DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005, s.478.

vurgulanmaktadır. Kadın mezar taşlarında farklı bir görünüm olan bu bölümün kullanılmadığı düz görünümlü Osmanlı mezar taşlarının varlığı da bilinmektedir.

Cumhuriyet döneminde de baş ve ayak şahideli mezar taşları devam etmiştir. Günümüzde ise mezar taşı geleneğimizden kalan tek kural, ölünün yerinin belirtilmesi ve baş tarafının kıble yönüne çevrilmesidir. Biçimlendirme ve boyutlarının saptanmasında belirli bir kural yoktur. Mezar sahiplerinin sosyal ve ekonomik faktörleri bunu belirler. Malzeme dikkate alınmaz amaç o an için manevi tatmin ve sözde görkemli mezar yapmaktır.

Anadolu'da, Selçuklular'dan itibaren kullanılan mezarlar, hemen hemen bütün şehir, kaza veya köy gibi merkezlerde bulunmaktadır. Günümüze kadar devam eden Anadolu'daki Türk Mezar Geleneği, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Çağı'nda ana hatlarıyla ortak özellikler taşımakla birlikte her biri kendi dönemini ve bulunduğu bölgenin özelliklerini de yansıtır.[92] Bütün bu farklılıklar ve benzer yanlar ele alınarak Anadolu'daki mezar taşı ibaresini genel hatlarıyla tanıtmakta fayda vardır.

3.1. Mezar Taşı İbaresinin Tanımı ve Mezar Taşlarına Kısa Bir Bakış

Mezar ölülerin gömüldüğü çukurdur. Manası ziyaret olunan yer demektir. Eski Türkler mezara "gasın" derlerdi. "Kabin" kelimesi de bundan gelmektedir.[93] Eski Türklerin mezara "sin" dedikleri de bilinmektedir.[94] Mezar taşları mezarların üstüne dikilen taşlardır.[95] Amaç mevtanın gömülü olduğu yeri göstermektir.[96] Eski Türkler mezar taşlarına "sintaş" derlerdi. Daha sonradan "senk" demişlerdir.[97] Adı her ne olursa olsun bizler mezar taşlarını uzaktan hep birer dikili taş olarak görmüşüzdür. Oysa yakınına gelip biraz dikkat edince orada hep bir başka dünyayı, bir hazinenin varlığını fark ederiz.[98] Mezar taşları tarih ve sanat bakımından bir değer taşımaktadır. Her biri birer vesika mahiyetindedir. Kahramanlar, âlimler, şairler, devlet adamları, bir hâl tercümesi mahiyetindeki kitabeleri önemli ve sağlam olan bu taşlar vasıtasıyla

---

[92] TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989, s.6-7.
[93] ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya, C.5*, S.57, Ankara, 1970, s.10.
[94] ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya C.5*, S.57, Ankara, 1970, s.10; ARSEVEN, Celal Esad, "Mezar Taşı" maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, *C.III*, İstanbul, 1950, s.1318.
[95] ŞAPOLYA, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya, C.5*, S.57, Ankara, 1970, s.10.
[96] ARSEVEN, Celal Esad, *Türk Sanatı Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul, 1954, s.453.
[97] ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya, C.5*, S.57, Ankara, 1970, s.10.
[98] KUŞOĞLU, M. Zeki, "Mezar Taşlarında Hüve'l-Bâkî", *Dünkü Sanatımız Kültürümüz*, İstanbul, 1994, s.83.

tanımaktadır. Zaten mezar taşları ölünün yerini ve kim olduğunu, ölüm tarihini göstermek ve Fâtîha okunması için dikilirdi. Mezar taşlarına bütün bunlara şehadet eden anlamında "şahide" denilmesinin nedeni de budur.[99] Mezar yerinin tam olarak belirtilmesi için baş ve ayak ucuna birer taş dikilir. Sadece baş kısmına konulduğu da görülür. Ölünün baş tarafına konulaş taşa "baş taşı" ayak tarafına konulan taşa da "ayak taşı" denir. Bu taşlar bir mezar yapısı üzerinde bulunan dikey taşlar grubuna girmektedir.[100] Ufki satıhta yatan ölünün baş ve ayak ucuna dikilen mezar taşları dik duruşlarıyla, tekrar dirilişin yaşanacağı kıyamı temsil eden birer şahidelerdir. Şekil itibariyle "elif" harfî ya da "bir" rakamı gibi duran şahideler vahdet inancının veciz birer ifadesidirler.[101] Yatay taşlar ise tabut biçimindedir. Mezarın üzerine yatay olarak konur. Tüm mezar yapılarında olmasa da bazı mezar yapılarında örneği görülen bu parça "sanduka" ismini alır. Sandukaların tek parçalı ve kapaklı olanları vardır. Sanduka ve şahidelerin ortaklaşa oluşturdukları mezar yapıları da vardır. Genellikle Osmanlılar döneminde rastlanan bu tip mezar yapıları lahite benzer görünüm verir. Fakat bunlar lahitsel sandukaların dar kenarlı üzerine baş ve ayak taşı konmasıyla lahitten farklı bir biçime sokulmuştur. Aynı zamanda baş ve ayak taşları aşağı doğru genişleyerek sandukaların dar yüzeylerini oluşturur ve onunla bütünlük sağlar.[102]

Mezar taşlarının biçimlenişinde sosyal, ekonomik, dinsel ve kültürel faktörlerin etkisi görülmektedir. Mezar taşları aldıkları şekiller ve yapılış tarzları ile bunu kanıtlar niteliktedir. Genel bir ifadeyle bu biçimleme şu şekilde gruplandırılır:

1- Yazısız gayrı muntazam mezar taşları

2- Yazısız muntazam mezar taşları

3- Yazılı düz mezar taşları

4- Musannâ mezar taşları

5- Lahit mezarlar

6- Taş, alçı, çini, mozaik, tuğla ve tahta sandukalar[103]

---

[99] ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya, C.5*, S.57, Ankara, 1970, s.10.
[100] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.11.
[101] DOĞANAY, Aziz, "Türklerde Ahiret İnancının Mezar ve Bezemelerine Tesiri" *Sanat ve İnanç/2*, İstanbul, 2004, s.136.
[102] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976, s.11.
[103] ARSEVEN, Celal Esad, *Türk Sanatı Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyine Sanatlar*, İstanbul, 1954, s.454; ŞAPOLYA, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya, C.5*, S.57, Ankara, 1970, s.10.

3.1.1. Yazısız gayrı muntazam mezarı taşları

Fakir ve köylü mezar taşlarıdır ki bunlar fakirlerin gömüldükleri yerleri bir müddet belli etmek ve çiğnenmemeleri temin etmek için konulan işaret taşlarıdır.[104] En basit mezar biçimi olan bu mezarlarda şahideler doğrudan toprağa dikilir. Mezarın baş ve ayak ucu tarafında birer şahide olabileceği gibi, bazen sadece baş tarafında şahide bulunur.[105] Anadolu köylerinde umumiyetle mezar taşları böyledir. Bunlar ekseriye yontulmamış iri kaya parçalarıdır ve üzerinde yazı yoktur.[106]

3.1.2. Yazısız muntazam mezar taşları

Genel itibariyle ölüleri gizli tutmak amacıyla yazısız bırakılmıştır. Türkler ölülerini gizli olarak gömerlerdi. Bunun türlü sebepleri vardır. Türkler genel olarak ölülerini değerli malları ile beraber gömerlerdir. Bu da mezar hırsızları için bir hazine olabilir. Herhalde bunun din bakımından da bazı sebepleri olsa gerek.[107] Zühd-u sâlâh sahibleri, hadisi şerifîn işaretlerine imtisalen mezarlarını gizlemek fakat muayyen bir zaman çiğnenilmemesi için, dikilecek şahidelerin sadece bir işaret taşı olmasını vasiyet ederler.[108] Bu tür mezar taşlarına kimin olduğu yazılmaz ise de mevtanın içtimai derecesine uygun muntazama bir şekil vardır.

3.1.3. Yazılı düz mezar taşları

Genellikle baş şahideyi işaret eder. Baş ucu şahideleri ayak ucu şahidelerinden daha yüksek olup bazılarının mezara bakan yüzeylerinde bazılarının mezar taşına bakan yüzeylerinde ayet ve kimlik kitabeleri bulunmaktadır.[109] Devrin meşhur hattatları tarafından sülüs, rikâ, celi, talîk, kufî karakterde yazılar yazılmıştır.[110] Arapça yazıların yanı sıra Osmanlıca ve Farsça ibareleri görmekte mümkündür. Yeni mezar taşları ise

---

[104] ARSEVEN, Celal Esad, *Türk Sanatı Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul, 1954, s.454; ARSEVEN, Celal, Esat, "Mezar" maddesi, *Sanat Ansiklopedisi, C.III*, İstanbul, 1950, s.1317.

[105] TİBET, Aksel-IŞIN, Ekrem-YELKENCİ, Dilek, "Steloe Turcicae VIII Yenikapı Mevlevihânesi Haziresi", *Cımetıeres Et Tradıtıons Funeraıres Dans Le Monde Islamıque (İslam Dünyasında Mezarlıkla ve Defin Gelenekleri I)*, Ankara, 1996, s.246.

[106] ARSEVEN, Celal Esad, *Türk Sanatı Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul, 1954, s.454.

[107] ÖGEL, Bahaddin, *Türk Kültürün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1918, s.763.

[108] ARSEVEN, Celal Esad, *Türk Sanatı Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul, 1954, s.454.

[109] ULUÇAM, Abdüsselâm, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Ankara, 2000, s.53.

[110] ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya, C.5*, S.57, Ankara, 1970, s.11.

Latin harfleriyle yazılmıştır.[111] Arapça yazılarda baş tarafı genellikle "Hûve'l-Bâkî" (O Kalıcıdır) yani yeryüzünde her şey fânidir, gelip geçicidir. Bâkî olan, yalnız ve ancak Allah'tır[112] veya "Küllü nefs'ün zaigatü'l mevt" (Herkes ölümü tadacaktır) ibareleri doldurmaktadır. Ölen hakkında kişisel bilgilerin verilmesi nedeniyle mezar taşları zorunlu olarak kendilerine özgü öğeler taşır.[113]

Mezar taşı yazılarında sözü edilen temel öğeler şunlardır:

1) Yakarış

2) Dua

3) Kimlik

4) Dua isteme

5) Tarih

Yakarış: Mezar taşı yazılarında yukarıda da değindiğimiz gibi Allah'ın el-Bâkî (ebedi), el-Hayy. (diri) ve el-Hallak (yaratan) sıfatları en yaygın kullanılanlardır. Bunlardan en sık görüleni el-Bâkî olup bu ibare mezar taşlarında genellikle "Hüve'l-Bâkî, Hüve'l-Hayyû'l-Bâkî ve Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî" şeklinde geçmektedir.

Dua: Öleni hayır dua ile anmak için söylenen sözlerin sayısı oldukça azdır. Bu konuda hemen hemen her mezar taşında bulunan, bazen uzatılan bazen de kısaltılan sözler, erkeklerde "merhûm" ve "mağfûr" kadınlarda da "merhûme" ve "mağfûre"dir.[114] Mesela "Merhûm ve mağfûr el-Hâc Selim Ağa"… gibi.[115]

Kimlik: Her mezar başında bulunması gereken mezar taşı yazısının en önemli bölümünü oluşturan ölenin adının belirtildiği kimlik bölümü hakkında fazlaca bir açıklamaya gerek yoktur.

Bu konuda incelenmesi gereken bir başka husus da ünvanlardır. Unvanlar en çeşitli şekliyle kadınlara ait mezar taşlarında hanım, hatun, kadın, molla, tuti, kalfa ve benzeri şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Erkeklere ait mezar taşlarında ise en yaygın olarak bey, efendi, ağa ünvanları görülmektedir.

---

[111] ULUÇAM, Abdüsselâm, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Ankara, 2000, s.53.
[112] KUŞOĞLU, M. Zeki "Mezar Taşlarında Hüve'l-Bâkî", *Dünkü Sanatımız Kültürümüz*, İstanbul, 1994, s.84; ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya, C.5*, S.57, Ankara, 1970, s.11; ARSEVEN, Celal Esad, *Türk Sanatı Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyine Sanatlar*, İstanbul, 1954, s.454.
[113] LAQUEUR, Hans Peter, *Hüve'l-Bâkî, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul, 1997, s.80. (Çeviren: DİLİDÜZGÜN Selahattin)
[114] LAQUEUR, Hans Peter, *Hüve'l-Bâkî, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul, 1997, s.85. (Çeviren: DİLİDÜZGÜN Selahattin)
[115] ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya*, *C.5*, S.57, Ankara, 1970, s.11.

Dua İsteme: Mezar taşlarında duanın yanı sıra en önemli dinsel öğe, ölen için dua edilmesine dair olan ricadır. Ölenin yakınları için bu istek, ölen için kendilerinin dua etmesinden daha önemlidir. Mezar taşlarının yazıları elverdiğince fazla insanın görebileceği biçimde yerleştirilmesi ve eğer daha iyi görülebilecekse yazıların gelenek olduğu üzere, taşın ön yüzü yerine arka yüzüne yazılması bunu kanıtlamaktadır. Mezar taşlarında bu bölümün içeriği ölünün Rûhuna "Fâtiha" okunması ricasından oluşmaktadır.[116]

Tarih: Tarih genelde son satırda, bazen de ilk satırda yer alır. Bir kısım mezar taşında yalnızca ölüm tarihi verilirken, bir kısmında da ay ve gün de belirtilerek tüm tarih verilmiştir. Selçuk ve Beylikler dönemi mezar taşlarında tarih yazı ile yazılmıştır. Osmanlı mezar taşlarında ise tarih rakam olarak yazılmıştır. Tarih hemen hemen bütün örneklerde hicri olarak verilmiştir. Ancak rumi ve miladi tarihle verilen mezar taşları da mevcuttur.[117]

Mezar taşı yazıları ile ilgili yukarıdaki sıralamaya Konya'nın Selçuklu ilçesinde, Sille Şapel Yazı Mezarlığında, Şapelin kuzeyinde yer alan bir mezar taşının metin bölümünü örnek gösterebiliriz:

- Hüve'l-Bâkî
- El-merhûm ve'l-mağfûr
- Ketenci Mehmed
- Ağa rûhîçün
- Fâtiha
- Sene 1259 12 Ramazan[118]

---

[116] LAQUEUR, Hans Peter, *Hüve'l-Bâkî, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul, 1997, s.85-94. (Çeviren: DİLİDÜZGÜN Selahattin)
[117] LAQUEUR, Hans Peter, *Hüve'l-Bâkî, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul, 1997, s.92-94; KARA, Hacer – DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005, s.478.
[118] KARA, Hacer-DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005, s.22

Mezar taşlarında bunların dışında ayet, hadis, ölüm nedenleri, felsefî ve edebi şiirler de yazılmaktadır.[119]

"Ferman etti Hüda
Faniye Hacet kalmadı
İçtim ecel şerbetini
Lokmana Hacet kalmadı
Hep yarelerim iyi oldu
Cerraha Hacet kalmadı
Yapıldı cennet sarayım
Mimara Hacet kalmadı
Sene 1339 (1920/21)"[120]

"Çocuğuma ölüm tarihi oldun
Büktün belimi 16 Nisan
Sende açılırken çiçekler güller
Soldurdun gülümü 16 Nisan
Beş altı saat içinde hemen
Kırdın fîdanımı 16 Nisan
Bin üç yüz otuz ikinci yılda
Gömdüm Hüseyinimi on altı nisan"[121]

İslam dininin sadece ölenin adı yazılı bir taşla yetinilmesini öğütlemesine karşın yukarıda örnekleri görüldüğü gibi, halk bu konuda bir sınır tanımamakta; mezar taşlarına ölenin adının, soyadının, nereli olduğunun, doğum ve ölüm tarihlerinin yanı sıra dua istekleri, şiirler, beyitler, özdeyişler yazdırmakta; mezardakinin ölüm nedeni, sürdüğü hayatın mutsuzluğunu, doktorların ya da bir kazanın kurbanı olduğunu vb. dramatik ve dokunaklı biçimlerde kazıtmakta; daha çok büyük kentlerde görüldüğü gibi ölenin fotoğrafını da koydurtmaktadır.[122]

Ayak ucu taşları genelde yazısızdır. Formu baş ucu taşına uyum sağlar niteliktedir. Sosyal, kültürel, ekonomik ve sanatsal özelliklere bağlı olarak sade veya bezemeli olarak karşımıza çıkar.

3.1.4. Musannâ mezar taşları

Bir sandukayı veya mezarı çevreleyen, ortası boş bir menşur-u müstakilât (uzun dikdörtgen prizmalar) şeklinde dört taştan veya tuğladan örme duvarlarının baş ve ayak

---

[119] KARA, Hacer-DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005, s.478., ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya, C.5*, S.57, İstanbul, 1370, s.11.
[120] EYİCE,Semavi, "Mezarlıklar ve Hazireler", *Cımetıeres Et Tradıtıons Funetaıres Dans Le Monde İslamique (İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I)*, Ankara, 1996, s.126.
[121] ÖRNEK, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, 1971, s.68.
[122] ÖRNEK, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, 1971, s.66.

uçlarına dikilen taşlarıdır. Bunların basit veya musannâ (yanı sanatlı ve süslü) olanları vardır[123]

Musanna mezar taşı adı verilen bu taşların üzerine devrinin en meşhur hattatları tarihi ve edebi değeri haiz olan yazılar yazarlardı. Bu taşları ayrıca ressamlar dekorasyonla süslerler, üstâd taşçı ustaları işçilikleriyle bir somut eser haline getirirlerdi.[124]

3.1.5. Lahit mezarlar

Dikdörtgen bir prizma biçiminde, yekpare taş veya taş plaklarından çatılarak yapılmaktadır.[125] Bu tip genelde varlıklı ve önemli kişilere özgü bir kabir biçimidir.[126] Muhtelif yükseklikte olanları, yazılı ve yazısız, oymalı veya oymasız olanları vardır.[127]

3.1.6.Taş, alçı, çini, mozaik, tuğla ve tahta sandukalar

Adından da anlaşıldığı gibi, genelde bir ya da birkaç kademeli bir altlığın üzerine yerleştirilmiş bir sanduka biçimindedirler. Bu tür mezarlarda kitabe ya sandukanın üzerine ya da sandukanın bir veya iki ucunda yükselen şahidelere konulur.[128]

Sandukalı mezarları genel itibariyle sadece sanduka kısmı olan mezarlar, tekne biçiminde sandukalı şahideli mezarlar, dikdörtgen sandukalı, kapaklı ve şahideli mezarlar, sanduka şahidesi klasik olanlar ve sanduka şahidesi sütun şeklinde olan mezarlar şeklinde gruplandırabiliriz.

---

[123] ARSEVEN, Celal, Esat, *Türk Sanatı Tarihi, Meşende, Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul, 1954, s.454.
[124] ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya, C.5*, S.57, İstanbul, 1970, s.11.
[125] TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989, s.7.
[126] TİBET, Aksel-IŞIN,Ekrem-YELKENCİ, Dilek, "Steloe Turcicoe VIII Yenikapı Mevlevihânesi Haziresi" *Cımetıeres Et Tradıtıons Funetaires Dans Le Monde İslamique (İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I)*, Ankara, 1996, s.244.
[127] ARSEVEN, Celal, Esat, *Türk Sanatı Tarihi, Meşende, Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul, 1954, s.458.
[128] TİBET, Aksel-IŞIN,Ekrem-YELKENCİ, Dilek, "Steloe Turcicoe VIII Yenikapı Mevlevihânesi Haziresi" *Cımetıeres Et Tradıtıons Funetaires Dans Le Monde İslamique (İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I)*, Ankara, 1996, s.244.

3.2. Şahide Formları ve Mezar Taşı Başlıkları

3.2.1. Şahide formları

Daha önce de bahsettiğimiz gibi biçimsel karakter açısından mezar taşlarımız dikey ya da yatay prizmatik biçimlerden meydana gelmiştir.[129] Dikey taşlar grubunu şahideler oluştururken, yatay taşlar grubunu da şahidelerin üzerine oturduğu lahit, sanduka, pehle ve çerçeve gibi öğeler oluşturmaktadır.[130]

Şahideler hem mezarın yerini uzaktan belli etmekte, hem de taşıdığı kitabe ile adına dikildiği şahsı ebedileştirmektedir. Bu vasıfları ile mezarın ziyaretçiyi uzaktan karşılayan ve aynı zamanda-ihtiva ettiği kitabe dolayısı ile-yakından da en çok meşgul eden kısmı şahide olmaktadır. Şahideler bu önemleri dikkate alınarak tezyin edilmişlerdir. Hiç şüphesiz bu tezyinat mahiyet bakımından sosyal çevrenin inanç ve adaletlerine uygun olduğu gibi, emek ve itina yönünden de ölen şahsın sosyal mevkii ve zenginliği ile de ilgilidir.[131]

Şahidelerin işleniş tarzı, süsleme özellikleri gösterdikleri form Türk Sanatı'nın genel gelişim çizgisine paralel uygulamalarla karşımıza çıkar. Şahide tipleri bilhassa Osmanlı Çağı'nda çok değişik örneklerle karşımıza çıkar.[132] Bu açıklamaya istinaden şahide formlarını genel olarak; yarım daire kemerli alınlığa sahip olanlar, sivri kemerli alınlığa sahip olanlar, üçgen alınlığa sahip olanlar, dilimli kemerli alınlığa sahip olanlar, sütunlu şahideler ve başlıklı şahideler şeklinde sınıflandırılabiliriz.

3.2.2. Mezar taşı başlıkları

Mezar taşlarının en büyük sanat değeri taşıyan kısımlarından birisi de başlıklardır.[133] Başlıklı mezarların kaynağını Orta Asya'ya kadar indirmek mümkündür. Orta Asya Türk kültüründeki balbal ve ölenin heykelini dikme geleneği, Anadolu'da İslâm kültürüyle biraz değişikliğe uğrayarak başlıklı mezar taşlarıyla devam etmiştir.[134] Selçuklu ve Beylikler döneminde de görülen başlıklı mezar taşları, Osmanlı döneminde

---

[129] HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul,1976, s.11.
[130] TİBET, Aksel-IŞIN,Ekrem-YELKENCİ, Dilek, "Steloe Turcicoe VIII Yenikapı Mevlevihânesi Haziresi" *Cımetıeres Et Tradıtıons Funetaires Dans Le Monde İslamique (İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I)*, Ankara, 1996, s.244.
[93] KARAMAĞARALI, Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992, s.57.
[132] TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989, s.7.
[133] ŞAPOLYO, Enver, Behnan, "Türk Mezar Taşları", *Önasya, C.5,* S.57, İstanbul,1970, s.11.
[134] LAQUEUR, Hans, Peter, *Hüve'l-Bâki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul, 1997, s.4; KARA, Hacer-DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005, s.476.

çeşitlenerek devam etmiştir.[135] Serpuş adı verilen bu başlıklar vasıtasıyla kitabeyi okumaksızın mezarda yatan zatın mesleğini tayin etmek mümkün olur.[136] XIX. yy.'ın ilk çeyreğine kadar yapılan mezar taşlarında ölünün cinsiyetini, tarikatını, devlet ve din adamlarının sınıf ve rütbelerini gösteren, gerçekçi bir biçimde işlenmiş serpuşlar vardır. XIX. yy.'da mezar taşlarındaki çeşitli serpuşların yerini resmi başlık olarak kullanılan "fes" almıştır. Bu dönemde Yeniçeri Ocağının 1926'da kaldırılmasından sonra, mezarlıktaki ölünün hangi bölükten olduğunu simge ve sayılarla gösteren yeniçeri mezar taşları da kırılmış ve ortadan kalkmıştır.[137]

Kadınlara ait mezar taşlarından bazıları da erkeklere ait taşlarda olduğu gibi bir serpuş ile nihayetlenir. Eski zamanın hotozlarını andıran bu serpuşlarda tezyinat bir oya kadar incedir. Kadınların başlarına taktıkları süslü tuğlarla serpuşlar üzerine ve boyuna takılan inciler de mezar taşı başlıklarına başarıyla oyulmuştur. Mihrimah Camii mezarlığında böyle taşlar olduğu gibi Karaca Ahmet mezarlığında Neslihan Hatun'un mezar taşı da bu özelliktedir.[138] Erzurum'da Habip Baba (Timurtaş Baba) Türbe'si haziresinde bulunan Ganiyye Makbule Hanım'ın mezar taşı bir kadın mezar taşı örneği olarak Türk taşçılık ve oymacılık sanatının şaheserleri arasındadır. Baş taşlarında gülçe motifleri, barok karakterli çiçek motifleri, deniz tarakları ve gerdanlıklar, ayak taşlarında yine çiçekli başlıklar ve çiçek açmış bahar dalları bulunmaktadır.

3.3. Mezar Taşlarında Tezyinat

Mezar taşlarına ölenin adının, soyadının, doğum ve ölüm tarihinin, daha önceden örneklerini verdiğimiz şiirlerin, özdeyişlerin, çeşitli yazıların, dua isteklerinin, cinsiyet ve meslek belirten başlık ve serpuşların yanı sıra bitkisel, geometrik ve fîgüratif desenler ve motifler, meslek belirten işaretler ve amblemler de işlenmektedir.

3.3.1. Bitkisel süsleme

Tıpkı Yahudilik'te olduğu gibi İslamiyet'te de resim ve idol arasında fark yoktur. Kur'an-ı Kerim'de putperestliğin reddedilmesi, 8. ve 9. yy. hadis kaynaklarınca

---

[135] ÇAL, Halit, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar" *Tarihi ve Kültür Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu,* İstanbul, 200, s.208; KARA, Hacer-DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005, s.476.

[136] ARSEVEN, Celal Esat, *Türk Sana Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari; Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul, 1954, s.459.

[137] *Ana Britannica,* "Mezar Taşı" maddesi , *C.XXII*, İstanbul, 1994, s.349-350.

[138] DAĞLIOĞLU, H. Turhan, "Mezar ve Mezar Örnekleri", *Yeni Türk Mecmuası*, S.34, İstanbul, 1935, s.2177-2178.

resmin kesinlikle yasak olduğu biçiminde yorumlanmasına yol açtığından, canlıların resminin yapılması, Allah'ın yaratıcılığına ortak koşmak gibi görülmüştür. Yalnızca cansız olan şeylerin resminin yapılmasına izin veriliyor ve bitkiler de bu sınıfın içinde yer alıyordu.[139] Bu nedenle mezar taşı süslemeciliği için bitkilerden fazlaca ilham alınmış ve bu motifler mezar taşlarını hareketlendirmişlerdir.

Türk mezar taşlarında bitkisel (nebati) süs tezyinatında üç esas görülür. Bunlardan birisi sap, birisi yaprak, diğeri de başak, tomruk veya yemiştir. Yemiş olarak ayva, nar, incir gibi yemişler kullanılmıştır. Çiçeklerde de lale, karanfil, gül, sümbül, kadife çiçeği, nar çiçeği, hanımeli, armut, kiraz, haşhaş çiçeği kullanılmıştır.[140] Bütün bunların yanı sıra selvi ağaçları (tek veya iki adet), stilize ağaçlar (geometrik formlardan oluşturulmuş), üç, dört, beş, altı, sekiz ve on iki yapraklı çiçekler, vazodan çıkan çiçekler, gülçe (gül bezek motifi), dallar, yapraklar ve hayat ağacı,[141] üzüm salkımları, çiçek açmış bahar dalları mezar taşları üzerinde bitkisel bezemeyi oluşturan diğer motiflerdir.

Mezar süslemelerinde bitkisel motiflere bu kadar çok yer verilmesin sebebi insanların istirahatgâhlarını cennet bahçelerine benzetme gayretinin yanı sıra, İslam inancında bitki yetiştirmenin ehemmiyeti olmalıdır. Zira Hz. Peygamber "Herhangi biriniz elinde bir hurma fidanı varken kıyamet kopacak olsa bile onu derhal diksin" demiştir. Ayrıca başka bir Hadis-i Şerif'te de kabre dikilen ağacın, kabir azabını hafifleteceği beyan edilmektedir. Bu yüzdendir ki mezarlarımız çeşitli bitkilerle bezenmiş ve ağaçlandırılmış olup, bitkisel süslemeleri daha da ölümsüz kılabilmek için taşa işlenmişlerdir.[142]

---

[139] LAQUEUR, Hans, Peter, *Hüve'l-Bâki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul, 1997, s.129-130. (çeviren: DİLİDÜZGÜN Selahattin)

[140] DAĞLIOĞLU, H. Turhan, "Mezar ve Mezar Örnekleri", *Yeni Türk Mecmuası*, S.34, İstanbul, 1935, s.2178; TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara, 1968, s.94.

[141] SAĞIROĞLU ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.392; BARIŞTA, Örcün, "Göynük Ak Şemsettin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu 88-10 Nisan 2002)*, Kayseri, 2002, s.123-137.

[142] SAĞIROĞLU ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.392; DOĞANAY, Aziz, "Eyüp Sultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Natüralist Üslupta Klasik Devir Süslemeleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (8-10 Mayıs 1998)*, İstanbul, 1998, s.264.

3.3.2. Geometrik süsleme

Nokta, çizgi ve yaylardan meydana gelen kavramlar topluluğuna dayanan geometrik süsleme belirli eksenlerde, belirli ilkelerin uygulanması ile düzenlenmiştir.[143] Türklerde eskinden beri süregelen bu süsleme unsurunu; çok kollu çarkıfelek motifleri, geometrik geçmeli madalyonlar, üçgenlerden oluşan geçmeli madalyonlar, mühr-ü Süleyman, baklava dilimleri, içi boş madalyonlar, ışınsal sistemde tasvir edilmiş güneş motifleri… v.s oluşturmaktadır.

Selçuklular ve Karamanoğulları döneminde sandukalarda görülen zencerek rozetler, Osmanlı dönemi mezar taşlarında terk edilmiştir. Taşlar bitkisel bezemelidir ya da süslemesiz bırakılmıştır.[144] Geometrik süslemeler de tıpkı bitkisel süslemeler gibi, sanduka yüzeylerini de süsleyebilir. Mezar taşlarında geometrik süslemeler yalnız başlarına kullanılabildikleri gibi bitkisel süsleme ile birlikte kullanıldığı da bilinmektedir.

3.3.3. Fîgürlü süsleme

İslam sanatında canlı varlıkların, hayvan ve özellikle insan resimlerinin yapılmasından kaçınıldığı açıkça görülmektedir. Yapılan fîgürler stilize, karakterize ve deforme edilmiştir.[145] Genel itibariyle Anadolu mezar taşlarında, stilize edilmiş insan, eşek üzerinde insan, mızrak tutan insan eli, insan eli izi, kuş tutan insan eli, koyunlar, kuş ve eşek[146] yanı sıra insan fîgürünü tamamlayan bir takım eşya, takı, giysi, özellikle silahlar kendini göstermektedir.

Bu fîgürler ilk zamanlarda yalnız bezek olarak değil, oraya defnedilmiş kişinin, cinsiyeti, hayatı ve mesleği ile alakalı motifler olarak kullanılırken, son zamanda yapılan mezarlar üzerinde ise, tezyinat amaçlı olarak işlenmiştir. Mezar taşlarının çoğunun üzerinde gençliği, şecaati gösteren kılıç, kalkan, hançer, bıçak, sadak, ok, yay, tüfek, tabanca, eğerli at, koç fîgürleri görülürken, hürmet edilen büyük bir şahsın veya din adamının mezar taşlarında ise tespih, kandil… vb. eşyalar tasvir edilmiştir. Kadınlara ait mezar taşlarında ise ev, dokuma tezgahı, şiş, herek, çatal, ibrik, tarak,

---

[143] MÜLAYİM, Selçuk, "Geometrik Kompozisyonların Çözülmesine Bir Yaklaşım", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, S.1*, İzmir, 1982, s.53.
[144] KARA, Hacer-DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005, s.478.
[145] İPŞİROĞLU, M.Ş., *İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları*, İstanbul, 1979, s.45.
[146] SAĞIROĞLU ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.404.

tepsi, fincan, üsküf, kandil motifleri, iğne, sap, küskü gibi resimlerin yapıldığı görülmektedir.[147]

Mezarlardaki bezemelerin mezarda yatan kişinin şahsiyetiyle alakalı olduğu açıktır. Ankara Asri Mezarlığı'nda saptanan amblem, semboller ile bunların karşıladıkları meslekler şöyledir: Terazi (hukuk adamı), Lokomotif (demiryolcu), kitap ve meşale (öğretmen-eğitimci) kokart (subay), solanahtarı (müzisyen) kavuk, sarık (din adamı), çapa (denizci), tuval (ressam), makas (terzi), boks eldiveni ve kupa (boksör)[148]…v.s.

Umumiyetle stilize edilmiş biçimde verilen özellikle Tokat, Sivas, Kırşehir, Akşehir ve Konya bölgesinde bulunan bir grup mezar taşı üzerinde kuş, çift başlı kartal, şahin ve aslan figürlerine rastlanmaktadır.[149] Kartal şahin ve doğan benzeri kuşlar bereket sembolleri olarak kullanılmışken, aslan, kurt, ejder gibi yırtıcı hayvanların ise zarar verici ruhları korkutma amacıyla resmedildiği fikri benimsemektedir.[150]

Anadolu mezarlıklarında bulunan koç, koyun, at ve deve biçimindeki mezar taşlarını heykel görünümde oldukları için ve üzerinde figüratif bezeme taşıdıkları için bu konu içerisinde ele almak yerindedir. Bir figür biçiminde olan koç, koyun, at ve deve heykellerinin sıradan kişiler için değil soylu, varlıklı kimseler için, belli başlı ileri gelen yiğit kimseler için ve en çok sevilen, ana ve babanın biricik oğluna dikildiği belirtilmektedir.[151]

Koruyucu ruhları temsil eden bu hayvan heykellerinden koç ve koyun "kurban" teriminin büyük önemini vurgularken at heykelleri yiğitlik ve kahramanlığın sembolleridir. Iğdır'ın Karakoyunlu ilçe mezarlığında bir örneği bulunan deve heykeli biçimindeki mezar taşı da fedâkarlığın, saflığın, temizliğin ve günahsızlığın timsali olarak dikilmiştir.[152]

---

[147] ÖZKAN, Haldun, "Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.15,* Erzurum, 2000, s.33.
[148] ÖRNEK, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, 1971, s. 71.
[149] ÖNEY, Gönül, "Anadolu Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı, Kartallı, Şahinli ve Aslanlı Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi VIII*, Ankara, 1969,s. 283.
[150] TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara, 1968, s.178.
[151] TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Ankara, 1968, s.177.
[152] SİLİ, Timur, "Iğdır-Karakoyunlu İlçe Mezarlığındaki Deve-Heykel Mezar Taşının Mahiyeti", *Vakıflar Dergisi XXVII*, Ankara, 1998, s.193.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KABRİSTAN (MEZARLIK), MAŞATLIK, HAZİRE VE HECE TAHTASI KELİMELERİNİN TANIMI

4.1. Kabristan (mezarlık): Mezarların toplu olarak bulunduğu yere verilen isimdir.[153] Mezarlar tek veya aile mezarlığı şeklinde yapılır ve belirli bir yerde toplanır. Antikçağ'da "nekropol" yani ölü şehri adını alan bu yerlere Türkler; kabristan, mezarlık veya mezaristan demişlerdir.[154]

Hayatın kıyısında yaşamdan uzak, sanki bir ölüler şehrini andıran mezarlıklar her zaman yerleşim yerlerinin dışında kurulmuştur. Mezarlıklarımız, göbek göbek sürüp gelmiş olan atalarımızın onlardan sonra babalarımızın ve bizlerin, bizlerden sonra da kuşak kuşak yaşayıp gidecek olan torunlarımızın ebedi istirahat yerleridirler.[155]

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kabristan, hâmaşân, makbere gibi adlarla anılan mezarlıklar birer sanat eseri olarak nitelendirilecek mezar taşlarıyla doludur. Erzurum çevresinde Saltuklular, Ahlat'ta Selçuklu, Akkoyunlu ve Karakoyunlular, Konya ve Akşehir'de Selçuklular'dan kalma mezarlıklar bunlara örnek gösterilebilir. Özellikle Ahlat'ta ki mezarlıklar Selçuklu taş işçiliğini yansıtan mezar taşlarıyla birer açık hava müzesi görünümündedir. Osmanlılar'ın İstanbul'u almalarından sonra yapılan mezarlıklar da dönemin taş ve mermer işçiliğini yansıtan mezar taşlarıyla doludur.[156]

4.2. Maşatlık: Müslüman olmayanlara ait mezarlıklara verilen addır.[157] Gayri müslimlerin, maşatlıktaki taşları üzerinde haç ve resimler görüldüğü gibi, doğrudan doğruya mezarlar üzerine oturtulmuş hayvan heykelleri de vardır.[158]

4.3. Hazire: Cami, türbe, tekke bahçesinde bulunan çevresi duvar ya da parmaklıklarla çevrili küçük mezarlıklara verilen isimdir.[159] Hemen her büyük hatta küçük caminin yanında, banisinin bir türbesi veya mezarını görmek mümkündür.

---

[153] Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Mezarlık" maddesi, C.16, İstanbul, 1896, s.8101.
[154] ŞAPOLYO, Enver, Behnan, "Türk Mezar Taşları", ÖNASYA, Ankara, 1970, s.10.
[155] BAŞAR, Zeki, *Erzurum'da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları*, Ankara, 1973, s.8.
[156] Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Mezarlık" maddesi, C.16, İstanbul, 1896, s.8101.
[157] Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Maşatlık" maddesi, C.15, İstanbul, 1896, s.7856.
[158] BAŞAR, Zeki, *Erzurum'da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları*, Ankara, 1973, s.23.
[159] ARSEVEN, Celâl, Esad, "Hazire" maddesi, Sanat Ansiklopedisi, C. III, İstanbul, 1950, s.1318; Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Hazire" maddesi, C.10, İstanbul, 1986, s.5148.

Câmide namaz kılanların rahmet okuması ve günahlarından af olmak ümidiyle bir binaya sığınma ihtiyacından doğan bir arzu buna neden olmuştur. Hıristiyanlar bazı azizlerin cesetlerini kiliselerin içine gömmüşlerdir. Fakat İslamiyet'te bu caiz olmadığından mezar ve türbeler daima caminin dışında olur.[160] Mezarlıklar bahsinde mezarlıklar her zaman yerleşim yerlerinin dışında kurulmuştur, demiştik. Görüldüğü gibi şehir içinde bulunan mezar yapıları da vardır. Genelde camii, türbe ve tekke bahçesi veya avlusunda bulunan bu mezarlıklar "hazire" diye adlandırılmaktadır.

Hazirelerin büyüklükleri değişkendir. İçerisinde 10 mezar taşı bulunan hazireler olduğu gibi yüzlerce bulunanı da vardır. Hazirelerin ortak noktası kimin gömülü olduğunun tam olarak bilinmesidir. Çünkü hazirelere öncelikle, yanındaki kutsal yapıyı yaptıranlarla, aileleri gömülmektedir. İlgili yapı cami ise görevli imamlar, müezzinler ve diğer çalışanlar, tekke ise şeyhler, dervişler ve aile fertleri, yaptıran vakıf görevlileri ve mütevelli heyeti hazirelere defnedilen fertleri oluşturur. Bu tür dinsel yapıların yanında o yapı ile doğrudan ilişkisi olmayan bazı kişilerin mezarların da rastlamak mümkündür.[161]

Cami bahçesi veya avlusunun mezarlık yapılmasının nedeni saadet (dünya), ibadet ve ahiret arasında bir bağ kurmaktır. Bu üç ayrı mekanın aynı alanda verilmesinin elbette büyük manaları vardır.

Hazireler, yalnız hayat ile ölüm arasındaki mesafenin kısalığını vurgulamakla kalmayıp, aynı zamanda Türk şehirciliğin önemli bir unsuru olarak da yerleşim yeri dokusunda büyük bir rol oynamaktadır.[162]

Hazirelerin kıble duvarı önündeki konumu, mezarların kıble yönüne göre "doğru" açıda olmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece ölü, geleneğe uygun olarak yönü Mekke'ye dönük gömülebilmektedir.[163] Bu nedenledir ki hazireler caminin gelende güney yönünü oluşturmaktadır. Mezarların çokluğuna göre yer yer doğu, batı ve kuzey yönde bile mezar yapısı görmek mümkündür.

---

[160]ARSEVEN, Celal, Esad, *Türk Sanatı Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar, Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar,* İstanbul, 1954, s.453.

[161] *LAQUEUR, Hans Peter, Hüvêl-Bâkî, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları,* İstanbul, 1997, s.64, (Çeviren: DİLİDÜZGÜN, Selahaddin).

[162] EYİCE, Semavi, "Mezarlıklar ve Hazireler", *Cımetıeres Et Tradıtıons Funeraires Dans Le Monde Islamıque (İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I),* 196, s.65, (Çeviren: DİLİDÜZGÜN, Selahattin).

[163] LAQUEUR, Hans, Peter, *Hüvêl-Bâkî, İstanbul'da Osmanlı mezarları ve Mezar Taşları, İstanbul, 1997, s.65,* (Çeviren: DİLİDÜZGÜN, Selahattin).

Cami hazirelerinde mezar örneklerinin yanı sıra türbe yapısına rastlamakta mümkündür. Bu türbeler kapalı olabildiği gibi, açık mezarlarla kapalı türbeler ve kümbetler arasında kalan, mimari bakımdan önem arz eden bir mezar yapısı şeklinde olan açık türbeler diyebileceğimiz, Baldaken (Baldachin) türbe şeklinde de olabilir.

Kümbet veya türbeler, halk veya devlet tarafından takdir gören büyüklerin adına yapılan binalardır. Baldaken türbeler ise, aynı zamanda, zengin kimseler tarafından kendi ve ailesi adına yaptırılan hususi yapılardır. Bu tip mezarlara Anadolu ve İstanbul'da azak 12.yy.dan sonra rastlanır. Bunlar Türklerin garpla temasa gelmelerinden sonra onlardan alarak kendi öz formlarına soktukları mezar şekilleridir. Avrupa'da Baldaken mezarlar genelde kilise içine konmasına karşın, bizde bu tip mezarlar, İslam dininde ölünün hiçbir zaman cami kapısından içeriye sokulmasına müsaade edilmediğinden, cami avlularına, civarına veya mezarlık içine konulmuşlardır.[164]

Araştırmanın konusu dahilinde yer alana Murat Paşa Cami Haziresinde bulunan Ane Hatun Türbesi ve Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan Derviş Ağa Türbesi, Baldaken Türbe yapısına verilebilecek en uygun iki örnektir.

4.4. Hece Tahtası: Türk Sanatının taş işleri alanında zengin örnekler barındıran mezarlıkları ve hazireleri aynı zamanda ağaçtan yapılmış mezar tahtalarıyla da önem taşımaktadır. Halk dilinde mezar tahtası, kabir tahtası, baş tahtası, ayak tahtası, mezar tacı v.b. isimlerle bilinen ve literatüre hece tahtası adıyla geçen[165] mezarın yerini, yönünü belirlemek amacıyla ya baş ya da hem baş hem ayak tarafına dikilen tahtalar olarak tanımlanmaktadır.[166]

Ağaç işi ustalarının üç boyutlu çalışmalarıyla oluşturdukları bir grup hece tahtası özellikle Türkiye Cumhuriyeti dönemi halk plastik sanatlardan yontu konusunda bizleri aydınlatmaktadır. Türklerin ölü gömme geleneklerinin görsel birer belgesi olan hece

---

[164] SARAÇOĞLU, Necibe, *Türk Mezar Taşlarına Dair Araştırma,* İstanbul, 1950, s.35.
[165] BARIŞTA, H. Örcün, "Ağaç İşlerinde Bir Tür Hece Tahtalarının Erzurum ve Çevresinde, Bazı Örnekleri", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. (21-23 Nisan 2005, Erzurum), Bildiriler, Erzurum 2006: s. 35;* EREN, Naci, "Hece Tahtaları", *I. Ulusal El Sanatları Sempozyum Bildirileri,* Dokuz Eylül Üniversitesi – Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir, 1984, s.147.
[166] BARIŞTA, H. Örcün, "Ağaç İşlerinde Bir Tür Hece Tahtalarının Erzurum ve Çevresinde, Bazı Örnekleri", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. (21-23 Nisan 2005, Erzurum), Bildiriler,* Erzurum 2006*: s. 35;* EREN, Naci, "Hece Tahtaları", *I. Ulusal El Sanatları Sempozyum Bildirileri,* Dokuz Eylül Üniversitesi – Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir, 1984, s.154.

tahtaları mezarların baş ve ayak uçlarına geçici olarak bir işaret bir nişan olarak dikilir ve ağaç işlerinin ilginç bir türünü oluştururlar.

20. ve 21. yy. da yapılan gözlemlerde giderek hece tahtası dikme geleneğinin kaybolduğu özellikle İstanbul, Ankara v.b. gibi merkezlerde mezar başlarına halk dilinde beşlik olarak isimlendirilen kalas parçaları dikildiği ölü gömme geleneğinin uzantısı ile bize ulaşan bir tür ağaç yontu niteliğini taşıyan örneklerinin kaybolduğu görülmektedir.[167]

Şematize edilmiş insan formunda olan mezar tahtaları üstte yuvarlak bir baş kısmı ile gövdenin iki tarafında açılan kertikler ve dipte yani ayak kısmında toprağa girmesi için yapılan sivrilik bu tahtaların genel şeklini meydana getirmektedir. Dar, dikdörtgen ve düz bir tahta şeklinde çok basit alanlardan, başlıklı, başlıksız, omuzlu, başlıklı ve gövde kenarları kertikli (baş kısmı ile kertik şekil ve sayıları değişiklik göstermektedir.), ya da şekilli, stilize çiçek biçimli, kurs biçimli, fes kavuklu ve sarıklı başlıklı, üzerleri çerçeveli beşik çatılı ve kenarları korkuluklu olanlara kadar ağacın ve tahtanın değişik biçimlerde kullanıldığı görülmektedir.[168]

Genel olarak kadın mezar baş tahtalarında baş kısmın üstünde ya "V" şeklinde küçük bir oyuntu ya da "V" oyuntulu bir çıkıntı yapılmaktadır. Erkeklerinkinde bu tip oyuntu yoktur. Yani baş kısmı oyuntusuzdur. Yada baş kısmın orta kısmında kare ya da dikdörtgen bir çıkıntı mevcuttur.[169] Bazı kadın mezar tahtaları fevkalade güzel, oymalı ve hakikaten mezarı taçlandıran bir süs olarak yapılmaktadır. Erkek tahtaları ise tıpkı taşlarda olduğu gibi daha Hacimli ve plastik etkili olmakta ve gövde, başlık şekilleriyle kendilerini belli etmektedirler. Çocuk mezar baş ve ayak tahtaları ise normal tahtalardan daha küçük boyutlarda olduğundan hemen fark edilmektedirler.

Hece tahtalarının bir kısmının üstünde yazı yokken, bir kısmının bir yüzeyine beyaz boya veya kurşun kalemle ölünün kimliği ile ölüm tarihini veren yazılar

---

[167] BARIŞTA, H. Örcün, "Ağaç İşlerinde Bir Tür Hece Tahtalarının Erzurum ve Çevresinde, Bazı Örnekleri", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. (21-23 Nisan 2005, Erzurum), Bildiriler, Erzurum 200,:* s.35-40.

[168] BARIŞTA, H. Örcün, "Ağaç İşlerinde Bir Tür Hece Tahtalarının Erzurum ve Çevresinde, Bazı Örnekleri", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. (21-23 Nisan 2005, Erzurum), Bildiriler,* Erzurum 2006, s.39; EREN, Naci, "Hece Tahtaları", *I. Ulusal El Sanatları Sempozyum Bildirileri,* Dokuz Eylül Üniversitesi – Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir, 1984, s.154-155.

[169] BARIŞTA, H. Örcün, "Ağaç İşlerinde Bir Tür Hece Tahtalarının Erzurum ve Çevresinde, Bazı Örnekleri", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. (21-23 Nisan 2005, Erzurum), Bildiriler,* Erzurum 2006: s.37*;* EREN, Naci, "Hece Tahtaları", *I. Ulusal El Sanatları Sempozyum Bildirileri,* Dokuz Eylül Üniversitesi – Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir, 1984, s. 161.

bulunmaktadır. Ancak bu yazılar genellikle kalemle ve boya ile yazıldıkları için kalıcı olmamakta kısa sürede silinmekte bazılarında ise ender olarak yazının oyma olarak işlendiği görülmektedir.[170]

Ağaçtan yapılmış bu dikili tahtalar zengin çeşitlemelerle halk plastik sanatlarında yontu alanında özgün biçimlerin varlığını gözler önüne sermektedir. Mezar taşı konuluncaya kadar, geçici olarak bir işaret ve nişane anlamında dikilen hece tahtalarının yanı sıra mezar başını devamlı bekleyen veya işlevini yitirmiş, çürümeye bırakılmış örneklerin sayısı da hayli fazladır. Gerek, asıl işlevini gören,gerekse işlevini kaybetmiş hece tahtalarının Erzurum ve çevresindeki örnekleri bu alanda bir boşluğu doldurabilecek çoğunluktadır.

---

[170] BARIŞTA, H. Örcün, "Ağaç İşlerinde Bir Tür Hece Tahtalarının Erzurum ve Çevresinde, Bazı Örnekleri", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. (21-23 Nisan 2005, Erzurum), Bildiriler,* Erzurum 2006, s.37; EREN, Naci, "Hece Tahtaları", *I. Ulusal El Sanatları Sempozyum Bildirileri,* Dokuz Eylül Üniversitesi – Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir, 1984, s. 156-158.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5- KATALOG

5.1. Ayaz Paşa Cami Haziresi

Ayaz Paşa Cami'si kendi adını taşıyan Ayaz Paşa Mahallesinde Gürcü Kapının güneyindedir. Bu cami Pervizoğlu Camisinin 30-40 metre kadar sağına düşer.

Ayaz Paşa Camii Erzurum'daki Osmanlı eserlerinin en eskilerindendir. H. 966/M.1558 yılında yapılmıştır. Aslen Arnavut olan Ayaz Paşa, Kanuni Sultan Süleyman zamanında H.966/M.1558'den M.1560 yılına kadar valilik yapmıştır.[171]

Caminin giriş kapısına iki taraflı bir merdivenle ulaşılır. Asıl ibadet mekanı ile son cemaat yeri içeriden düz ahşap tavan, dışarıdan ise eğimli çatı ile örtülmüştür. Caminin tek şerefeli minaresi sol tarafta bulunur. Üzerinde var olan çinilerin çoğunun dökülmesine rağmen fazla bir restorasyon görmediğinden büyük ölçüde ilk halini muhafaza etmektedir.

Cami avlusunda M.1799 yılında Şehzade Ömer Efendi tarafından yaptırıldığı söylenen medrese ve M.1780 yılında Erzurum'da 6 ay valilik yapan İbrahim Hıfzı Paşa tarafından yaptırıldığı söylenen çeşmelerden[172] günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Şu an için batı yönünde daima akan bir şadırvanı mevcuttur.

Caminin kıble duvarı başta olmak üzere sağ ve sol duvarların etrafında çok sayıda kabir bulunmaktadır. Hazireyi oluşturan bu kabirlerin sayısı yaklaşık 25'tir. Araştırma konusunu oluşturan bu mezarların incelenmesine kuzeydoğu köşeden başlanmış ve sıra takip edilerek kuzeybatı köşede bitirilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen mezar sayısı 23'tür.

5.1.1.Sanduka şeklindeki mezar I

Resim No. : 5

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Doğu taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.36 x 0.44 x 0.14 m.

---

[171] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.184; SOLMAZ, Gürsoy, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum, 2002, s.45.

[172] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.184.

Ayak Şahide : 0.47 x 0.34 x 0.14 m.
Sanduka : 1.45 x 0.47 x 0.34 m.
Alt Kaide : 1.80 x 0.85 x 0.15 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** -

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Hazirenin kuzeydoğu ucunda bulunan bu mezar, üzeri açık sanduka mezar şeklindedir. Kalan izlerden şahidelerin üst bölümlerinin kırılmış olduğunu anlıyoruz. Üzeri açık sanduka ve şahidelerin ortaklaşa oluşturdukları bir form sergileyen mezara ait baş ve ayak şahidelerinden sadece yan taşların dar yüzeylerini kapatacak ölçülerde kısa ve kırık parçalar kalmıştır.

Mevcut sanduka silmelerle hareketlendirilmiş bir kaide üzerine oturmaktadır. Sandukanın geniş yüzeylerinde fazlaca derin olmayan, ortada dairesel bir merkezden çıkan güneşi sembolize eden şua motifî, her iki yanında da birer çiçek motifî görülmektedir. Sandukanın dar yüzeylerinde de aynı bezeme unsuru tekrar edilmiştir. Fakat taşın yüzeyi aşındığı için pek belirgin değildir.

Kitabesi ve Tarihi: Kitabesi bulunmayan sandukanın üzerinde herhangi bir tarihe de rastlanmamaktadır.

5.1.2. Hayriye Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 6, 7, 8

Çizim No. **:** 1

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Doğu Taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.32 x 0.33 x 0.13 m.
Ayak Şahide : 1.32 x 0.34 x 0.13 m.
Sanduka : 1.21 x 0.47 x 0.39 m.
I.Kaide : 1.98 x 0.86 x 0.15 m.
II. Kaide : 1.70 x 0.62 x 0.26 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı.

Diğer Özellikleri : İki kademeli bir platform üzerine oturan bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş

ve ayak taşları aşağı doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezara bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe görülmektedir. Her satır kartuş içerisine alınmıştır. Üst kısımda yastık formunda omuzluk mevcut olup, boyunluk ve başlık kısmı kırılmıştır. Şahidenin dışa bakan yüzeyinde ise altı dilimli yüzeysel bir niş içerisinde stilize edilmiş iki adet selvi ağacı motifî ve üst bölümde kıvrım dallarla hareketlendirilmiş yaprak motifleri görülmektedir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bitkisel bir çerçeve ile çevrelenmiş dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde yelpaze formunda bir vazodan çıkan kıvrım dallar arasında bol miktarda yaprak ve çiçek motifî ve uzun ömrü sembolize eden üzüm salkımları görülmektedir. Dışa bakan yüzeyinde ise volütlü ve kartuşlu bir vazo içinden çıkan çok nefîs kıvrım dal, yaprak ve çiçek motifleri hakimdir. Bitkisel bezemenin bulunduğu her iki yüzeyde de bezemeler üst kısmı altı dilimli olarak sonuçlanan bir kartuş içerisine alınmıştır. Ayak şahideye ait olan başlık bölümü kırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bitkisel bir çerçeve ile çevrelenmiş dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümlerde yuvarlak kemerli, yüzeysel bir kartuş içinde ışığın ve aydınlığın sembolü olan kandil motifî zincire asılı bir vaziyette işlenmişken, alt bölümlerde ise dikdörtgen bir kartuş içinde sarmaşık dal, yaprak ve çiçek motifleri işlenmiştir.

Sandukanın yan taşları bitkisel ve geometrik bezemenin örneklerini birlikte sergilemektedir. Etrafını sarmaşık dalları ve çiçek motiflerinden oluşan çerçevenin çevrelediği yüzeylerde, ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve bu motifîn her iki yanında rüzgâr gülünü hatırlatan çarkıfelek motifleri bulunmaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l- Bâkî
- el-merhûme el-mağfûre el-muhtâce
- ilâ-rahmeti'l Gafûr Hacı
- Nuri Bey'in Kerimesi

- Hayriye Hanım'ın rûhîçün

- el-Fâtiha fî Sene 1306/(M.1889)

5.1.3. Hacı Reşit Bey'in mezarı

Resim No. **:** 9, 10, 11

Çizim No. **:** 2

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Doğu taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.28 x 0.33 x 0.13 m.
Ayak Şahide: 1.35 x 0.33 x 0.13 m.
Sanduka : 1.16 x 0.48 x 0.40 m.
I. Kaide : 2.03 x 0.90 x 0.25 m.
II. Kaide : 1.70 x 0.65 x 0.25 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** İki kademeli bir platform üzerine oturan bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli, baş ve ayak taşları aşağı doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezara bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Kalın boyunluk üzerinde yüksek fes formlu bir başlık bulunmaktadır. Hamidiye kalıplı bu fesin boyunluk bölümündeki kalan izlerden kırılmış olduğunu ve yerine yeniden monte edildiğini görüyoruz. Baş şahidenin caminin doğu duvarına bakan yüzeyinde dört dilimli kemer formundaki bir kartuş içerisinde uçları aşağıya doğru bakan stilize edilmiş iki selvi ağacı motifî ve ortada zincire asılı kandil motifî görülmektedir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bitkisel bir çerçeve ile çevrelenmiş dairesel bir merkezden çıkan güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde volütlü ve kartuşlu bir vazo içinden çıkan çok nefîs kıvrım dal, yaprak ve çiçek motifleri hakimdir. Dışa bakan yüzeyinde ise yelpaze formunda bir vazodan çıkan kıvrım dallar arasında bol miktarda yaprak ve çiçek motifleri ve uzun ömrü sembolize eden üzüm salkımları görülmektedir. Bitkisel bezemenin bulunduğu her iki yüzeyde de bezemeler üst kısmı altı dilimli olarak

sonuçlanan bir kartuş içerisine alınmıştır. Ayak şahideye ait başlık bölümü kırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bitkisel bir çerçeve ile çevrelenmiş dairesel, bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi ile hareketlendirilmiştir.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümlerde yuvarlak kemerli bir kartuş içinde ışığın ve aydınlığın sembolü olan kandil motifi zincire asılı bir vaziyette işlenmişken, alt bölümlerde ise dikdörtgen bir kartuş içinde sarmaşık dal, yaprak ve çiçek motifleri işlenmiştir.

Sandukanın yan taşları bitkisel ve geometrik bezemenin örneklerini birlikte sergilemektedir. Etrafını sarmaşık dalları ve çiçek motiflerinden oluşan çerçevenin çevrelediği yüzeylerde, ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi ve bu motifin her iki yanında rüzgâr gülünü hatırlatan çarkıfelek motifleri bulunmaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüvêl Hayyü'l- Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr
- ilâ-rahmet-i Rabbihi'l-Gafûr
- Kelûs (?) Bayraktar-Zâde
- el-Hâc Reşid Bey'in
- rûhîçün el- Fâtiha
- 5 Şaban Sene 1317/(M.1900)

5.1.4. Şefîkâ Hanım'ın mezarı

Resim No. : 12, 13, 14
Çizim No. : 3-4
Bulunduğu Yer : Ayaz Paşa Haziresi (Doğu taraf)
Boyutları : Baş Şahide : 1.40 x 0.33 x 0.13 m.
Ayak Şahide : 1.17 x 0.33 x 0.12 m.
Son Sanduka : 1.13 x 0.70 x 0.20 m.
İşleniş Tarzı : Kabartma
Yazı Türü : Sülüs
Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve büyük bir bölümü toprağa gömülmüş olan üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Görünüşe göre sandukanın yan taşları toprağa gömülmeden önce, dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağı doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturan ve onunla bir bütünlük sağlayan bir formda idi.

Baş şahidenin mezara bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Kitabeyi dolduran gövdenin üstünde konsol formunda bir omuzluk ve köşeli bir boyunluk vardır. Başlık bölümü kırılmıştır. Baş şahidenin diğer yüzeyini dilimli kaş kemer formundaki kartuşun içerisinde yer alan uçları damla motifî şeklinde bir noktada birleşmiş stilize iki selvi ağacı motifî doldurmaktadır.

Ayak şahidenin mezara bakan yüzeyinde yine stilize edilmiş iki selvi ağacı motifî görülmektedir. Bu defa selvi ağacının uçları ortada bir lale motifî ile birleştirilmiş ve kandil motifî ile aşağıya doğru sarkıtılarak sonlandırılmıştır. Üst kısımda ise yaprak motifî görülmektedir. Ayak şahidenin diğer yüzeyinde yuvarlak, kulplu bir vazodan çıkan kıvrım dallar ve dallar üzerinde kendini gösteren çeşitli şekillerdeki yaprak motifleri kendilerini göstermektedir. Bitkisel bezemenin bulunduğu her iki yüzeyde de bezemeler dilimli kemer formunda bir kartuş içerisinde ele alınmıştır.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümlerde yüzeysel dikdörtgen bir kartuş içerisinde egemenlik ve cesaretin sembolü olan mızrak veya kılıç benzeri motifler bulunmaktadır.

Büyük bölümü toprak altında kalmış olan sandukanın yan taşlarının, Hayriye Hanım'ın ve Hacı Reşat Bey'in sandukaları gibi yoğun bir bezemeye sahip olduğu dışarıda kalan kısımlardan anlaşılmaktadır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturan şahidelerin alt kısımları tamamen toprak altında kalmış olsa da bu bölümlere ait bezemelerin de bir önceki iki mezarın bezemesiyle aynı özellikte olduğu tahmin edilmektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüvêl Hayyü'l- Bâkî
- el- merhûme el- mağfûre
- el- muhtâc Reşid Bey'in
- Kerimesi el-Hâc Memiş
- Bey'in halilesi Şefîkâ

- Hanım'ın rûhîçün el- Fâtiha

Sene 1330/(M.1912)

5.1.5. Baş şahidesi kırık olan mezar

Resim No. **:** 15

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.42 x 0.42 x 0.11 m.
Ayak Şahide : 1.65 x 0.35 x 0.10 m.
Mezar Boyu : 1.22 m.
Mezar Eni : 0.43 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Hazirenin güneydoğu köşesinde bulunan bu mezarın baş şahidesi kırılmıştır. Baş şahidenin mezara bakan yüzeyinde kitabenin bulunduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Fakat hem şahidenin kırılmış olması hem de kalan parçanın tahrip olması kitabeyi okumamıza engel olmaktadır.

Ayak şahide kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlanır. Oldukça sade ve bezemesiz olan şahide alt kısma doğru genişlemektedir.

Sandukası olmayan mezarın zemini topraktır. Mezarı çevreleyen beton çerçeve gözden kaçmamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi **:** Kısmen son üç satırı belirgin olan kitabe fazlasıyla tahrip olduğundan okunamamaktadır. Mezar taşı üzerinde herhangi bir tarih ibaresine de rastlanılmamıştır.

5.1.6. Hacı Nuri Bey'in mezarı

Resim No. **:** 16, 17

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş şahide : 1.82 x 0.33 x 0.15 m.
Ayak şahide : 1.21 x 0.32 x 0.13 m.
Sanduka : 1.14 x 0.43 x 0.45 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşan mezarın dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan (batı taraf) yüzeyinde altı dikdörtgen kartuş içerisine yazılmış kitabe görülmektedir. Üst kısmında yastık formunda omuzluk mevcut olup, boyunluk ve başlık kısmı kırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ve şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılıp hiçbir süsleme unsuruna yer verilmemiştir.

Ayak şahide de çok sadedir. Bezeme unsuru bulunmayan şahidenin dikkat çekici tek yönü üst kısımda bulunan dikdörtgen boğumlu sekiz yapraklı taç formlu başlık bölümüdür. Şahidenin alt bölümü gövdeye nazaran daha geniş tutulmuş ve bu haliyle sandukanın dar yüzeyini oluşturmuştur.

Sandukanın yan taşları da son derece sade olup, düzgün görünümü ile dikkat çekicidir.

Kitabesi ve Tarihi:

-Hüve'l Hayyü'l- Bâkî

- el-merhûm el-mağfûr el-muhtâc

- ilâ-rabbihi'l Gafûr Erzurum

- Hanedanı ve Emir-i Rikab-ı

- Şahane el-Hâc Nuri Bey'in rûhîçün

-el-Fâtiha fî Sene 1294/(M.1887)

5.1.7. Hatice Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 18

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş şahide : 1.35 x 0.40 x 0.12 m.
Ayak şahide : 0.94 x 0.41 x 0.13 m.
Mezar Boyu : 1.65 m.
Mezar Eni : 0.60 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rik'a

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahideden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahide, ayak şahideye nazaran oldukça yüksek olup dışa bakan yüzeyinde toplam 11 satırlık kitabesi bulunmaktadır. Her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sade bırakılmıştır. Şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlanır. Şahidenin alt kısmı gövdeye nazaran biraz daha geniş tutulmuştur.

Ayak şahide oldukça sade ve muntazamdır. Tıpkı baş şahide gibi kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlanır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Gül idi soldu Hadice Hanım
- Vermedi hayf-ı Netice Hanım
- Gerçi oldu halis-i dünyadan
- Yaktı yandırdı fîrak-ı canım
- Oldu mürur-u (?) revanı can-ı cudu
- Çünki ……bu yeğenim
- Okuyun rûhuna bir Fâtîha nam
- An'ı yâd etmez mihribanım
- Düştü bir ……. rânâ tarih
- Vardı dergaha Hadice Hanım
- Sene 1272/(M. 1856)

5.1.8. Esma Hanım'ın mezar taşı

Resim No. **:** 19

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.50 x 0.38 x 0.12 m.
Ayak Şahide : -
Mezar Boyu : 1.50 m.
Mezar Eni : 0.53 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Ayak şahidesi bulunmayan mezarın sadece dikdörtgen gövdeli bir baş şahidesi mevcuttur. Baş şahidenin dışa denk gelen bölümünde yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahide kaş kemer biçiminde sonlandırılmıştır. İçe bakan yüzeyi de oldukça sade olan mezar taşının kitabesi dışında belirgin bir özelliği yoktur.

Mezarın yerini çevreleyen çerçeve de gözden kaçmamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

-Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî

- el- merhûme el-mağfûre el-muhtâce
- ilâ-rahmetillâhi-Teâlâ
- el-Hâc Mehmed Alemdar
- Ağa'nın halilesi Esma Hanım
- Rûhîçün el-Fâtiha
- Sene 1281/ (M.1865)

5.1.9. Hacı Emine Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 20

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş şahide : 1.05 x 0.39 x 0.11 m.
Ayak şahide : 1.05 x 0.37 x 0.10 m.
Mezar Boyu : 1.30 m.
Mezar Eni : 0.42 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesi bulunan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Neredeyse birbirleriyle aynı ölçüde olan baş ve ayak şahideler oldukça sadedir. Her ikisi de kaş kemer biçiminde alınlıklarla sonlandırılmıştır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Kitabede ilk defa bir bayan için el-Hâc (Hacı) ibaresinin kullanılması dikkat çekicidir.

Kitabesi ve Tarihi:

-Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî

- el-merhûme el-mağfûre el-muhtâc
- ilâ rahmetillâhi Teâlâ merhûm
- el-Hâc Hüseyin Ağa'nın
- Halilesi el-Hâc Emine
- Hanım rûhîçün el- Fâtiha
- Sene 1272/(M.1856)

5.1.10. Peyker Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 21

Çizim No. **:** 5

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş şahide : 1.10 x 0.35 x 0.12 m.
Ayak şahide : 1.05 x 0.35 x 0.10 m.
Mezar Boyu : 1.25 m.
Mezar Eni : 0.41 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesi bulunan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Ölçüleri birbirine yakın olan her iki şahide de oldukça sadedir ve her ikisi de üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l Hayyü'l- Bâkî
- el-merhûme el-mağfûre Erzurum
- Hanedanından el-Hâc Nuri Bey

- Kerimesi Peyker Hanım rûhîçün

- el- Fâtiha fî Sene 1288/(M.1871)

5.1.11. Sanduka şeklindeki mezar II

Resim No. : 22, 23, 24

Çizim No. : -

Bulunduğu Yer : Ayaz Paşa Haziresi (Güney batı köşe)

Boyutları : Sanduka : 1.40 x 0.43 x 0.32 m.
Alt kaide : 1.75 x 0.80 x 0.15 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : -

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Hazirenin güneybatı köşesinde bulunan bu mezar üzeri açık sanduka mezar şeklindedir. Kalan izlerden şahidelerin üst bölümlerinin kırılmış olabileceği fikri akla gelebilir. Belki de orijinal hali, bugün görüldüğü gibi dört parçadan oluşan üzeri açık sanduka formundaydı.

Mevcut sanduka silmelerle hareketlendirilmiş bir kaide üzerine oturmaktadır. Kaidenin büyük bir bölümü toprak altında kalsa da belirli yerlerden varlığı görülmektedir. Sandukanın geniş yüzeylerinde fazlaca derin olmayan, ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi, şua motifinin her iki yanında da birer çiçek motifi görülmektedir. Sandukanın dar yüzeylerinde ise çok kollu ve geçmeli yıldız motifi bulunmaktadır. Her iki yüzeyde de bezeme unsuru fazlaca derin olmayan sade çerçeveler içerisinde verilmiştir ve çerçevelerin dört köşesi üç dilimli yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Kitabesi ve Tarihi: Kitabesi bulunmayan sandukanın üzerinde herhangi bir tarih ibaresine de rastlanmamaktadır.

5.1.12. Kitabesi okunamayan mezar

Resim No. : 25, 26

Çizim No. : -

Bulunduğu Yer : Ayaz Paşa Haziresi (Güneybatı köşe)

Boyutları : Baş Şahide : 1.55 x 0.42 x 0.9 m.
Ayak Şahide : 1.70 x 0.43 x 0.9 m.

Mezar Boyu : 1.63 m.

Mezar Eni : 0.60 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde oldukça uzun, kartuşlar içerisine alınmış bir kitabe bulunsa da taşın önünde yer alan ağacın engellemesiyle kitabe okunamamaktadır. Kitabenin oldukça tahrip olduğu gözden kaçmamaktadır.

Ayak şahide, baş şahideden biraz daha uzun tutulmuştur. Oldukça sade olan şahidenin özelliği yoktur.

Her iki şahide de kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l Hayyü'l- Bâkî

- el-merhûm el-mağfûr

- ……

- ……

5.1.13. Hacı Hüseyin Ağa'nın mezarı

Resim No. **:** 27

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Güneybatı köşe)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.50 x 0.43 x 0.15 m.

Ayak Şahide : 1.92 x 0.42 x 0.13 m.

Mezar Boyu : 1.66 m.

Mezar Eni : 0.60 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır. Baş şahide ayak şahideden daha kısa tutulmuştur.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde altı satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır.

Ayak şahide oldukça sade, düzgün ve yüksektir.

Her iki şahide de kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

-Hüve'l Hayyü'l- Bâkî

- el-merhûm el-mağfûr el-muhtâc
- ilâ-rahmetillâhi-Teâlâ ser-bevvabin-i
- Dergâh-ı Ali Kapucu başı
- el-Hâc Hüseyin Ağa rûhîçün

- el- Fâtiha 1259/(M.1843)

5.1.14. Nafî Beyin mezarı

Resim No. **:** 28,29

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Batı taraf)

Boyutları **:** Baş şahide : 0.55 x 0.19 x 0.10 m.
Ayak şahide : -
Sanduka : 0.83 x 0.50 x 0.15 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Sandukası ve baş şahidesi bulunan bu küçük mezarın baş şahidesi sandukadan bağımsızdır. Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin satırları kartuş içine alınmadığından yazı karmaşık görülmektedir. Baş şahidenin arka tarafı sade bırakılmıştır. Üst kısmı yuvarlak bir başlıkla sonlandırılmıştır.

Sandukası daha çok bir alt kaideyi hatırlatmaktadır. Belirli bölümleri toprak altında kalan bu bölüm sade ve özelliksizdir.

Kitabesi ve Tarihi:

-Hüve'l- Bâkî

-Yusufeli'li Ali Avni

-Efendi mahdûmu

- Nafî Bey rûhîçün

-el-Fâtiha

-Sene 1327/(M.1909)

5.1.15. Avni Efendi'nin oğlu Vehbi'nin mezarı

Resim No. : 30,31

Çizim No. : -

Bulunduğu Yer : Ayaz Paşa Haziresi (Batı taraf)

Boyutları : Baş şahide : 0.73 x 0.25 x 0.11 m.
Ayak şahide : 0.65 x 0.24 x 0.11 m.
Sanduka : 1.00 x 0.38 x 0.30 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Baş şahide, ayak şahide ve üzeri kapalı bir sandukadan oluşan bu mezar küçük boyutlardadır. Dikdörtgen gövdeli şahideler sandukanın üzerine yerleştirilmiştir.

Baş şahidenin batıya bakan yüzeyinde beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Yazılar kartuş içerisine alınmamıştır. Üst bölümde yastık formunda kısa omuzluk, kalın bir boyunluk ve yuvarlak formlu bir başlık mevcuttur. Şahidenin doğu yöne bakan yüzeyi sade bırakılmıştır.

Ayak şahidenin gövdesi düzgün ve sadedir. Şahidenin üst bölümü dilimli kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Sanduka oldukça sade, düzgün ve bezemesizdir. Üzeri kapalı olan sanduka yekpa-sanduka formundadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l- Bâkî

-Yusufeli'li Ali

-Avni Efendi mahdûmu

-Vehbi Rûhîçün Fâtiha

Sene 1345…../(M. 1927)

5.1.16. Abdurrahman Ağa'nın mezarı

Resim No. **:** 32, 33

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Batı taraf)

Boyutları **:** Baş şahide : 1.42 x 0.45 x 0.15 m.
Ayak şahide : 1.35 x 0.44 x 0.15 m.
Mezar Boyu : 1.60 m.
Mezar Eni : 0.60 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahide ayak şahideye nazaran biraz daha yüksek olup mezar dışına bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Her satırı kartuş için alınmış kitabe tahrip olmaya başlamıştır. Şahide üst bölümde yedi yapraklı taç formlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Ancak bu başlığın sonradan yapılan bir montaj olduğu üzerindeki izlerden ve malzemenin daha yeni oluşundan anlaşılabilmektedir. Ayrıca bu tarz başlıklar genellikle kadın mezar taşlarında kullanıldığı için bu başlığın buraya ait olmadığı fikri bununla desteklenmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir.

Ayak şahidesinin her iki yüzeyi de sade olup, yukarıda kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Her iki şahidenin de alt kısımları gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l Hayyü'l- Bâkî
- Merhum ve mağfûr el-muhtâc
-ilâ-rahmetillâhi Teâlâ
- el-Hâc Mehemmed Ağa'nın
-Mahdûmu Abdurrahman Ağa rûhîçün
- el- Fâtiha

5.1.17. Osman oğlu Alemdar Dursun'un mezarı

Resim No. **:** 34

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Batı taraf)

Boyutları **:** Baş şahide : 0.48 x 0.29 x 0.16 m.
Ayak şahide : 0.40 x 0.30 x 0.10 m.
Sanduka : 1.65 x 0.82 x 0.40 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Divânî

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı, tuğla, beton

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık sandukadan oluşan mezar farklı bir yapıya sahiptir.

Baş şahidenin mezar dışına (batı) bakan yüzeyinde dört satırlık kitabe bulunmaktadır. Yazılar kartuş içine alınmamıştır. Şahide oldukça sade olup, basık kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahidesi de son derece sade olup üç köşeli bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Prizmatik formda uygulanmış olan sandukanın ortası açık bırakılmıştır. Baş ve ayak şahidelerde malzeme olarak kamber taşı kullanılmışken, sanduka tuğla malzeme ile örülmüştür ve üzeri betonla kapatılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

-Dursun
-bin Osman
-Alemdar
-1295/(M.1878)

5.1.18. Fîrûze Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 35, 36

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Batı taraf)

Boyutları **:** Baş şahide **:** 1.35 x 0.40 x 0.15 m.
Ayak şahide : 1.45 x 0.39 x 0.15 m.
Mezar Boyu : 1.62 m.
Mezar Eni : 0.55 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan mezarın dikdörtgen gövdeli şahideleri doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Her satır kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi sade bırakılmış olan şahidenin üst bölümü kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahidesinin her iki yüzeyi son derece sade olup o da baş taşı gibi üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Her iki şahidenin de alt bölümleri gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

-Hüve'l- Hayyü'l- Bâkî

- el-merhûme el-mağfûre el-muhtâce

- ilâ-rahmetillâhi Teâlâ el-Hâc

- Mustafa Ağa'nın kerimesi Fîruze

-Hanım'ın rûhîçün el-Fâtiha

- fî Sene 1257/(M. 1841)

5.1.19. Mîr Hüseyin'in mezarı

Resim No. **:** 37, 38, 39

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Batı taraf)

Boyutları **:** Baş şahide : 1.35 x 0.36 x 0.13 m.
Ayak şahide : -
Mezar Boyu : 1.14 x 0.73 x 0.43 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Bir baş şahide ve uydurma taşlardan meydana gelen üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Belki zamanında düzgün formda olan bu mezar örneğinden günümüze orijinal haliyle sadece baş şahidesinin gövde bölümü gelmiştir.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde sekiz satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Üst kısmı, sonradan monte edildiği üzerindeki çok kötü montaj izlerinden anlaşılan yastık formundaki omuzluk üzerinde bulunan dikdörtgen boğumlu ve on yapraklı taç formlu başlık bölümü oluşturmaktadır. Her iki yönde de kendini belli eden bu taç formlu başlığın ortasında yuvarlak bir kartuş içerisinde beş yapraklı çiçek motifî görülmektedir. Aşağıya doğru genişleyerek muhtemelen orijinal sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı etrafı çelenk motifî ile çevrelenmiş ay-yıldız motifî ile hareketlendirilmiştir. Bu motiften hareketle bu mezarın ordu mensubu bir kişiye ait olabileceği tahmin edilmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi ise sade bırakılmıştır.

Ayak şahidesi olmayan mezarın bu bölümü rastgele bir taşla kapatılmıştır.

Derli toplu bir sanduka örneği göremediğimiz bu mezar formunda derme çatma taşlar çok düzensiz ve zevksiz bir şekilde birbirine tutturularak sanduka görüntüsü oluşturulmuştur. Mezarın kuzey doğu köşesinde ise Sene 1194 Şaban tarihinin bulunduğu mermerden bir taş parçası bulunmaktadır. Bu parçanın bu mezara ait olmadığı rastgele monte edildiği bellidir.

Kitabesi ve Tarihi:

-Hüve'l-Bâkî
-Emr-i Mevlâ ircii oldu habir
-Merkadine rahmetullahi'l kadir
-Bu fîraka ağlayamaz maderi
-ya halefî kalaydı ya bir dâderi
-Katre-i eşk pertev-i nûr-ı ayn
-Bağrımı yaktın civanım Mîr Hüseyin
-el- Fâtiha fî Sene 1295/(M.1878)

5.1.20. Ayak şahidesi mermer olan mezar

Resim No. **:** 40
Çizim No. **:** -
Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Batı taraf)
Boyutları **:** Baş şahide : 0.32 x 0.52 x 0.13 m.
Ayak şahide : Boy: 1.65 m.
Çap: 0.56 m.

Mezar Boyu : 1.65 m.
Mezar Eni : 0.56 m.

İşleniş Tarzı **:** -

Yazı Türü **:** -

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı ve mermer

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve mezarın yerini çerçeveleyen yerden yüksekliği fazla olmayan taş çerçevelerden meydana gelmektedir.

Baş şahidesi kırılmıştır. Günümüze çok küçük bir parçası kalmıştır.

Ayak şahidesi şu ana kadar rastlamadığımız formdadır. Yuvarlak formlu bu taş mermer malzemeden yapılmıştır. Sanki bu mezara ait değilmiş gibi sırıtan bir görüntüsü vardır. Belki de ayak kısmı boş kalmasın diye başka bir eserin parçası buraya getirilip konulmuştur. Hazirede mermer malzemenin başka yerde kullanılmamış olması bunu kanıtlar niteliktedir.

Kayda değer bir özelliği olmayan bu mezarın ele alınmasındaki neden hazirenin bir parçası olmasıdır.

Kitabesi ve Tarihi: Mezar taşları üzerinde mevcut bir kitabeye ve tarihe rastlanmamaktadır.

5.1.21. Siyah sal taşlardan oluşan mezar

Resim No. **:** 41

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Batı taraf)

Boyutları **:** Baş şahide : 1.05 x 0.35 x 0.11 m.
Ayak şahide : 0.93 x 0.39 x 0.7 m.
Mezar Boyu : 1.50 m.
Mezar Eni : 0.50 m.

İşleniş Tarzı **:** -

Yazı Türü **:** -

Malzemesi **:** Siyah taş

Diğer Özellikleri **:** İşlenmemiş iki siyah sal taştan meydana gelen bu mezar örneğinin kayda değer bir özelliği yoktur.

Dikdörtgen gövdeli şahidelere herhangi bir form verilmeden taşlar şekilsiz bir biçimde doğrudan toprağa dikilmiştir. Yazısız, gayrı muntazam mezar taşları grubuna

giren bu taşların ilgi çekici yönleri diğer taşlarda kullanılan malzemeden farklı bir malzeme ile yapılmış olması ve taşlara şekil verilmemiş olmasıdır.

Baş şahide, ayak şahideye nazaran daha yüksek yapılmıştır. Mezarın yerini çevreleyen taştan çerçeveler de gözden kaçmamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi: Mezar taşları üzerinde herhangi bir kitabe ve tarih izine rastlanmamaktadır.

5.1.22. Çifter şahideli mezar

Resim No. **:** 42, 43

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Ayaz Paşa Haziresi (Batı taraf)

Boyutları **:** İçerde bulunan taşların ölçüleri

Baş şahide : 0.46 x 0.40 x 0.10 m.
Ayak şahide : 0.32 x 0.41 x 0.10 m.
Sanduka : 1.22 x 0.41 x 0.32 m.
Dışarıda bulunan taşların ölçüleri
Baş şahide : 1.40 x 0.38 x 0.12 m.
Ayak şahide : 1.05 x 0.35 x 0.12 m.
I. Kaide : 1.78 x 0.84 x 0.15 m.
II. Kaide : 1,52 x 0,60 x 0,20 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** İki kademeli bir platform üzerine oturan bu mezar örneğinde ortada baş ve ayak şahideleri kırılmış bir sanduka mevcuttur. Büyük olasılıkla bu sandukaya baş ve ayak şahidesi görevi görsün diye sandukanın her iki ucuna sonradan dikdörtgen gövdeli birer şahide daha yerleştirilmiştir.

İçeride kalan şahidelerden baş şahidenin üst bölümü kırık olduğu için kitabe günümüze gelememiştir. Kitabeden sadece tarih kısmı günümüze kalmıştır.

Ayak şahide ise sanduka yüksekliğine kadar tamamen kırıldığı için onunla ilgili yorum yapılamamaktadır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturan şahidelerin günümüze kalan alt kısımlarında herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamaktadır. Bu bölümler boş bırakılmıştır.

Sandukanın geniş yüzeylerinde fazlaca derin olmayan ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi, şua motifinin her iki yanında da birer çiçek motifi görülmektedir. Bu motifler fazlaca derin olmayan bir çerçeve içerisinde verilmiştir ve çerçevenin dört köşesi üç dilimli yaprak motifi ile hareketlendirilmiştir.

Baş ve ayak şahidesi görevi görsün diye sonradan sandukaya eklenen taşlardan baş şahidenin her iki yüzeyide sade bırakılmış ve üst bölümü kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Ayak şahidesinin ise içe bakan yüzeyi boşken, dışa bakan yüzeyinde yüzeysel dilimli bir kartuş içerisinde yukarıdan sarkıtılmış ışığın ve aydınlığın sembolü olan kandil motifi bulunmaktadır. Ayak şahidenin üst kısmı kırılmıştır. Ayak şahidesinin dar yüzeyleri ise uçları yuvarlak kemer formunda sonlandırılmış yüzeysel nişlerle hareketlendirilmiştir.

Kitabesi ve Tarihi: Kitabenin bulunduğu taş kırılmış olduğundan günümüze bu mezarla ilgili kitabeden sadece H. 1305(M.1888) tarihi kalmıştır.

5.1.23. Lütfiye Hanım'ın mezarı

Resim No. : 44, 45, 46, 47

Çizim No. : 6, 7, 8

Bulunduğu Yer : Ayaz Paşa Haziresi (Batı taraf)

Boyutları : Baş şahide : 1.33 x 0.33 x 0.13 m.
Ayak şahide : 1.34 x 0.33 x 0.13 m.
Sanduka : 1.13 x 0.47 x 0.38 m.
I.Kaide : 1.88 x 0.90 x 0.20 m.
II.Kaide : 1.63 x 0.67 x 0.26 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : İki kademeli bir platform üzerine oturan bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağı doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa (batıya) bakan yüzeyinde dokuz satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Üst kısımda yastık formunda omuzluk

mevcut olup boyunluk ve başlık kısmı kırılmıştır. Şahidenin içe bakan yüzeyinde ise altı dilimli yüzeysel bir niş içerisinde stilize edilmiş iki selvi ağacı motifî görülmektedir. Ağaçların uçları aşağıya doğru kıvrılmış olarak verilmiştir. Boyunları bükük bu selvi ağaçlarının arasından bir kandil motifî sarkmaktadır. Üst bölümde ise kıvrım dallarla hareketlendirilmiş yaprak motifleri ve yukarıda bir çiçek motifî görülmektedir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bitkisel bir çerçeve ile çevrelenmiş kitabenin son üç satırıyla doldurulmuştur.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde volütlü ve kartuşlu yuvarlak bir vazo içinden çıkan çok nefîs kıvrım dal, yaprak ve çiçek motifleri bulunmaktadır. Dışa bakan yüzeyinde ise yine uç kısımları ters dönmüş, stilize edilmiş iki selvi ağacı motifî ve ortada aşağıya doğru sarkıtılmış kandil motifî görülmektedir. Aşağıda ise iki ağaç arasında bir hilal içinden çıkan meşaleye benzer bir motif görülmektedir. Şahidenin her iki yüzeyinde de bezemeler üst kısmı altı dilimli olarak sonuçlanan bir kartuş içerisinde ele alınmıştır. Ayak şahideye ait yastık formunda omuzluk mevcut olup boyunluk ve başlık kısmı kırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bitkisel bir çerçeve ile çevrelenmiş dairesel bir merkezden çıkan güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümlerde yuvarlak kemerli yüzeyler nişler hakimken, alt bölümlerde dikdörtgen bir kartuş içerisinde sarmaşık dal, yaprak ve çiçek motifleri bulunmaktadır.

Sandukanın yan taşları bitkisel ve geometrik bezemenin örneklerini birlikte sergilemektedir. Etrafını sarmaşık dalları ve çiçek motiflerinden oluşan çerçevenin çevrelediği yüzeylerde, ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve bu motifîn her iki yanında rüzgâr gülünü hatırlatan çarkıfelek motifleri bulunmaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- el- merhûme el-mağfûre
- el-muhtâce ilâ-rabbihi'l Kadir
- el-Hâc Nuri Bey'in
- kerimesi Çakmur-Zâde
- Hazık Bey'in halilesi
- Lütfîye Hanım'ın
-Rûhîçün el-Fâtiha
-fî 20…….. Sene 1315/(M.1898)

5.2. Bakırcı Camii Haziresi

Bakırcı Camii kendi adını taşıyan Bakırcı mahallesinde, Pelit Meydanının üstündedir. Giriş kapısı üzerindeki mermer kitabeye göre hayırsever Bakırcı Mustafa Ağa vefatından evvel malının değerinin üçte biri ile bir cami yapılmasını vasiyet etmiş, bu vasiyetini damadı Mustafa Ağa H. 1133/M.1720'de Sultan III. Ahmed zamanında yerine getirmiştir.[173]

Önünde küçük bir avlusu olan cami tek kubbeli planlıdır. Son cemaat yerini de dört sütun üzerine oturan 3 kubbe örtmektedir.

Kuzey cephesi ve minaresi kırmızı renkli kamber taşı ile diğer kısımları kül renkli düzgün kesme taştan yapılmış olan caminin[174] duvarları oldukça kalındır. Minaresi tek şerefeli olup caminin sağında bulunur. Şerefenin altında çeşitli süslemeler vardır. Külahın altında ise yer yer çiniler vardır. Minarede Ermeni ve Rus işgallerinin nişaneleri olan kurşun izleri bir gazâ hatırasıdır.[175]

Cami girişinin sağında yine aynı adla Bakırcı Çeşmesi vardır. Avluya girişin solunda abdesthanesi bulunan caminin kıble tarafı ise haziredir. Hazire içerisinde toplam 13 mezar bulunmaktadır. Bakırcı Mustafa Ağa'da burada gömülüdür. Araştırma konusunu oluşturan bu mezar örneklerinin incelenmesini güneydoğu köşeden başlanmış ve sıra takip edilerek güneybatı köşede bitirilmiştir. Araştırmaya dahil edilen mezar sayısı 13'tür.

5.2.1. Kitabesi olmayan sandukalı ve kırık şahideli mezar

Resim No. : 49
Çizim No. : —
Bulunduğu Yer : Bakırcı Cami Haziresi
Boyutları : Baş Şahide : 0.24 x 0.27 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 0.21 x 0.30 x 0.10 m.
Sanduka : 1.62 x 0.81 x 0.28 m.
İşleniş Tarzı : —
Yazı Türü : —
Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı ve beton

---

[173] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi,* İstanbul, 1960, s.186.
[174] *Erzurum İl Yıllığı,* İstanbul, 1974, s.167.
[175] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi,* İstanbul, 1960, s.185.

Diğer Özellikleri **:** Oldukça geniş bir sandukaya ve tahrip olmuş, kırılmış şahidelere sahip olan bu mezar son derece sade ve bezemesizdir.

Hazirenin kuzeydoğu köşesinde yer alan bu mezar örneğinde baş ve ayak şahideler, sandukanın üzerine yerleştirilmiştir. Şahideler kamber taşından yapılmış olsa da üzerlerinde sonradan eklenen kötü görünümlü beton malzemenin izlerini görmek de mümkündür.

Üzeri açık sanduka beton malzemeyle yapılmış olup oldukça sadedir. Orijinal olmayıp daha sonraki yıllarda hazirenin düzenlenmesi sırasında bu şekli aldığı düşüncesi akla uygun gelmektedir.

Kitabesi ve Tarihi: Bu mezar örneği üzerinde herhangi bir kitabe veya tarih izine rastlanmamaktadır.

5.2.2. Atife Müslime Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 50, 51, 52

Çizim No. **:** 9

Bulunduğu Yer **:** Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.38 x 0.28 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 1.00 x 0.28 x 0.11 m.
Sanduka : 1.12 x 0.41 x 0.26 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı ve beton

Diğer Özellikleri **:** 1 No.lu mezarın güneyinde yer alan bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağı doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde (batı taraf) beş satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Kitabe kuşağı, yukarıda üç dilimli bir yaprak formuyla, aşağıda ise yine üç dilimli fakat bu defa iki adet yaprak ve çiçek motifleriyle hareketlendirilmiştir. Baş şahidenin üst bölümünde yastık formunda bir omuzluk, çok kısa bir boyunluk ve şu ana kadar örneğini görmediğimiz konik bir başlık (tepelik) görülmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi sade bırakılmış olup, aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bir

Noktadan çıkan çok kollu ve geçmeli yıldız motifî ile hareketlendirilmiştir. Bu motif fazlaca derin olmayan sade bir çerçeve içerisinde verilmiştir ve çerçevenin dört köşesi üç dilimli yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde ortadan boğumlu, yelpaze formlu bir vazodan çıkan tek bir dal üzerinde gelişen çiçek, yaprak ve tomurcuk motifleri görülmektedir. Dikdörtgen bir kartuş içerisinde ele alınan bu bitkisel bezemenin üst bölümünün köşeleri üç dilimli yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılmışken, aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı bir Noktadan çıkan çok kollu ve geçmeli yıldız motifî ile hareketlendirilmiştir. Bu motif fazlaca derin olmayan sade bir çerçeve içerisinde ele alınmış ve çerçevenin dört köşesi üç dilimli yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir. Ayak şahidesine ait omuzluk bölümü mevcut olup, boyunluk ve başlık kısmı kırılmıştır.

Sandukanın yan taşları üzerinde fazlaca derin olmayan ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şu motifî, şua motifînin her iki yanında da birer çiçek motifî görülmektedir. Her iki yüzeyde de bezeme unsuru fazlaca derin olmayan sade çerçeveler içerisinde ele alınmıştır ve çerçevelerin dört köşesi üç dilimli yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- El-merhûme el-mağfûre Boya Hane
- İmamı-Zâde Muhyiddin Veli
- Efendi'nin halilesi Atife Müslime
- Rûhîçün el-Fâtîha Sene 1308/(M.1891)

5.2.3. İkiz mezar

Resim No. **:** 53, 54

Çizim No. **:** —

Bulunduğu Yer **:** Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : —
Ayak Şahide : 0.28 x 0. 24 x 0.10 m.
Sanduka : 1.48 x 1.65 x 0.30 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı ve beton malzeme

Diğer Özellikleri **:** İki No.lu mezarın güneyinde yer alan bu mezar örneği orijinal olmayan oldukça geniş bir sandukaya sahiptir. Sandukanın ortası tuğlalarla ayrılarak iki ayrı mezar görüntüsü verilmiştir.

Baş şahidesi bulunmayan bu mezarın ayak ucunda sandukanın tam ortasında üst ve alt bölümleri kırılmış bir taş bulunmaktadır. Bu şahidenin bu mezara ait olup olmadığı şüphelidir. Taşın mezara bakan yüzeyinde üç satırlık kitabe görülmektedir. Devam eden diğer satırlar kırılmıştır. Her satır kartuş içerisine alınmıştır. Taşın diğer yüzeyi boş bırakılmıştır.

Üzeri açık sanduka, beton malzemeyle yapılmış olup, daha sonraki yıllarda hazirenin düzenlenmesi sırasında bu şekli aldığı düşünülmektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- Çerkesiden, el-Hâc
- Bekir Efendi'nin hafîdi
- ……..

Not: Kitabe üzerinde herhangi bir tarih ibaresi bulunmamaktadır.

5.2.4. Selahaddin Bey'in mezarı

Resim No. **:** 55, 56, 57

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.08 x 0.26 x 0.13 m.
Ayak Şahide : 98 x 0.25 x 0.13 m.
Sanduka : 0.80 x 0.35 x 0.24 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Üç No.lu mezarın batı tarafında yer alan bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sade bırakılmıştır. Üst kısımda yastık formunda bir omuzluk, kısa kalın bir boyunluk ve Hamidiye kalıplı bir fes bulunmaktadır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bezemesiz, sade bırakılmıştır.

Ayak şahidenin mezar içine bakan yüzeyi sadeyken, mezar dışına bakan yüzeyi kaş kemer formlu bir kartuş içinde yer alan uçları aşağıya doğru sarkıtılmış stilize iki selvi ağacı motifi, ağaçlar arasından sarkan stilize edilmiş bir kandil motifi ve yukarıda üç dilimli yaprak motifiyle hareketlendirilmiştir. Şahidenin üst bölümü ise omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, beş yapraklı taç formlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Her iki yüzeyde de taç formlu başlığın ortası yuvarlak, sade bir rozetle hareketlendirilmiştir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bezemesiz, sade bırakılmıştır.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerini üst bölümlerde yuvarlak kemerli yüzeysel kartuşlar hareketlendirirken; alt bölümleri sadedir.

Sandukanın geniş yüzeyleri üzerinde herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamaktadır. Bu bölümler sade bırakılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî
- Dursun Bey-Zâde
- Besim Bey'in mahdûmu
- Selahaddin
- Bey'in rûhîçün el-Fâtiha
- fî Sene 1320/(M.1902)

5.2.5. Mehmed Nâci Bey'in mezarı

Resim No. **:** 58, 59, 60

Çizim No. **:** 10, 11

Bulunduğu Yer **:** Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.12 x 0.28 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 1.14 x 0.28 x 0.12 m.
Sanduka : 1.06 x 0.40 x 0.23 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Dört No.lu mezarın güney tarafında yer alan bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisinde alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sade bırakılmıştır. Üst kısımda yastık formunda bir omuzluk, kısa bir boyunluk ve Hamidiye kalıplı bir fes bulunmaktadır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bezemesiz, sade bırakılmıştır.

Ayak şahidenin mezar içine bakan yüzeyi kaş kemer formlu bir kartuş içerisinde yer alarak yüzeyi kaplayan, kıvrım dallar üzerinde yerlerini alan, uzun ömrü sembolize eden asma yaprakları ve üzüm salkımlarıyla hareketlendirilmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi ise bezemesiz bırakılmıştır. Şahidenin üst bölümü, omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu beş yapraklı taç formlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Her iki yüzeyde de taç formlu başlığın ortası yuvarlak, sade bir rozetle hareketlendirilmiştir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bezemesiz, sade bırakılmıştır.

Sandukanın geniş yüzeyleri üzerinde herhangi bir bezeme unsuruna rastlamamaktadır. Sade bırakılan bu bölümler düzgün görüntüsü ile dikkat çekicidir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve’l-Bâkî
- Erzurum Telgraf
- memuru Hâfız
- Recai Efendi’nin
- mahdûmu Mehmed Nâci
- Bey’in rûhîçün
- el-Fâtiha

Sene 1318/(M.1901)

5.2.6. Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim'in mezarı

Resim No. : 61, 62

Çizim No. : —

Bulunduğu Yer : Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları : Baş Şahide : 0.83 x 0.20 x 0.10 m.
Ayak Şahide : 0.68 x 0.23 x 0.7 m.
Sanduka : 0.66 x 0.30 x 0.15 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Bir No.lu mezarın batı tarafında yer alan bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır. Küçük boyutlarda olduğundan bir çocuk mezarı olduğunu söyleyebiliriz.

Baş şahidesi oldukça tahrip olmuş durumdadır. Şahidesinin sağ tarafı kırılmıştır. Şahidenin dışa bakan yüzeyinde beş satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içine alınmıştır. Şahidenin mezara bakan yüzeyi ise boş bırakılmıştır. Üst kısımda kısa ve kalın bir boyunluk üzerinde Hamidiye kalıplı bir fes bulunmaktadır. Fes biçimli bu başlık kırık vaziyettedir. Çok kötü bir şekilde monte edilmiş olsa da tekrar düşmüştür ve şuan şahidenin üzerinde eğreti durmaktadır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı kitabenin son iki satırı ile doldurulmuştur.

Ayak şahidesinin mezar içine bakan yüzeyinde, dikdörtgen bir kartuş içerisini dolduran stilize edilmiş iki selvi ağacı motifinin uçları yukarıda iki volütle son bulurken, volütlerin arasından ters dönmüş bir çam ağacı motifinin sarkıtıldığı görülmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılmıştır. Ayak şahidesi form itibariyle silmelerle yukarıya doğru kademe kademe daralan kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise sade bırakılmıştır.

Sandukanın geniş yüzeyleri üzerinde herhangi bir bezeme unsuruna rastlanılmamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- Merhûm ve mağfûr
- Yüncü……. Hasib Ağa'nın
- mahdûmu İbrahim rûhîçün
- fî Sene 1288/(M.1871)

5.2.7. Mehmed'in mezarı

Resim No. **:** 63, 64

Çizim No. **: —**

Bulunduğu Yer **:** Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.72 x 0.24 x 0.7 m.
Ayak Şahide : 0.64 x 0.20 x 0.7 m.
Sanduka : 0.73 x 0.36 x 0.7 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Altı No.lu mezarın güney tarafında yer alan küçük boyutlarda bir mezar örneğidir. Baş şahide, ayak şahide ve yerden yüksekliği fazla olmayan mezarın yerini çevreleyen çerçeve tarzı bir sandukadan meydana gelmektedir. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini kapatmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidesi oldukça tahrip olmuştur. Şahidenin sol tarafı kırılmıştır. Şahidenin dışa bakan yüzeyinde üç satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin devamı da vardır ancak taş betonla sağlamalaştırılmaya çalışılırken, kitabenin son satırları da beton malzemenin altında kalmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin mezara bakan yüzeyi boş bırakılmıştır. Üst kısımda kısa ve kalın bir boyunluk üzerinde Hamidiye kalıplı bir fesle şahide sonlandırılmıştır. Fes biçimli bu başlık kırık vaziyettedir. Çok kötü bir şekilde monte edilmiş olsa da tekrar düşmüştür ve şu an şahidenin üzerinde eğreti durmaktadır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı kitabenin son iki satırı ile doldurulmuştur.

Ayak şahidesinin mezar içine bakan yüzeyinde, dikdörtgen bir kartuş içerisi dolduran stilize edilmiş iki selvi ağacı motifinin uçları yukarıda iki volutüle son

bulurken, volütlerin arasından ters dönmüş bir çam ağacı motifînin sarkıtıldığı görülmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılmıştır. Ayak şahidesi form itibariyle silmelerle yukarıya doğru kademe kademe daralan kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise sade bırakılmıştır.

Sandukanın geniş yüzeyleri zeminle çok yakın olduğundan çerçeve görevi görmektedir. Bu alanlarda herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- Merhûm ve mağfûr
- ……. Mehmed
- ……....

Not: Bu mezara ait herhangi bir tarih ibaresine rastlanmamıştır. Son satırda varolduğunu tahmin ettiğimiz tarih kısmının üzeri beton malzeme ile kapatılmıştır.

5.2.8. Fehime'nin mezarı

Resim No. : 65, 66

Çizim No. : —

Bulunduğu Yer : Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları : Baş Şahide : 0.46 x 0.23 x 0.7 m.
Ayak Şahide : 0.72 x 0.19 x 0.5 m.
Sanduka : 0.70 x 0.30 x 0.13 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Yedi No.lu mezarın güney tarafında yer alan küçük boyutlarda bir mezar örneğidir. Baş şahidesi, ayak şahidesi ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidesi orta kısmından kırılmış ve bu bölüm beton malzeme ile tutturulmuştur. Çok kötü bir görünüm alan şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan üç satırlık kitabesi de bu bilinçsiz montajdan nasibini almıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin mezara bakan yüzeyi boş bırakılmıştır. Üst

kısımda yastık formunda çift kademeli omuzluk mevcut olup, boyunluk ve başlık kısmı kırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı muhtemelen boş bırakılmıştır. Bu bölüm taşı tutturmak amacıyla beton malzemeyle kapatıldığı için kesin bir yorum yapılamamaktadır.

Ayak şahidesinin mezar içine bakan yüzeyinde, dikdörtgen bir kartuş içerisini dolduran stilize edilmiş iki selvi ağacı motifînin uçları yukarıda iki volütle son bulurken, volütlerin arasından ters dönmüş bir çam ağacı motifînin sarkıtıldığı görülmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılmıştır. Ayak şahidesi form itibariyle silmelerle yukarıya doğru kademe kademe daralan kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise sade bırakılmıştır.

Sandukanın geniş yüzeyleri üzerinde herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- el-merhûme Fehime (?)
- fî Sene 1211/(M.1797)

5.2.9. Hafız Mehmed Efendi'nin mezarı[176]

Resim No. **:** 67, 68

Çizim No. **:** 12, 13

Bulunduğu Yer **:** Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.29 x 0.37 x 0.14 m.
Ayak Şahide : 1.22 x 0.37 x 0.11 m.
Sanduka : 1.44 x 0.64 x 0.32 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rikâ hattı

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Hazirenin tam ortasında bulunan en büyük mezar örneğidir. Baş şahide, ayak şahide ve dört parçadan müteşekkil bir sandukadan meydana

---

[176] Kitabede böyle bir isim geçmemektedir. İbrahim Hakkı, KONYALI'nın *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, adlı kitabında bu mezar taşının Hafız Mehmed Efendi'ye ait olduğunu belirtmiştir. Bkz. KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960 s.188.

gelmektedir. Dikdörtgen gövdeli şahideler, sandukanın dar yüzeylerinin üstüne tek parça olarak yerleştirilmiştir.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde on satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin mezar yönüne bakan yüzeyi boş bırakılmıştır. Şahidenin üst kısmı yastık formunda bir omuzluk, yüksek ve kalın bir boyunluk ve taşkın sarıklı kavuk şeklinde bir serpuşla son bulur. Ulema serpuşu diye adlandırılan bu başlık heybetli görünüşü ile dikkat çekicidir. Serpuş ve kitabenin yüzeyi yeşil renkli boya ile boyanmıştır.

Ayak şahidesi ise form itibariyle dikdörtgen gövdeli olup yukarıda bursa kemer tipi formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. En üstte koni şeklinde küçük bir başlık bulunmaktadır. Şahidenin her iki yüzeyinde bursa kemeri formunda sonlanan yüzeysel dikdörtgen bir kartuş içerisini dolduran stilize edilmiş iki selvi ağacı motifî ve ağaçların iki ucu birleştirilerek aşağıya doğru sarkıtılış çam ağacı benzeri yedi dilimli bir yaprak motifî görülmektedir.

Dört parçadan oluşan üzeri açık sandukanın tüm yüzeyleri sade bırakılıp herhangi bir bezeme unsuruna yer verilmemiştir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- Hazin-i gencine-i âyat-ı Kuran-i Kadim
- Yani hemnam-i Resul-i Mevlâ-yı Kerim
- Yoğidi zatinde çün anın hubb-ı mâsiva
- Ol sebebden köşe-i uzlet de olmuşdu mukim
- El yudu çirkâb-i dünyadan …….. gelüp
- Ola ruhu Garka-i dergayi eltaf-i amin (?)
- Halif-i Gayb tarihi vefatın söyledi
- Eyledi mesken Gülşen-i dar-ı Naim
- el-Fâtiha - 1275[177]/(M.1859)

[177] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.187.

5.2.10. Baş ve ayak şahideleri bulunan ikiz mezar

Resim No. : 69, 70, 71

Çizim No. : —

Bulunduğu Yer : Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları : I. Mezar Baş Şahide : 0.34 x 0.34 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 0.27 x 0.47 x 0.13 m.
II. Mezar Baş Şahide : 0.55 x 0.27 x 0.10 m.
Ayak Şahide : 0.38 x 0.31 x 0.12 m.
Sanduka : 1.50 x 1.52 x 0.23 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Rikâ hattı

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Baş ve ayak şahideleri ve üzeri açık ortak bir sandukası bulunan bu mezar örneği farklı bir görüntü sergilemektedir. Büyük bir ihtimalle hazirede dağınık bir şekilde duran taşlar, daha sonraki yıllarda yapılan hazire düzenlemesi sırasında mezarlar üzerine rastgele yerleştirilmiştir.

I. mezarın baş şahidesinin ön ve arka yüzeyi boş bırakılmış olup form itibariyle kaş kemer biçimli bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Taşın üst bölümünün mezara bakan yüzeyinde kırık izleri mevcuttur.

I. mezarın ayak şahidesinin büyük bir bölümü kırılmıştır. Kalan parçadan yararlanarak şahidenin mezara bakan yüzeyinde yer alan iki satır halindeki kitabeyi gözden kaçırmıyoruz. Satırları kartuş içerisinde verilmiş olan kitabenin üst kısmı tamamen yok olmuştur. Şahidenin alt bölümü gövdeye nazaran daha geniş tutulmuş olup diğer yüzeyi de sade bırakılmıştır.

II. mezarın baş şahidesinin dışa bakan yüzeyinde kaş kemer formlu bir kartuş içerisinde uçları aşağıya doğru sarkıtılmış ve stilize edilmiş iki adet selvi ağacı motifî ve üst bölümünde bitkisel bezemeler görülmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi ise boş bırakılmıştır. Üst bölümde yastık formundaki omuzluk mevcudiyetini korurken, boyunluk ve başlık bölümleri kırılmıştır.

II. mezarın ayak şahidesinin mezar yönüne bakan yüzeyinde kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla dilimli yüzeysel bir kartuş içerisini dolduran yaprak desenli bir bezeme bulunmaktadır. Şahidenin diğer yüzeyinde ise yine dilimli yüzeysel bir kartuşu dolduran uçları üst Noktada kıvrılarak birleşen stilize iki selvi ağaç motifî

görülmektedir. Şahidenin dar yüzeyleri ise yüzeysel nişlerle hareketlendirilmiştir. Diğer üç şahidede olduğu gibi bunun da üst bölümü kırılmıştır.

Şahidelerin oturtulduğu sanduka orijinal değildir. Beton malzeme ile yapılan sandukanın ortasına iki mezarı birbirinden ayırmak için tuğla yerleştirilmiştir.

Kitabesi ve Tarihi: Mevcut kitabesini aşağıda vereceğimiz mezara ait herhangi bir tarih ibaresine rastlanmamıştır.

- …….. oldu tarih
- "Bu hayr ile rüşti ömrüm……."[178]

5.2.11. Hazire girişindeki ilk mezar

Resim No. **:** 72, 73

Çizim No. **:** —

Bulunduğu Yer **:** Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.51 x 0.36 x 0.12 m.
Ayak Şahide: 0.44 x 0.29 x 0.09m.
Sanduka : 1.80 x 0.66 x 0.40 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Her ikisi de kırılmış baş ve ayak şahideleri ve orijinal olmayan üzeri açık bir sandukadan meydana gelen bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler sandukanın üzerine yerleştirilmiştir. Sonraki yıllarda yapılan hazire düzenlemesi sırasında zemine beton malzeme ile bir sanduka yapılmış ve üzerine rastgele iki taş dikilmiştir.

Baş şahidesi kırık olup her iki yüzeyi de boş bırakılmıştır.

Ayak şahidesinin de büyük bir bölümü kırılmış olup, mezar yönüne bakan yüzeyinde iki satırlık kitabe kalmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi ise boş bırakılmıştır.

Yekpare görünümlü üzeri açık sandukanın tüm yüzeyleri sadedir.

---

[178] Tırnak içindeki cümle ebced hesabıyla tarih olmalı, ancak cümlenin sonu okunamamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi: Mevcut kitabesini aşağıdaki vereceğimiz mezar 1285/1869 tarihlidir.

- ……
- ……
- Rûhîçün Fâtiha
- Sene 1285/(M.1869)

(C)

5.2.12. Âişe Sıddıka Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 74, 75, 76

Çizim No. **:** —

Bulunduğu Yer **:** Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.79 x 0.36 x 0.11 m.
Ayak Şahide: 0.77 x 0.36 x 0.11 m.
Sanduka : 1.78 x 0.65 x 0.30 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı ve beton malzeme

Diğer Özellikleri **:** Girişteki mezarın (11 No.lu) güney tarafında yer alan bu mezar baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Sonraki yıllarda yapılan hazire düzenlemesi sırasında zemine beton malzeme ile bir sanduka yapılmış ve üzerine rastgele iki taş dikilmiştir. Bu mezarda bulunan, dikdörtgen gövdeli şahidelerin her ikisinin de farklı mezarlara ait baş taşları olduğunu söylemek yerinde olur.

Baş şahidenin mezar dışına beton yüzeyinde dört satırlık kitabe blunmaktadır ve her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidelerin diğer yüzeyi boş bırakılmıştır. Şahidenin üst bölümüne, baş şahide formu kazandırmak amacıyla Hamidiye kalıplı bir fes başlık monte edilmiştir. Başlıktaki malzeme farkı ve kötü montaj, hoş bir görüntü vermemektedir.

Ayak şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde ise altı satırlık bir kitabe bulunmaktadır ve her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılmıştır. Şahidenin üst bölümüne ise dikdörtgen boğumlu, sekiz yapraklı, taç formlu bir başlık monte edilmiştir. Başlıktaki kötü montaj, hoş bir görüntü vermemektedir.

Orijinal olmayan, yekpare görünümlü, üzeri açık sandukanın tüm yüzeyleri sadedir.

Kitabesi ve Tarihi: Mevcut kitabelerini aşağıda vereceğimiz mezara ait herhangi bir tarih ibaresine rastlanmamaktadır.

Baş Şahidenin Kitabesi	Ayak Şahidenin Kitabesi
- Hüve'l-Hayyü'l-Bâki	- Hüve'l-Hayyü'l-Bâki
- el-merhûm el-mağfûr	- Merhûm el-muhtâc Mahmud
-el-muhtâc ilâ-rahmeti – Rabbihil-Gafûr	- Bey'in kerime-i muhteremesi
……	- el- merhûmetül mağfûre
	- Aişe-i Sıddıka Hanım
	- Rûhîçün el-Fâtiha

5.2.13. Hacı Yusuf'ın mezarı

Resim No. **:** 77, 78

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Bakırcı Cami Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.51 x 0.28 x 0.12 m.
Ayak Şahide: 0.47 x 0.33 x 0.11 m.
Sanduka : 1.75 x 0.82 x 0.25 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs istif

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı ve beton malzeme

Diğer Özellikleri **:** 12 No.lu mezarın güney tarafında yer alan bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Sonraki yıllarda yapılan hazire düzenlemesi sırasında zemine beton malzeme ile bir sanduka yapılmış ve üzerine bu taşlar dikilmiştir.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde dört satırlık kitabe bulunmaktadır ve her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılmıştır. Üst bölümde ise yastık formunda bir omuzluk mevcut olup, boyunluk ve başlık bölümleri kırılmıştır.

Ayak şahidesi düz dörtgen bir fomda olup her iki yüzeyi de boş bırakılmıştır.

Orijinal olmayan yekpare görünümlü, üzeri açık sandukanın tüm yüzeyleri sadedir.

Kitabesi ve Tarihi: Kitabesi kısmen okunan mezar taşına ait herhangi bir tarih ibaresine rastlanmamaktadır.

- ……..âteş-i bağrımı merhûn etti
- Yani bu çerh-i deni hal-i digergûn etti
- Duhter-i Pakize-i Hacı Yusuf dânâ-i
- Doymadan ömrüne hâk altına medfûn etti

5.3. Derviş Ağa Camii Haziresi

Ayazpaşa'dan Mahalle başına giden yolun sağında Derviş Ağa Mahallesinde bulunan cami kitabesine göre Hacı Derviş Ağa tarafından H. 1130/M. 1717 yılında yaptırılmıştır.[179]

Önünde 4 sütuna oturan üç kubbeli son cemaat yeri bulunan asıl ibadet mekanı tromplu geçişlere sahip tek kubbe ile örtülüdür.[180] Kül rengi ve kırmızı düzgün kesme taştan inşa edilmiş caminin minaresi girişin sağında yer almaktadır ve tuğla malzemeden yapılmıştır.[181]

Hacı Derviş Ağa'nın yaptırmış olduğu camiyi, mütevellisi Abdurrahman oğlu müderris Hacı Müştak H. 1261/ M. 1845 yılında tamir ettirmiştir.

Caminin avlusunun sağ tarafında günümüzde Kur'an Kursu bulunmaktadır. Caminin avlusundaki çeşmelerin Şeyh oğlu Mustafa Efendi tarafından H. 1150/M. 1737 yılında yaptırıldığı belirtilmektedir.

Cami avlusunun sol tarafında Hacı Derviş İbrahim Ağa'nın baldaken tarzdaki türbesi ve daha birçok mezar yapısı görülmektedir. Burada H. 1149/M. 1736 yılında ölen caminin hocası Hacı Derviş İbrahim Ağa'nın, 1221'de ölen Ümmü Gülsüm'ün, 1310'da ölen Derviş Ağa Camisi'nin mütevellisi Said'in, 1305 de ölen Ayşe Hanım'ın ve 1314'te ölen Erzurum Ağası Ahmet Ağa'nın mezarları vardır.[182] Bu bölümdeki kabir sayısı yaklaşık 11'dir. Araştırmaya dahil edilen mezar örneğinin sayısı 8'dir. Araştırma konusu oluşturan bu mezarların incelenmesine hazire girişine göre en sağ köşede

---

[179] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.203; SOLMAZ, Gürsoy, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum, 2002, s.28; *Erzurum İl Yıllığı*, İstanbul, 1974, s.167; *Cumhuriyetin 75. Yılında Erzurum*, Ankara, 1998, s.166.

[180] GÜNDOĞDU, Hamca, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara, 1989, s.156.

[181] Erzurum İl Yıllığı İstanbul, 1974, s.167.

[182] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.203.

başlamış kuzey yöne doğru sıra takip edilerek hazire girişinin sol köşesinde bitirilmiştir. En son baldaken türbe içindeki Hacı Derviş Ağa'nın mezar yapısı ele alınmıştır.

Caminin güney yönünde de yaklaşık 25 adet mezarın bulunduğu büyük bir hazire yer almaktadır. Hazireye girip araştırma yapma konusunda büyük sıkıntılar yaşamamıza rağmen sonuçta cami görevlisinin yanımızda yaklaşık 15-20 dakika beklemesi şartıyla çok kısa süreli bir çalışma yapılmıştır. Bu süre içerisinde toplam 17 mezarın sadece fotoğrafları çekilmiştir. Kitabeler de aceleyle okunabildiği kadar okunmuş ve taşların ölçüleri bile alınmadan hazireden çıkılmıştır. Oldukça fazla materyalin bulunduğu hazireden böyle aceleyle çıkmak araştırmamızda büyük bir eksiklik doğururken yinede tamamıyla eli boş çıkmanın hüznünü yaşamadığımız için şanslı sayılırız.

5.3.1. Said Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 80, 81

Çizim No. **:** 14, 15

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.73 x 0.38 x 0.14m.
Ayak Şahide : 1.53 x 0.38 x 0.14m.
Sanduka : 1.17 x 0.51 x 0.40m.
I. Kaide : 1.95 x 0.98 x 0.20m.
II. Kaide : 1.68 x 0.70 x 0.25m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rikâ hattı

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** İki kademeli bir platform üzerine oturan bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde (batı taraf) on iki satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin ilk ve son satırları tek kartuş, diğer on satırında ise ikişer satır tek kartuş içinde ele alınmıştır. Yani bu yüzeyde toplam yedi kartuş bulunmaktadır. Şahidenin mezar yönüne bakan yüzeyi ise dört dilimli yüzeysel bir nişle hareketlendirilmiştir. Üst kısımda yastık formunda omuzluk bölümü, oldukça muntazam

bir boyunluk ve Mevlevi sikkeli bir başlık görülmektedir. Aşayığa doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini olşturan şahidenin alt kısmı ise bitkisel bir çerçeve ile çerçevelenmiş dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir.

Ayak şahidesinin içe bakan yüzeyinde volütlü ve kartuşlu bir vazodan çıkan çok nefîs kıvrım dal, yaprak ve çiçek motifleri görülmektedir. Dalların kıvrılmasıyla oluşan volütler taşın yüzeyindeki hareketi artırmaktadır. Şahidenin dışa bakan yüzeyinde ise uçları aşağıya doğru sarkıtılmış stilize iki selvi ağacı motifî, üst bölümde buket şeklinde "s" ve "c" kıvrımlı çiçek motifleri ve yapraklar, alt bölümde ise bir şamdan içinden yukarıya doğru yükselen hilâl ve tek bir çiçek motifî görülmektedir. Şahidenin üst bölümü ise yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taş formlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Başlığın ortası her iki yönde de yuvarlak, sade bir rozetle hareketlendirilmiştir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bitkisel bir çerçeve ile çevrelenmiş dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümlerde yuvarlak kemerli yüzeysel kartuşlar işlenmişken, alt bölümlerde dikdörtgen bir kartuş içerisinde sarmaşık dal, yaprak ve çiçek motifleri işlenmiştir.

Sandukanın geniş yüzeyleri bitkisel ve geometrik bezenmenin örneklerini birlikte sergilemektedir. Etrafını sarmaşık dalları ve çiçek motiflerinden oluşan çerçevenin çevrelediği yüzeylerde, ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve bu motifîn her iki yanında rüzgar gülünü hatırlatan çarkıfelek motifleri bulunmaktadır. Çerçevenin dört köşesi yelpaze görünümlü motiflerle hareketlendirilerek köşe kompozisyonu oluşturulmuştur.

Kitabe ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- Zâtı kerimüşşiyem yani Said Efendi
- Geçti bu ram haneden gitti be-dar-ı sûrur
- Bezm-i bilayette ol zi-rütbe-i aza idi.
- Hâiz-i izzü şerefe fazılı sahib-i şuûr
- Derviş Ağa vakfının tevliyetin idare
- …. eyler idi daima say-i beliğ-i şekîr
- Sayetine say-i arşı mallada ol

- Şaki-i bat-i sun'a ana şarab-ı tahur
- Şadi-i cevher dedim fevtine tarih-i tam
- Merkadin ol saha-i adn ede hayyü gafur.

-Sene 1310/(M. 1893)

5.3.2. Aişe Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 82, 83

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.74 x 0.43 x 0.12m.
Ayak Şahide : 1.74 x 0.43 x 0.12m.
Sanduka : 1.60 x 0.52 x 0.20m.
Kaide : 2.43 x 1.06 x 0.15m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rikâ hattı

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Zeminde bir platform üzerine oturan bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içine alınmıştır. Şahidenin içe bakan yüzeyi boş bırakılmıştır. Üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlanan şahidenin, aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan alt bölümü ise sade ve bezemesiz bırakılmıştır.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de boş bırakılmış olup şahide üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı da yine sade ve bezemesiz bırakılmıştır.

Yerden yüksekliği fazla olmayan üzeri açık sandukanın geniş yüzeyleri baş ve ayak taşlarına uyum sağlar nitelikte sade bir görünüm sergilemektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- İrc'i-i emr-i celili İricek Guş-ı dile

- Eyledi azm-i beka Aişe Hanım birden
- Vire evladına ahfadına Hâk ömr-i mezid
- Bülbül-i ravza mavi (?) ola suhen-i gülşen
- Okuyup Fâtiha yad-ı şad-ı mucevher-i tarih
- Kıla ….. virağ cinan-ı mesken
  - Sene 1300/(M. 1883)

5.3.3. Hacı Mehmet Ağa'nın mezarı

Resim No. **:** 84

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.65 x 0.44 x 0.8m.
Ayak Şahide : 1.35 x 0.42 x 0.11m.
Mezar Boyu : 1.70m.
Mezar Eni : 0.54m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahide, ayak şahideye nazaran oldukça kısa tutulmuştur. Şahidenin dışa bakan yüzeyinde üç satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılmıştır. Form itibariyle kaş kemer biçimli bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahide oldukça sade ve muntazamdır. Üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla son bulan şahide, alt bölümde gövdeye nazaran biraz daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Merhûm ve mağfürun'leh
- el-Hâc Mehmed Ağa'nın Rûhîçün
- el-Fâtiha Sene 1182/(M. 1769)

5.3.4. Hafız Mustafa Dede Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 85, 86

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.20 x 0.42 x 0.13m.
Ayak Şahide : 1.14 x 0.44 x 0.12m.
Mezar Boyu : 1.60m.
Mezar Eni : 0.60m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Gri renkli düzgün kesme taş.

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin mezar yönüne bakan yüzeyinde beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyinde oldukça sade olan şahide kaş kemer formlu bir alıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de oldukça sadedir. Üst bölümde yuvarlak kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılan şahidenin alt kısmı gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Rûhîçün Fâtiha
- Ziyeretten murad olan duadır.
- Bugün bana ise yarın sanadır.
- Haza kabr-il merhûm Hafız Mustafa Dede Efendi
- Sene 1151/(M. 1739)

5.3.5. Ahmet Ağa'nın mezarı

Resim No. **:** 87, 88

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.51 x 0.50 x 0.17m.
Ayak Şahide : 1.60 x 0.45 x 0.14m.

Mezar Boyu : 2.05m.

Mezar Eni : 0.68m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yedi satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi oldukça sade olan şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluk, kalın ve uzun bir boyunluk ve yüksek bir kavukla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Oldukça yüksek bir görüntü sergileyen ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlık sonlandırılan şahidenin alt bölümü gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi :

- Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr
- el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbih
- Erzurum Ağası
- Ahmed Ağa Rûhîçün
- el-Fâtiha
- Sene 1214/(M. 1800)

5.3.6. Hüseyin Bey'in mezarı

Resim No. **:** 89, 90

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.08 x 0.26 x 0.11 m.

Ayak Şahide : 0.74 x 0.26 x 0.11 m.

Sanduka : 0.59 x 0.34 x 0.20 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rik'a

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Hazirenin en küçük boyutlarına sahip olan bu mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde sekiz satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılmıştır. Üst bölümü ise omuzluktan sonra, kısa ve kalın bir boyunluk ve Hamidiye biçimli bir fesle sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bezemesiz bırakılmıştır.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde kaş kemer formlu bir kartuş içerisini dolduran, uçları yukarıda birleştirilmiş stilize iki selvi ağacı motifî görülmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi bezemesizdir. Üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılan şahidenin aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan alt kısmı da yine sade bırakılmıştır.

Yerden yüksekliği fazla olmayan üzeri açık sandukanın geniş yüzeylerinde de herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- Erzurum Rusûmât Nâzırı
- İzzetlü Ali Rıza Efendi'nin
- Mahdûmu Hüseyin Bey'in
- Rûhîçün Fâtiha
- Şâdi gelüp bize be cevher dedi tarih…
- Etti o Mir Hüseyin azm be kasr-ı behişt
- Sene 1200 /(M.1786)

5.3.7. Ümmügülsüm Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 91, 92

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.32 x 0.40 x 0.14m.
Ayak Şahide: 1.32 x 0.36 x 0.16m.

Mezar Boyu : 1.52m.

Mezar Eni : 0.53m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidesinin dışa bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi sade bırakılmış olan şahide üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü gövdeye nazaran geniş tutulmuştur.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de bezemesiz olup şahide üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
- el-merhûmetûl-mağfûretü'l-muhtâce
- ilâ-rahmet-i Rabbihi'l-Gafûr el-Hâc
- Muhammed Ağa'nın kerimesi Meyvayye (?)
- Ümmügülsüm Hanım Rûhîçün
- el-Fâtiha
- Sene 1221/(M. 1806)

5.3.8. Derviş Ağa'nın mezarı

Resim No. **:** 93, 94, 95

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.29 x 0.32 x 0.17m.

Ayak Şahide: 1.32 x 0.25 x 0.17m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rik'a

Diğer Özellikleri **:** Hazirenin tam ortasında bulunan Derviş Ağa'nın mezarı baldaken tarzda bir türbe ile çevrelenmiştir. Türbeyi dört sütunun üstünde yükselen zarif

bir kubbe örtmektedir. Kubbenin tam ortasında aydınlanma fenerine yer verilmiştir. Dört yöne açık olan türbenin içerisinde mavi renkli demir parmaklıklarla çevrili, baş ve ayak şahideden oluşan Derviş Ağa'nın mezarı bulunmaktadır. Dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde on beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede satırlar ikişer ikişer kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi boş bırakılmış olan şahidenin üst bölümü kalın bir boyunluk kısmından sonra sarıklı serpuş şeklinde bir başlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise şu ana kadar gördüğümüz bütün mezar taşlarının aksine gövdeye nazaran daha dar tutulmuştur.

Ayak şahidesinin içe bakan yüzeyine yeşil renkli boya ile bir selvi ağacı motifî çizilmiştir. Şahidenin dışa bakan yüzeyi köşeli bir forumda ele alınmıştır. Ayak şahide üst bölümde sivri kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran daha dar tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi

- El-Hâc Derviş eyledi sad hayf kim tayy-i mekân
- Cilvegâhın eyle YA RABBİ anın bağ-ı cihan
- Bilmediler kıymetin bir dürr-i bi-hemta idi
- Etti ağuş-i sadefde akibet kendin nihan
- Yaptı birkaç cami-i Pakize-i beyt-i Kerim
- Beş vakıtta Rûhuna tesbih eder nice kesan
- Her menarı kandil-efruz Mahşere gittikde ol
- Şâtır-ı zerrin-i-kemerdir pişgahında revan
- Hem bir iki çeşme bünyad etti İskender-revan
- Didiler ab-ı hayatı itti kim atşânesi
- Nice cisr etti bina ol Hacı Bektaş -Zâde kim
- İtti dervişane hayrat oldu inşâ nice can
- Güş edüp fevtin dûa birle didim tarihini
- Hacı İbrahim'e bâri ide nari Gülistan

  - Sene 1149[183]/(M. 1737)

---

[183] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.405; KONUKÇU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s.249.

5.3.9. Kadriye Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 97

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahidesi, ayak şahidesi ve üzeri açık bir sandukadan oluşan bu mezar küçük boyutlardadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde (batı taraf) dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sade bırakılmıştır. Şahide üst bölümde dar bir omuzluktan sonra, dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taç formlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise yarıya kadar kitabenin son iki satırı ile doldurulmuşken, diğer yarısı boş bırakılmıştır.

Ayak şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde üst bölümde dilimli bir kartuş içerisinde tek satır halinde bir yazı vardır. Şahidenin diğer yüzeyi sade bırakılmıştır. Şahide, üst bölümünde silmelerle hareketlendirilmiş kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise boş bırakılmıştır.

Üzeri açık sandukanın geniş yüzeyleri baş ve ayak taşlarına uyum sağlar nitelikte sade bir görünüm sergilemektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- Süvari bölüğünden
- Dördüncü Alay
- Yüzbaşılarından
- Trabzoni Eyüb-Zâde
- Mustafa Efendi'nin
- Kerimesi Kadriye
- Hanım'ın Rûhîçün
- el-Fâtiha Sene 1310/(M. 1893)

5.3.10. Hayriye Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 97

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Şu an için sadece baş şahidesi mevcut olan küçük boyutlardaki bu mezar örneğinin orijinalde ayak şahidesine ve üzeri açık bir sandukaya da sahip olduğunu üzerindeki kırık taş parçalarından ve yakınındaki üç mezar örneğine olan benzerliğinden anlıyoruz.

Dikdörtgen gövdeli baş şahidesinin mezar dışına bakan yüzeyinde sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sade bırakılmıştır. Şahide üst bölümde dar bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taç formlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek muhtemelen önceden var olan sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt yüzeyi ise yarıya kadar kitabenin son iki satırı ile doldurulmuşken, diğer yarısı boş bırakılmıştır. Boş kalan bu bölüm tahrip olmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- Süvari yüzbaşısı
- Trabzoni Eyüb-Zâde
- Mustafa Efendi'nin
- Kerimesi Hayriye
- Hanım'ın Rûhîçün
- el-Fâtiha Sene 1310/(M. 1893)
- ……Şaban

5.3.11. Cemile Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 99, 100

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahidesi, ayak şahidesi ve üzeri açık bir sandukadan oluşan bu mezar küçük boyutlardadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sade bırakılmıştır. Şahide üst bölümde dar bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı, taç formlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise yarıya kadar kitabenin son iki satırı ile doldurulmuşken, diğer yarısı boş bırakılmıştır. Şahidenin alt bölümü tahrip olmuştur.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de sade bırakılmıştır ve şahide üst bölümde silmelerle hareketlendirilmiş kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı da yine sade bırakılmıştır.

Üzeri açık sandukanın geniş yüzeyleri baş ve ayak taşlarına uyum sağlar nitelikte sade bir görünüm sergilemektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- Süvari yüzbaşısı
- Trabzoni Eyüb-Zâde
- Mustafa Efendi'nin
- Kerimesi Cemile
- Hanım'ın Rûhîçün
- el-Fâtiha Sene 1310/(M. 1893)

5.3.12. Fatımatü'z-Zehrâ Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 101, 102

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahidesi, ayak şahidesi ve üzeri açık bir sandukadan oluşan bu mezar küçük boyutlardadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sade bırakılmıştır. Şahide üst bölümde dar bir omuzluktan sonra, dikdrtgen boğumlu, yedi yapraklı taç formlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise yarıya kadar kitabenin son iki satırı ile doldurulmuşken, diğer yarısı boş bırakılmıştır.

Ayak şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde üst bölümde dikdörtgen bir kartuş içerisinde tek satır halinde bir yazı vardır. Şahidenin diğer yüzeyi sade bırakılmıştır. Şahide, üst bölümde silmelerle hareketlendirilmiş kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise boş bırakılmıştır.

Üzeri açık sandukanın geniş yüzeyleri baş ve ayak yaşlarına uyum sağlar nitelikte sade bir görünüm sergilemektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve’l-Hayyül-Bâkî
- Süvari yirmi dördüncü
- Alayın Yüzbaşılarından
- Trabzoni Eyüb-Zâde
- Mustafa Efendi’nin
- Halilesi Fatımatü’z-Zehrâ
- Hanım’ın Rûhîçün
- el-Fâtiha Sene 1311/(M. 1894)

5.3.13. Hacı Mehmed Efendi'nin mezarı

Resim No. : 103

Çizim No. : -

Bulunduğu Yer : Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları : -

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Tek kademeli, silmelerle hareketlendirilmiş bir platform üzerine oturan bu mezar baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde (batı taraf) yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılmıştır. Şahidenin üst bölümü yastık formunda bir omuzluktan sonra, oldukça muntazam bir boyunluk ve Mevlevi sikkeli bir başlıkla son bulmaktadır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahirdenin alt kısmı ise sade bir görünüm sergilemektedir.

Ayak şahidenin her iki yüzeyinde boş bırakılmıştır. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra beş yapraklı, taç formlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü de yine sadedir.

Üzeri açık sandukanın geniş yüzeyleri baş ve ayak taşlarına uyum sağlar nitelikte sade ve muntazam bir görünüm sergilemektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr
- ilâ-rahmet-i Rabbihi'l-Gafûr
- Narmanlı-Zâde Hacı
- Mehmed Efendi'nin Rûhîçün
- el-Fâtiha Sene 1281/(M. 1866)
- Ramazan-ı Şerif 15

Not: Tarih satırında ay ve günün de belirtilmesi vurgulanması gereken bir noktadır.

5.3.14. Abdurrahman Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 104, 105

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin dışa bakan yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin dikdörtgen formlu bir omuzluktan sonra kısa bir boyunluk üzerinde yükselen oldukça büyük yuvarlak kavuk tarzında bir başlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Baş şahide ile hemen hemen aynı ölçülere sahip olan ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Şahide üst bölümde yukarıya doğru kademe kademe daralan kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı da yine gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Her iki şahidenin arasında, kuzey yönde yan yatmış bir başka mezara ait kitabeli bir mezar taşı görülmektedir.

Kitabesi ve Tarihi :

- Hüve'l-Hayyü'l- Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr
- Cedid Cami-i Şerif
- İmamı ve hatibi es-Seyyid
- Ahmed Efendi İbn es-Seyyid
- Abdurrahman Efendi
- Rûhîçün el-Fâtiha
- Sene 1252/(M. 1837)

5.3.15. Nâzım Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 106

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Oldukça küçük boyutlarda olduğu için bir çocuk mezarı olması muhtemel olan bu mezar yerden yüksekliği fazla olmayan sanduka benzeri dikdörtgen kaide üzerine oturtulmuş baş ve ayak şahidelerinden meydana gelmektedir.

Ayak şahidenin dışa bakan yüzeyinde beş satırlık kitabe görülmektedir. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmış olup şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılmıştır. Haziredeki diğer mezar taşlarına oranla yüksekliği fazla olmayan ayak şahide form itibariyle üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Boyutları ayak şahideyle aynı olan baş şahidenin her iki yüzeyi de bezemesizdir. Tıpkı ayak şahide gibi üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Şahidelerin üzerine oturtulduğu yerden yüksekliği fazla olmayan üzeri açık sanduka ise sade bir görünümdedir.

Kitabesi ve Tarihi:

-Dinarkomi

- İmam-Zâde Sabır (?)
- Efendi'nin hafîdi
- Nâzım Efendi

- Sene 1320/(M. 1902)

5.3.16. Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed Vasfî Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 107, 108

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin dışa bakan yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin dikdörtgen formlu bir omuzluktan sonra kalın bir boyunluk üzerinde yükselen yuvarlak kavuk tarzında bir başlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Baş şahide ile hemen hemen aynı ölçülere sahip olan ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Şahide üst bölümde yukarıya doğru kademe kademe daralan kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı da yine dikdörtgen gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü La-yemut
- el-merhûm el-mağfûr
- İla rahmeti raggihi'l Gafûr
- Cedid Cami-i Şerif eimme-i
- Hutebası es-Seyyid Mehmet Vasfî
- Efendi İbn-i es-Seyyid Ahmed
- Efendi ruhları içün
- el-Fâtiha Sene 1318 Ramazan 5 /(M. 1901)

5.3.17. Ali Arar (?) Ağa'nın mezarı

Resim No. **:** 109

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Tek bir taştan meydana gelen bu mezar taşının baş şahide olması muhtemeldir.

Mezar taşının doğu yöne bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi boş bırakılmıştır. Dikdörtgen gövdeli şahidenin üst bölümü tahrip olsa da kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırıldığı görülmektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr
- İla rahmetillâhi Teâlâ
- Mücellid -Zâde Ali
- Arar (?) Ağa Rûhîçün
- el-Fâtiha 1230/(M. 1815)

5.3.18. Kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş bir kadın mezarı

Resim No. **:** 110, 111

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Tek kademeli platform üzerine oturan bu mezar baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde dokuz satırlık kitabe görülmektedir. Kitabede her satır kartuş içerisini alınmıştır. Üst kısmında yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, beş yapraklı taç formlu bir başlıkla sonlandırılan şahidenin aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan alt bölümü kıvrım dalların oluşturduğu bitkisel bir çerçeve ile çevrelenmiş rüzgar gülüne benzeyen bir çarkıfelek motifiyle hareketlendirilmiştir.

Ayak şahidenin dışına bakan yüzeyinde kaş kemer formunda bir kartuş içerisinde stilize edilmiş, uçları yukarıda birleşip ortaya doğru eğilen iki selvi ağacı motifi görülmektedir. Ağaçların alt kısmı "s" ve "c" kıvrımlı bitkisel motiflerle

hareketlendirilmiş üst bölümde ise üç dilimli bir yaprak motifî görülmektedir. Şahide üst bölümde dikdörtgen boğumlu, beş yapraklı taç formunda bir başlıkla sonlandırılmıştır. Başlığın ortası her iki yönde de yuvarlak sade bir rozetle hareketlendirilmiştir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise kıvrım dalların oluşturduğu bitkisel bir çerçeve ile çevrelenmiş, rüzgâr gülüne benzeyen bir çarkıfelek motifle hareketlendirilmiştir.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümlerde yuvarlak kemerli yüzeysel kartuşlar bulunurken, alt bölülmede ise ayak şahide de tahribatlar olmasına rağmen dikdörtgen bir kartuş içerisinde sarmaşık dal, yaprak ve çiçek motifleri bulunmaktadır.

Sandukanın yan taşları (geniş yüzeyleri) bitkisel ve geometrik bezemenin örneklerini birlikte sergilemektedir. Etrafını sarmaşık dalları, kıvrım dallar ve yaprak motiflerinden oluşan bir çerçevenin çevrelediği yüzeylerde ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve bu motifîn her iki yanında rüzgâr gülünü hatırlatan çarkıfelek motifleri bulunmaktadır. Çerçevenin dört köşesi yelpaze görünümlü motiflerle hareketlendirilerek köşe kompozisyonu oluşturulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî

- El-merhûmet'ül mağfûre
- El-Hâc Şamlı-Zâde el-Hâc
- Salih Efendi'nin halile-i
- Muhtereme ve konturatocu
- Bekir Efendi'nin ……
- Müşfikâsı ……..
- Rûhîçün el-Fâtiha
- fî Rebiülevvel

Not: Kitabe üzerinde herhangi bir tarih ibaresi bulunmamaktadır. Sadece "rebiülevvel" ayı okunabilmektedir.

5.3.19. Hadice Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 112, 113

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Tek kademeli bir platform üzerine oturan bu mezar baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabe her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahide üst bölüm de yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, beş yapraklı taç formlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü kareye yakın ölçülerde bir kartuş içerisinde ele alınmış ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir. Şua motifînin dört köşesi kıvrımlı bezemelerle hareketlendirilerek köşe kompozisyonu oluşturulmuştur. Ayak şahidenin dışa bakan yüzeyinde dilimli kemer formunda bir alıklıkla son bulan kartuş içerisinde stilize edilmiş tek selvi ağacı motifî görülmektedir. Ağacın ucu yukarıda ikiye ayrılmış ve bu defa diğerlerinin aksine uç kısımları dış tarafa doğru eğilmiştir. Komposizyon yukarıda kıvrımlı iki volüt ve bir yaprak motifle hareketlendirilmiştir. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, beş yapraklı taç formunda bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü kareye yakın ölçülerde bir kartuş içerisinde ele alınmış ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir. Şua motifînin dört köşesi kıvrımlı bezemelerle hareketlendirilerek köşe kompozisyonu oluşturulmuştur.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümlerde yuvarlak kemerli yüzeysel kartuşlar bulunurken, alt bölümler sade bırakılmıştır.

Sandukanın yan taşları bitkisel ve geometrik bezemenin örneklerini birlikte sergilemektedir. Ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve bu motifîn her iki yanında rüzgâr gülünü hatırlatan çarkıfelek motifleri bulunmaktadır. Dikdörtgen çerçevenin köşeleri ise kıvrım dal ve yaprak motifleriyle hareketlendirilmiş ve böylece kompozisyon tamamlanmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- el-merhûmetü'l mağfûre
- el-muhtâce ilâ-rahmet-i Rabbih
- el-Gafûr tüccardan Bekir
- Vâhid Efendi'nin halile-i
- muhteremesi Hadice
- Hanım Rûhîçün el-Fâtiha
- 9 Zilhicce 1331/(M. 1913)

5.3.20. Almacı Ahmet Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 114

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Gri renkli düzgün kesme taş

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin dışa bakan yüzeyi sadedir. Dikdörtgen şeklindeki gövdenin üst bölümü keskin dikdörtgen formlu bir omuzluktan sonra muntazam bir boyunluk üzerinde yükselen yuvarlak kavuk tarzında bir başlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Baş şahide ile hemen hemen aynı ölçülerde olan ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahide alt kısımda yine gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr
- …….
- n Almacı Ahmed

- Efendi'nin rûhiçü
- n el-Fâtiha
- Sene 1335/(M. 1917)

5.3.21. Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 115, 116, 117

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs, Rik'a

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin her iki yüzeyinde de kitabe bulunmaktadır. Şahidenin içe bakan yüzeyinde sülüs hattı ile yazılmış yedi satırlık kitabe bulunurken; dışa bakan yüzeyinde ise rik'a hattı ile yazılmış dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Her iki kitabede de satırlar kartuş içerisine alınarak düzgün bir görünüm yansıtılmıştır. Şahide üst bölümde keskin hatlı bir omuzluktan sonra, muntazam bir boyunluk ve Hamidiye kalıplı bir fes başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir. Bu motif bu kompozisyon üzerinde yaprakları dilimli büyük bir çiçek motifîni de hatırlatmaktadır. Kareye yakın ölçülerdeki çerçevenin köşeleri ise üç dilimli çiçek motifleriyle hareketlendirilmiş ve böylece köşe kompozisyonu oluşturulmuştur.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde volütlü ve kartuşlu bir vazodan çıkan çok nefîs kıvrımlı dal, yaprak ve çiçek motifleri görülmektedir. Şahide üst bölümde yastık şeklinde bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taç formunda bir başlıkla sonlandırılmıştır. Başlığın kuzeye bakan tarafı kırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir. Bu motif, bu kompozisyon üzerinde yaprakları dilimli büyük bir çiçek motifîni de

hatırlatmaktadır. Kareye yakın ölçülerdeki çerçevenin köşeleri ise üç dilimli çiçek motifleriyle hareketlendirilmiş ve böylece köşe kompozisyonu oluşturulmuştur.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümlerde yuvarlak kemerli yüzeysel kartuşlar işlenmişken, alt bölümlerde dikdörtgen bir kartuş içerisinde sarmaşık dal, yaprak ve çiçek motifleri işlenmiştir.

Sandukanın geniş yüzeyleri bitkisel ve geometrik bezemenin örneklerini birlikte sergilemektedir. Dikdörtgen sade bir çerçeve içerisinde ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve bu motifîn her iki yanında rüzgar gülünü hatırlatan çarkıfelek motifleri bulunmaktadır. Dikdörtgen çerçevenin köşeleri ise konu kapsamındaki mezar taşlarında örneği daha önce görülmeyen çok hareketli kıvrım dal ve yaprak motifleriyle hareketlendirilmiş ve böylece köşe kompozisyonları da oluşturularak kompozisyon tamamlanmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

İçe Bakan Yüzey	**Dışa Bakan Yüzey**
- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî	- Ah minelmevt
- el-merhûm el-mağfûr	- Ziyaretten murad olan duadır.
- Seyyar Topçu Yirmi	- Bugün bana ise yarın sanadır.
- Dördüncü Alayın Alay	- İrci'i fermanına eyler icabet hası …..
- Katibi Ahmet Niyazi	- Böylece teşkil olur …….
- Efendi'nin Rûhîçün	- Daima ca'ı şikâr etmekte sayyad-ı ecel
- el-Fâtiha Sene 1314/(M.1897)	- Akibet …….
	-Lutf edüp ……
	- ……
	Sene 1314/(M. 1897)

5.3.22. Hafız Nafız Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 118, 119

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde dört satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin devamı da vardır fakat alt kısım toprak altında kaldığı için bu bölüm okunamamaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmış olup bu kartuşların içerisi yeşil renkli boya ile boyanmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin hatlı dikdörtgen formlu bir omuzluktan sonra kalın ve basık bir boyunluk ve Hamidiye kalıplı fes başlıkla sonlandırılmıştır.

Baş şahideden daha yüksek olan ayak şahidenin içe bakan yüzeyi dilimli kemerle sonlandırılmış bir kartuş içerisinde uçları içeriye doğru bükülmüş stilize iki selvi ağacı motifi ile doldurulmuştur. Kompozisyon yukarıda iki yapraklı bir çiçek motifiyle tamamlanmıştır. Şahidenin bu yüzeyi de yeşil renkli boya ile boyanmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide şekil itibariyle üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi :

- Hüve'l-Bâkî
- Mustafa Efendi'nin
- mahdûmu hafız
- Nafız Efendi'nin
- …….

Not: Kitabeye ait tarih ibaresinin toprak altında kaldığı düşünülmektedir. Bunun tespiti için kazı ve temizlik çalışması yapmak gerekmektedir.

5.3.23. Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey'in mezarı

Resim No. **:** 120**,** 121

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs, istif

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Demir parlaklıklarla çevrelenmiş bu mezar örneği baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelmektedir. Dikdörtgen

gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde on iki satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi sade olan şahide üst bölümde keskin hatlı bir omuzluk bölümü ve muntazam bir boyunluktan sonra Hamidiye kalıplı bir fes başlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahidenin dışa bakan yüzeyinde kaş kemer formlu bir kartuş içerisinde stilize edilmiş iki selvi ağacı motifî işlenmiştir. Selvi ağaçlarının uçları yukarıda birleştirilmiş ve arasına üç yapraklı bir bitki motifî yerleştirilmiştir. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu dokuz yapraklı taç formunda bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidelerin alt kısımları hazirenin kötü durumundan dolayı görülememiştir.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümde yuvarlak kemerli kartuşlar işlenmişken, alt bölülmede bezeme olup olmadığı görülememektedir.

Sandukanın tamamı hazirenin bakımsızlığından dolayı toprak altında kalmış, otlar arasında kaybolmuştur. Kesilen ağaç dalları üzerine düşmüş ve mezarın etrafını çevreleyen demir parmaklıkların bir bölümü mezarın üzerine kapanmıştır. Yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı sandukayı net olarak göremediğimiz için sanduka hakkında kesin bir yorum yapamıyoruz.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- Hamidiye Alay Katiplerinden binbaşı-Zâde
- Ahıshavi Münir Bey ah ede ……
- Salat-ı mağribi kılmış oturmuşdu deavata
- İşitti irci'i fermanını terk etti dünyayı
- Salah-ı hal ile elli iki yaşını bulmuşıdı
- Kazanmıştı çalışmakla ana lazım-ü mezayayı
- Vefatı mucib-i hüzn-i ibad salhin oldu
- Fîrâk-ı vakı'a koydu ehibba o evdayı
- Gelüb bula vefatı sal ravzasın haber verdi
- Münir Bey ……. oldu gülzar-u ıkbayı
- Şubat 1323 – Zilkade 1319(M. 1902/M. 1902)

5.3.24. Fâtıma Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 122**,** 123

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde beş satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi sade bırakılmıştır. Şahide form itibariyle yukarıda kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Baş şahide ile aynı ölçülere sahip olan ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Şahide üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
- el-merhûmetü'l mağfûre el-muhtâce
- ilâ-rahmet-i Rabbihi'l-Gafûr
- Kızıl-Zâde Hacı Mustafa
- Halilesi Fâtıma Hanım

Not: Kitabeye ait tarih satırının toprak altında kaldığı düşünülmektedir.

5.3.25. Hacı Şamlı-Zâde Fehim Bey'in mezarı

Resim No. **:** 124

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Derviş Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kazıma

Yazı Türü **: -**

Malzemesi **:** Mermer ve beton malzeme

Diğer Özellikleri **:** Baş şahidesi ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelen bu mezar XX. yy.'a ait bir mezar taşı örneğidir. Hazirenin içinde bulunduğu için ve

Kurtuluş Savaşı'nda şehit düşen Hacı Şamlı-Zâde Fehim Bey'e ait olduğundan, önem arz ettiği için konu kapsamına dahil edilmiştir.

Baş şahidesi mermerdendir. Boyu fazlaca yüksek olmayıp, diğer mezar taşlarına oranla genişliği fazladır. Dilimli kemer formunda bir alıkla son bulan şahidenin her iki yanında uçları sivriltilmiş dikdörtgen ve sade sütunceler bulunmaktadır. Şahidenin içe bakan yüzeyinde baş tarafı Hüve'l-Hayyû'l-Bâkî ibaresi ile başlayan geri kalan kısmı Latin harfleriyle devam eden dokuz satırlık yazı bulunmaktadır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir.

Şahidenin üzerine oturtulduğu üzeri açık sanduka beton malzeme ile yapılmıştır. Son derece sade olan sanduka üzerinde, herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

Mezar taşı üzerinde bulunan yazılar ve tarih Latin harfleriyle yazılmış olduğundan yeniden yazılmaya gerek duyulmamıştır. Yazılar fotoğrafta açıkça görülmektedir.

5.3.26. Hazirenin doğu duvarı üzerinde bulunan kitabe

Derviş Ağa Camii Haziresi'nde şartlar gereği çok acil olarak yaptığımız çalışmanın sonunda cami etrafını gezerken güney tarafta bulunan hazirenin doğu duvarının dış yüzeyinde kareye yakın ölçülerde, duvar dokusundan farklı, kırmızı kamber taşı üzerine tâlik hattı ile yazılmış üç satırlık kitabe dikkatimizi çekti. Bu beklide 1893 tarihinde etrafının duvarla çevrilmesiyle alakalı olmalıdır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Ehl-i Kubur Ruhlarına
- Rızâen lillâh Fâtiha
- Sene 1310/(M. 1893)

5.4. Esat Paşa Camii Haziresi

Esat Paşa Camii, Erzurum Kalesi'nin güneybatısında şehre hakim bir tepe üzerine kurulmuştur.[184]

Kitabesine göre cami H. 1246, M. 1830'dan, H. 1252, M. 1836 yılına kadar Erzurum'da yedi sene valilik yapan Esat Muhlis Paşa tarafından yaptırılarak, Sultan II. Mahmud'a teberru edilmiştir. Cami, H. 1268, M. 1851'den, H. 1269 M. 1852 yılına kadar 18 ay Erzurum Valiliği yapan Zarif Mustafa Paşa zamanında harap olmuştur. Bunun üzerine bu paşa Sultan Abdülmecid'e durumu bildirmiş ve Abdülmecid de H. 1269, M. 1852 yılında camiyi İstanbul'daki Nur-i Osmaniye Camiini gıpta ettirecek bir halde tamir ettirmiştir.[185] Söz konusu yapım kitabesi, girişin üzerine konulan mermere yazılmış olup, ortasında Sultan Abdülmecid'in tuğrası da bulunmaktadır.[186]

Oldukça büyük bir avluya sahip olan caminin son cemaat yerini altı ağaç sütunun tuttuğu bir dam örter. Asıl, ibadet mekânı ise içerden düz, dışarıdan eğimli çatı ile kapatılmıştır. Taştan yapılmış ince ve uzun minaresi caminin sağındadır. Minaresi itibariyle Erzurum'daki minarelerin hepsinden yüksek ve eşsizdir.[187]

Esat Paşa Camisi, Osmanlı mimarisini 200 yıl kadar etkisi altında bulunduran batılı üslupla yaptırılmıştır. Bu üslubun son safhalarından olan ampir tarzın, caminin cephesinde, iç mimari ve minaresinde etkili olduğu görülmektedir.[188]

Caminin kıble tarafını birçok mezar yapısının bir arada bulunduğu hazire kısmı kuşatmaktadır. Hazire içerisinde yaklaşık 38 mezar örneği bulunmaktadır. Araştırmaya dahil edilen toplam mezar sayısı 23'tür. Araştırma konusunu oluşturan bu mezar yapılarının incelenmesine güneydoğudan başlanmış ve sıra takip edilerek güneybatı köşede bitirilmiştir. Son olarak son cemaat yerinin içinde bulunan girişe göre sol tarafta yer alan mezarlar incelenmiştir.

---

[184] *Cumhuriyetin 75. Yılında Erzurum*, Ankara, 1998, s. 167.
[185] KONYALI, *İbrahim Hakkı, Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 201; SOLMAZ, Gürsoy, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum, 2002, s. 59.
[186] GÜNDOĞDU, Hamza, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara, 1989, s. 165.
[187] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 199-200; SOLMAZ, Gürsoy, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum, 2002, s. 59.
[188] *Cumhuriyetin 75. Yılında Erzurum*, Ankara, 1998, s. 163.

5.4.1. Hacı Ahmed Ağa'nın mezarı

Resim No. : 128, 129

Çizim No. : -

Bulunduğu Yer : Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.30 x 0.34 x 0.11 m.
Ayak Şahide : 1.20 x 0.33 x 0.10 m.
Mezar Boyu : 1.36 cm.
Mezar Eni : 0.34 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan oturtulmuştur.

Baş şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin dışa bakan yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin biçimli dikdörtgen şeklinde bir omuzluktan sonra kısa, basık ve oldukça muntazam fes biçimli bir başlıkla sonlandırılmıştır. Başlığın üzerinde birbirine geçmeli yüzeysel yivlerle işlenmiş üçgen diş fîrizleri süsleme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeşil renkte boyanmış bu başlığın tepe kısmında yıldız motifî işlenmiş olup kırmızı renkte boyanmıştır.

Ayak şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde yuvarlak kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmış dikdörtgen kartuş içerisinde stilize edilmiş, uçları birbirine bakan yaşam ve ölümün sembolü olan çok zarif iki selvi ağacı motifî işlenmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Form itibariyle üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

– Hüve'l-Hayyû'l-Bâkî
– el-merhûm el-mağfûr
– el-muhtâc ilâ Rabbihi'l-Gafûr
– Ümidim Karyeli (Köylü)
– el-Hâc Ahmed Ağa
– Rûhîçün el-Fâtiha
– Sene 1283 / (M.1867)

5.4.2. Attar Hacı Halil Efendi'nin mezarı

Resim No. : 130, 131

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.53 x 0.38 x 0.13 m.
Ayak Şahide : 1.43 x 0.38 x 0.13 m.
Mezar Boyu : 1.60 m.
Mezar Eni : 0.50 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde sekiz satırlık bir kitabe yer alıyor. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmış olup, harfler siyah renkte, kartuşların içleri ise beyaz renkte boyanmıştır. Her kartuşun siyah renkle konturları belirlenmiştir. Şahide ise tamamen yeşil renkte boyanmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Üst bölümde keskin hatlı dikdörtgen bir omuzluktan sonra kısa ve kalın bir boyunluk üzerinde yükselen kavuk tarzında bir başlıkla son bulan şahidenin başlığı da yine yeşil renkte boyanmıştır. Başlığın tepe kısmı ise kırmızı renkte boyanmıştır. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Ayık şahidesinin her iki yüzeyinde sadedir. Baş şahideye oranla biraz daha kısa olan şahidenin üst bölümlerinde yine yeşil rengi görmek mümkündür. Form itibariyle üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılan şahide alt bölümünde ise gövdeye nazaran daha geniş bir görünüm sergilemektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr
- ilâ rahmeti Rabbihi'l Gafûr
- Hülefa-i Nakşbendiden
- İç Meydanda Attar
- el-Hâc Halil Efendi'nin
- Rûhîçün el-Fâtiha
- Sene 1319 Zilhicce / (M.1902)

5.4.3. Hacı Muhammed Baba'nın mezarı

Resim No. : 132, 133

Çizim No. : -

Bulunduğu Yer : Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları : Baş Şahide: 1.88 x 0.41 x 0.15 m.
Ayak Şahide: 1.68 x 0.41 x 0.13 m.
Mezar Boyu: 1.72 m.
Mezar Eni: 0,59 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Baş ve ayak şahidesinden meydana gelen mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi sade olan şahide üst bölümde keskin hatlı dikdörtgen bir omuzluktan sonra ince ve uzun bir boyunluk üzerinde yükselen kavuk tarzında bir başlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin başlığı yeşil renkte boyanmış olup, başlığın tepe kısmı ise kırmızı renkte boyanmıştır. Şahidenin alt kısmı ise, gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Yüksekliği baş şahideye oranla daha kısa olan ayak şahidenin içe bakan yüzeyi, yüzeyden taşırılmış yuvarlak kemerli alınlık formunda sonlandırılmış bir çıkıntı ile hareketlendirilmiştir. Bu bölümün ortasında kandil benzeri bir motif içerisinden yükselen alemi hatırlatan bir kompozisyon sergilenmektedir. Hilal'in tam ortasında ise beş yapraklı bir çiçek motifî görülmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı ise yine gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde yuvarlak kemerli yüzeysel kartuşlar işlenmiştir. Bu mezar yeşil demir parmaklıklarla çevrelenmiştir. Demir parmaklıklar bu mezarın güney yönüne doğru toplam üç mezarı da çevrelemektedir. Parmaklıkların dört köşesinde "baba" adını verdiğimiz kırmızı kamber taşından yapılmış nişâneler bulunmaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyû'l-Bâkî

- el-merhûm el-mağfûr
- el-Arifübillah Süleymaniyeli
- el-Hâc Muhammed Baba
- Kuddise sirruh rûhîçün
- el-Fâtiha Sene 1313 / (M. 1896)

5.4.4. Selime Hatun'un mezarı

Resim No. **:** 134

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.20 x 0.37 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 1.05 x 0.36 x 0.12 m.
Mezar Boyu : 1.58 m.
Mezar Eni : 0.42 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Gri renkli düzgün kesme taş

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe vardır. Kitabenin son satırı tahrip olmuştur. Her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Taşın yüzeyi hava şartlarına bağlı olarak yer yer eriyip tahrip olmuştur. Şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâki
- el-merhûm el-mağfûr
- el-muhtâc ilâ Rahmetillâhi
- Teâlâ Reşadetlü Şeyh
- el-Hâc Osman Efendi'nin
- Kerimesi Selime Hatun
- ……

Not: Son satır tahrip olduğundan kitabenin tarihi okunamamaktadır.

5.4.5. Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha'nın mezarı

Resim No. **:** 135, 136, 137

Çizim No. **:** 16

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 100 x 0.34 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 100 x 0.35 x 013 m.
Sanduka : 1.17 x 0.48 x 0.41 m.
I. Kaide : 1.45 x 0.52 x 0.15 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rikâ

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Tek kademeli bir platform üzerine oturan bu mezar baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan bir oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyinde kaş kemer formlu yüzeysel bir kartuş içerisinde iki selvi ağacı motifi işlenmiştir. Yaşam ve ölümün sembolü olan selvi ağaçlarının uç kısımları yukarıda birleştirilmiştir. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, beş yapraklı taç formunda bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü, kareye yakın ölçülerde bir kartuş içerisine alınmış dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifiyle hareketlendirilmiştir. Kompozisyonun dört köşesi ise üç dilimli yaprak motifleriyle doldurulmuştur.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde kaş kemer görünümlü yüzeysel bir kartuş içerisinde volütlü ve kartuşlu çok güzel bir vazodan çıkan çok nefis kıvrım dal, yaprak ve çiçek motifleri bulunmaktadır. Dalların kıvrılmasıyla oluşan volütler, yapraklar üzerindeki ışık-gölge oyunları bu bitkisel panoyu hareketlendirilen unsurlar arasındadır. Şahidenin diğer yüzeyinde ise kaş kemer formlu yüzeysel bir kartuş içerisinde iki selvi ağacı motifi görülmektedir. Yaşam ve ölümün sembolü olan selvi ağaçlarının uç kısımları yukarıda birleştirilmiştir. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taç formunda bir başlıkla sonlandırılmıştır.

Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü kareye yakın ölçülerde bir kartuş içerisine alınmış, dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifiyle hareketlendirilmiştir. Kompozisyonun dört köşesi ise üç dilimli yaprak motifleriyle doldurulmuştur.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümlerde yuvarlak kemerli yüzeysel kartuşlar bulunurken, alt bölümde dikdörtgen bir kartuş içerisinde sarmaşık dal, yaprak ve çiçek motifleri bulunmaktadır.

Sandukanın geniş yüzeyleri bitkisel ve geometrik bezemenin örneklerini birlikte sergilemektedir. Etrafını sarmaşık dalları ve çiçek motiflerinden oluşan çerçevenin çevrelediği yüzeylerde, ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi ve bu motifin her iki yanında altı yapraklı birer çiçek motifi bulunmaktadır. Çerçevenin dört köşesi ise yelpaze görünümlü motiflerle hareketlendirilerek köşe kompozisyonu oluşturulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâki
- Günahım hem kebair hem de çok nice müsellemdir.
- Fakat Kur'an'a pek müştak edem Allah-u alemdir.
- Kabul etti anınçün kurbuna havf ile zira
- …… (?) el-Hâc Mehmed Gavs-ı azamdır.
- Sabiha binti el-Hâc Mehmed Reşit Paşa
- Rûhuna el-Fâtiha

Sene 1321/(M. 1903)

5.4.6. Mehmed Salih Bey'in mezarı

Resim No. : 138
Çizim No. : 17-18
Bulunduğu Yer : Esat Paşa Camii Haziresi
Boyutları : Baş Şahide : 1.45 x 0.35 x 0.14 m.
Ayak Şahide : 1.36 x 0,35 x 0.11 m.
Sanduka : 1.77 x 0,49 x 0.48 m.
İşleniş Tarzı : Kabartma
Yazı Türü : Sülüs
Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde sekiz satırlık kitabe görülmektedir. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmış olup, ilk satırın bulunduğu kartuş üç dilimli iki yaprak motifîyle hareketlendirilmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde yuvarlak hatlı bir omuzluk bölümünden sonra gövdeyle orantılı silindirik bir boyunluk ve Hamidiye kalıplı püsküllü bir fes başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünde kareye yakın ölçülerde bir kartuş içerisine alınmış buket şeklinde çiçek, yaprak ve tomurcuk motifleri görülmektedir. Kompozisyonun dört köşesi ise üç dilimli yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Şahideden, sandukanın dar yüzeyini oluşturan bölümüne geçerken köşelerde "s" kıvrımlı dal ve etrafında yapraklar ve ortasında küçük bir çiçek motifînin bulunduğu bitkisel bir süslemeye yer verilerek köşe geçişleri hareketlendirilmiştir.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyi, yüzeyden taşırılmış yuvarlak kemerli bir çıkıntı şeklindedir. Kabara şeklinde dışa yansıyan bu bölümün içerisi vazodan çıkan dal, çiçek ve yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Muhteşem bir pano görünümündeki bu çiçekli dal motifî mezar taşını oldukça hareketlendirmiştir. Üst bölümde ise köşelerde üç dilimli yaprak motiflerine yer verilmiştir. Şahide yukarıda yastık formunda bir omuzluktan sonra, dikdörtgen boğumlu yedi yapraklı taç formunda bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünün bir kısmı toprak altında kalmış olsa da dışarıda kalan kısmından bu bölümde dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifînin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sandukanın geniş yüzeyleri üzerinde ise dikdörtgen çerçeveli bir kartuş içerisinde ele alınmış ortada, dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve şua motifînin her iki yanında üç yapraklı bitki motifî görülmektedir. Dikdörtgen çerçevenin dört köşesi ise yelpaze görünümlü motiflerle hareketlendirilmiştir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyû'l-Bâkî
- Merhûm ve mağfûr el-muhtâc
- İlâ rahmeti Rabbihi'l-Gafûr

- Dördüncü Ordu-yı Hümâyun
- Meclis-i Miraylarından
- Mehmed Salih Bey'in
- Rûhîçün el-Fâtîha
- Sene 1289/(M. 1872)

5.4.7. Salih Ağa'nın mezarı

Resim No. **:** 139, 140

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.32 x 0.35 x 0.14 m.
Ayak Şahide : 1.27 x 0.36 x 0.14 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan mezarın dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideleri doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmış olup kitabe mail kesim (eğik yazı) de yazılmıştır ve kartuşlarda yazıya uyum sağlar nitelikte sağ tarafa meyillidir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin hatlı bir omuzluktan sonra, ince ve uzun silindirik bir boyunluk üzerinde yükselen Hamidiye kalıplı bir fes başlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde dilimli kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmış kartuş içerisinde uçları içe doğru bükülüp, aşağıya sarkıtılmış iki selvi ağacı motifî görülmektedir. Ağaçların üst bölümündeki üç dilimli yaprak motifî de gözden kaçmamaktadır. Şahidenin diğer yüzeyi bırakılmıştır. Şahide üst bölümünde form itibarıyle altı dilimli kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeyleri ise yuvarlak kemerli yüzeysel kartuşlarla hareketlendirilmiştir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
- İlâ rahmeti Rabihi'l-Gafûr
- Süvari yirmi ikinci

- Alayının binbaşısı
- Salih Ağa rûhîçün
- el-Fâtîha Sene 1307/(M. 1890)

5.4.8. Kırbaş-Zâde Fevzi Bey'in mezarı

Resim No. **:** 141

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.53 x 0.36 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 1.52 x 0.34 x 0.10 m.
Sanduka : 1.70 x 0.49 x 0.26 m.
Kaide : 2.04 x 0.80 x 0.5 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** -

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelen mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde Latin harfleriyle yazılmış on satırlık yazı bulunmaktadır. En üstte Hüve'l-Bâkî ibaresi görülmektedir. Yazılarda her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde üç köşeli bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Şahide üst bölümde üç köşeli bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Sandukanın geniş yüzeyleri de şahidelere uyum sağlar nitelikte sade bir görünüm sergilemektedir.

Kitabesi ve Tarihi: Mezar taşı üzerinde bulunan yazılar ve tarih Latin harfleriyle yazılmış olduğundan yeniden yazılmaya gerek duyulmamıştır. Yazılar fotoğrafta açıkça görülmektedir. (1296-1341/M.1879-1923)

5.4.9. Hacı Dolmaseven-Zâde Mustafa'nın mezarı

Resim No. **:** 142

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.75 x 0.34 x 0.10 m.
Ayak Şahide : 0.75 x 0,34 x 0.11 m.
Mezar Boyu : 1.50 m.
Mezar Eni : 0.35 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Siyah renkli düzgün kesme taş

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin dış yüzeyinde beş satırlık kitabe görülmektedir. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi sade olan şahide üst bölümde kaş kemar formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Şahide form itibariyle üst bölümde kaş kemer biçimli bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Şahideleri küçük boyutlarda olan bu taşların en dikkat çekici yönleri taşın malzemesidir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- el-muhtâce ilâ rahmetillâhi
- Teâlâ Dolmaseven
- Zâde el-Hâc Mustafa

Not: Kitabe üzerinde herhangi bir tarih ibaresine rastlanmamaktadır. Büyük bir ihtimalle tarih satırı toprak altında kalmıştır.

5.4.10. İbrahim Hakkı Hazretleri'nin torunu Ebubekir Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 143, 144, 145

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.25 x 0.31 x 0.14 m.

Ayak Şahide : 1.04 x 0.32 x 0.11 m.
Sanduka :1.60 x 0.46 x 0.38 m.
Kaide : 1.80 x 0.86 x 0.15 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs, rikâ

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Tek kademeli bir platform üzerinde yükselen bu mezar örneği baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen şekilli baş ve ayak şahideler aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde sülüs hatla yazılmış yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı dikdörtgen kartuşlar içerisine alınmıştır. Şahidenin içe bakan yüzeyinde ise Rik'a hattı ile yazılmış on bir satırlık kitabe bulunmaktadır. Mâil kesim (eğik yazı) de yazılmış kitabe tahrip olduğu için okunamamıştır. Şahide üst bölümde kısa tutulmuş bir omuzluktan sonra kalın ve basık bir boyunluk üzerinde yükselen fes benzeri basık yayvan kavuk formlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünde ise kare bir kartuş içerisinde dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî bulunmaktadır. Kare kartuşun dört köşesi üç dilimli yaprak motifleriyle doldurulmuş ve böylece köşe kompozisyonu oluşturulmuştur.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde, yüzeyden taşırılmış yuvarlak kemerli bir çıkıntı görülmektedir. Kabara şeklinde dışa yansıyan bu bölümün içerisi vazodan çıkan dal, çiçek ve yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Muhteşem bir pano görünümdeki bu çiçekli dal motifî taşın yüzeyini hareketlendirmiştir. Üst bölümde ise üç dilimli, üç adet yaprak motifîne yer verilmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide yukarıda yastık formunda bir omuzluktan sonra, dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taç formunda bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünde kareye yakın ölçülerde bir kartuş içerisine alınmış buket şeklinde çiçek ve yaprak motifleri, taşın üzerindeki tahribata rağmen, az da olsa görülebilmektedir.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümler boş bırakılmışken, alt bölümlerde dikdörtgen kartuşlar içerisinde sarmaşık dal ve yaprak motifleri işlenmiştir.

Sandukanın geniş yüzeyleri üzerinde dikdörtgen çerçeveli bir kartuş içerisinde ele alınmış ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî, şua motifînin her iki yanında üç yapraklı bitki motifî görülmektedir. Dikdörtgen çerçevelerin dört köşesi ise yelpaze görünümlü motiflerle hareketlendirilmiştir.

Kitabesi ve Tarihi:

Dışa Bakan Yüzey

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr Erzurumî
- İbrahim Hakkı Kuddise Sırruhü'l
- Ala Hazretlerinin
- Hafîdi Ebubekir Efendi
- Rûhîçün el-Fâtiha
- Sene 1300/527 (?)/(M.1883)

5.4.11. Hacı Sabit Bey'in mezarı

Resim No. **:** 146-147

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.27 x 0.44 x 0.13 m.
Ayak Şahide : 1.25 x 0.38 x 0.11 m.
Mezar Boyu :1.55 m.
Mezar Eni : 0.52 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra normal ölçülerde köşeli bir boyunluktan sonra taşkın sarıklı kavuk şeklinde bir serpuşla son bulur. Başlığın çevresi yeşil renkte boyanmışken tepe kısmı kırmızı renge boyanmıştır.

Baş şahide ile hemen hemen aynı yükseklikte olan ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alalıkla sonlandırılmıştır. Bu taşın alınlık bölümünün ortasında küçük ölçülerde yuvarlak bir delik bulunmaktadır. Ne amaçla yapıldığı konusunda da kesin bir yargıya varamasak da diğer mezar taşlarında görmediğimiz bu değişik uygulama dikkat çekici bir görünüm sergilemektedir.

Kitabe ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- Hacegandan Meclis Azasından iken bağteten
- Hacı Sabit Bey riyâz-ı adne kıldı iktidar
- Halis-ü muhlis edüp zat-ı Pakize idi
- Nakşibendi itikad olmuşdu bir vefîyye-i kemal
- Can mal…….tarihi dedi.
- İki yüz yetmişte kıldı Mir Sabit irtihal

Sene 1270 (M. 1854).

5.4.12. Hacı Nail Efendi'nin oğlu Yusuf'un mezarı

Resim No. **:** 148

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.35 x 0.46 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 1.43 x 0.46 x 0.12 m.
Mezar Boyu : 1.60 m.
Mezar Eni : 0.56 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde tahribata uğramış olsa da üç satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Taşın kitabeden sonraki bölümü boş bırakılmıştır. Şahidenin diğer yüzeyinde sadedir. Şahide üst bölümde kısa ve dar tutulmuş omuzluk bölümüyle birleşmiş köşeli bir boyunluktan sonra kalpak

benzeri bir başlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Yüksekliği baş şahideye oranla daha fazla olan ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Şahide form itibariyle üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur. Taşın üzerinde hava şartlarından kaynaklanan tahribatları ve erimeleri görmek mümkündür.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâki
- Ahisha Muhacirlerinden el-Hâc Nâil Efendi'nin
- mahdûmu Yusuf'un (?) rûhîçün el-Fâtiha

Sene 1113 (?)/(M.1702)

5.4.13. Es-Seyyid Abdurrahman Hâki Baba'nın mezarı

Resim No. : 149, 150

Çizim No. : -

Bulunduğu Yer : Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları : Baş Şahide : 1.40 x 0.39 x 0.13 m.
Ayak Şahide : 1.25 x 0.39 x 0.12 m.
Mezar Boyu : 2.15 m.
Mezar Eni : 0.55 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde on bir satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin hatlı dikdörtgen bir omuzluk bölümünden sonra kısa ve kalın bir boyunluk üzerinde yükselen sarıklı kavuk tarzında bir serpuşla sonlandırılmıştır. Başlığın çevresi yeşil renkte, tepe kısmı ise kırmızı renkte boyanmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde dilimli kemer formunda bir alınlıkla sonlanan kartuş içerisinde ölümün ve yaşamın sembolü olan stilize edilmiş iki selvi

ağacı motifi görülmektedir. Ağaçların uçları yukarıda birleştirilmiş olup içeriye doğru sarkıtılmıştır. Uç kısımların birleştiği bu noktada ise iki yapraklı bir çiçek motifine yer verilerek taşın yüzeyi hareketlendirilmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide form itibariyle üst bölümde kaş kemer formunda bir alanlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Önemli Not: 2005 Eylül ayı içerisinde yaptığım arazi çalışması sırasında bu mezara ait ayak şahideyi sapasağlam karşımda görüp, ölçüsünü alıp, fotoğrafını çekmiştim. 2006 Nisan ayı içerisinde tekrar uğrama gereği duyduğum hazirede bu mezara ait ayak şahideyi göremeyince büyük bir şaşkınlık yaşadım. Yerine alakasız bir taş parçası konan orijinal taştan hiç eser yok. Zannımca yapılan temizlik çalışmaları sırasında darbe alıp kırılan taş hazireden çıkarılmıştır. Bu şekilde farklı birçok sebepten dolayı yok olan mezar taşlarımızdan hiç olmazsa birini belgeleyebildiğim için mutluyum. Doğal ortamda kaderine terk edilmiş tarihi mezar taşlarının akıbeti konusunda da endişeliyim.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- el-alim el-âmil
- el-fazıl el-kâmil
- Sultanü'l arifîn
- Burhanü'l aşıkıyn
- Mehmed Ağa'nın mahdûmu
- Hulefa-yı Nakşbendiden
- Es-Seyyid Abdurrahman
- Haki Baba kuddise sirruhu
- Rûhîçün el-Fâtîha

Sene 1325 / (M. 1907)

5.4.14. Aişe Hüsniye Hanım Efendi'nin mezarı

Resim No. : 151, 152

Çizim No. : 19, 20

Bulunduğu Yer : Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları : Baş Şahide Boy : 1.65 m.
Baş Şahide çevre : 1.00 m.

Ayak Şahide Boy : 1.62 m.
Ayak Şahide Çevre : 0.90 m.
I. Kaide : 2.00 x 1.20 x 0.30 m.
II. Kaide : 1.65 x 0.70 x 0.30 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rikâ

Malzemesi **:** Mermer ve gri renkli taş malzeme

Diğer Özellikleri **:** İki kademeli bir platform üzerinde yükselen baş ve ayak şahideler silindirik gövdeli olup mermer malzemeden yapılmıştır. Şahideler sanduka görünümündeki yüksek taş kaideler üzerine oturtulmuştur.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde on dört satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin içe bakan yüzeyi sadedir. Silindirik şahide üst bölümde bitki motiflerinden oluşan bir kuşaktan sonra istiridye yivli külah şeklinde bir başlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Baş şahide ile hemen hemen aynı yükseklikte olan silindirik şekilli ayak şahide tıpkı baş şahide gibi üst bölümde bitki motiflerinden oluşan bir kuşaktan sonra istiridye yivli külah şeklinde bir başlıkla sonlandırılmıştır.

Şahideleri taşıyan birinci kaide kenar ve köşelerde silmelerle hareketlendirilmiştir. Birinci kaidenin üstünde yer alan sanduka görünümlü ikinci kaide de yine aynı silmelerle hareketlendirilmiş olup üst bölümde ortada küçük bir çukur bulunmaktadır. Bu küçük açıklığın sebebi gerek toplanan yağmur sularından kuşların faydalanması, gerekse bu bölüme çiçek dikilmesidir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâki
- Vükelayı devletten Nazıf Paşa'nın kerimesi Erzurum
- Mahkeme-i bidae't reisi evveli Şahamettin Bey'in
- Halilesi Aişe Hüsniye Hanımefendi yirmi iki
- yaşında iken bin iki yüz doksan dokuz senesi
- Seferinin beşinci pazartesi gecesi
- Avarız-ı……. mahmiye-i nakşiyeden mazen (?)
- Dar-ı beka olmuş ve halilini dünyada kaldıkça
- Giryan-ı müştak-ı perk-i can bırakmış

- Ve pederlerinin söylediği ……
- Zir-e terkim olunmuştur Rahmetüllahü aleyha
- Pek civanken……. Hemen oldu can
- Sen ilahi……. Kıl cinan
- Sene 1219/(M. 1805)

5.4.15. Kitabesi okunamayan mermer mezar

Resim No. **:** 153, 154, 155, 156, 157.

Çizim No. **:** 21, 22

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.94 x 0.38 x 0.15 m.
Ayak Şahide : 1.87 x 0.35 x 0.14 m.
Sanduka : 1.73 x 0.57 x 0.57 m.
Kaide : 2.32 x 0.84 x 0.15 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rik'a

Malzemesi **:** Mermer

Diğer Özellikleri **:** Tek kademeli yöreye özgü kamber taşından yapılan bir kaide üzerinde yükselen bu muhteşem mezar baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelmektedir. Dikdörtgen gövdeli ve kırık hatlı baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde on dört satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır ancak mermer malzeme hava şartlarının etkisiyle eski özelliğini kaybedip yıprandığından kitabe de bundan nasibini almış ve tahrip olmuştur. Dolayısıyla yazıların izleri belli olsa bile kitabe okunamamaktadır. Kitabenin etrafını çevreleyen örüklü dalgalı çerçeve alt kısmında tıpkı bir kemer gibi sonlandırılmıştır. Bu bölümdeki kıvrımlı kurdela ve bitki motifleri de gözden kaçmamaktadır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin hatlı bir omuzluktan sonra kısa ve kesik bir boyunluk üzerinde yükselen Mahmudi fes başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sondukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü kıvrım dal ve yaprak motiflerinin oluşturduğu bitkisel bir çerçeve tarafından çevrelenen kare bir kartuş içerisinde şu ana kadar görmediğimiz muhteşem

bir bezemeyle hareketlendirilmiştir. Arma-i Osmani motifînin sergilendiği bu derin hatlı bezeme ortada bol yapraklı çiçek tarzında dairesel bir merkezden çıkan ok, mızrak, sadak, lale, çiçek ve yaprak motifleri, boşluklarda hilâl, top, boynuz, Kur'an muhafazası ve stilize bitki motiflerinden oluşmaktadır. Sultan Abdülhamit Döneminde geliştirilmiş olan Osmanlı armaları küçük farklarla değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır.[189]

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyi çok sade olmasına karşın diğer yüzeyi oldukça süslüdür. Kırık hatlı şahidenin bu yüzeyinde bulunan bezeme tıpkı kitabe kuşağı gibi örüklü ve dalgalı çerçeve ile çevrelenmiştir. Bu çerçevenin alt bölümde kıvrımlı kurdela motifleri ve köşelerde çeşitli bitki motifleri görülmektedir. Örüklü kartuş içerisindeki panoda kıvrım dal, çiçek, lale ve yaprak motiflerinden oluşan yüzeyden taşırılmış muhteşem bir çiçekli dal motifî görülmektedir. Şahide üst bölümde örneğini daha önce görmediğimiz istiridye yivli yassı bir külah şeklindeki başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü kıvrım dal ve yaprak motiflerinin oluşturduğu bitkisel bir çerçeve tarafından çevrelenen kare bir kartuş içerisinde ele alınmış muhteşem bir bezemeyle hareketlendirilmiştir. Arma-i Osmani motifînin sergilendiği bu derin hatlı bezeme ortada bol yapraklı çiçek tarzında dairesel bir merkezden çıkan ok, mızrak, sadak, lale, çiçek ve yaprak motifleri, boşluklarda hilâl, top, boynuz, Kur'an muhafazası ve stilize bitki motiflerinden oluşmaktadır.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinin üst bölümleri sadedir, barok üslubun bir özelliği olan dalgalı görünüm bu bölümleri hareketlendirmiştir. Alt kısımlar ise dikdörtgen bir kartuş içerisinde ele alınmış sarmaşık dil ve yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Sandukanın geniş yüzeyleri bitkisel ve gometrik bezemenin örneklerini birlikte sergilemektedir. Etrafın sarmaşık dal ve yaprak motiflerinden oluşan çerçevenin çevrelediği yüzeylerde ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve bu motifîn her iki yanında yıldız şeklinde çok kollu birer çiçek motifî

---

[189] Osmanlıların geç devirlerinde ortaya çıkan devlet arması, Batılı bir anlayışla düzenlenmiş çok unsurlu ve simetrik bir kompozisyondur. Detaylarındaki bazı farklılıklarla uzun süre kullanılan bu armanın ana hatlarını, üstte bir daire içinde padişahın tuğrası ve onu alttan kavrayan içi kitabedeli bir hilal, ortada bir rozet motifini çeviren on altı yıldızlı bir madalyon ve bunun yanında merkezden yanlara doğru açılan ayyıldızlı iki sancak ile arkalarından çıkarak yine yanlara doğru yayılan silah, terazi ve kitap gibi sembolik değere sahip çeşitli eşya figürü oluşturmaktadır. Resmi devlet arması ve bir süs unsuru olarak bol miktarda kullanılan bu kompozisyon II. Mahmud devrinde bozulmaya başlamış ve II. Abdülhamid devrinde de orijinalliğini tamamen kaybetmiştir. Bkz. MÜLAYİM, Selçuk, "Arma" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: III, İstanbul, 1991, s. 382-383.

görülmektedir. Çerçevenin dört köşesi ise yelpaze görünümlü motiflerle doldurulmuş ve böylece köşe kompozisyonu da oluşturulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi: Hava şartlarının etkisiyle tahrip olan kitabe okunamamaktadır. Kitabenin son satırında bulunan H. 1262 tarihi okunabilmektedir. M. 1846'ya denk gelen 19. yy'a ait bu mezar taşınan kitabesi okunamasa da üzerindeki yoğun bezeme ve derin işçiliğin barok üslubunun özelliklerini yansıttığı görülmektedir.

5.4.16. Rukiyye Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 158

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.09 x 0.33 x 0.14 m.
Ayak Şahide : 1.04 x 0.32 x 0.12 m.
Sanduka : 1.32 x 0.44 x 0.32 m.
Kaide : 1.60 x 0.56 x 0.15 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Tek kademeli silmelerle hareketlendirilmiş bir kaide üzerine oturan baş şahide ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşan mezarın dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi sade olan şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu yedi yapraklı taç formunda bir başlıkla sonlandırılmıştır. Başlığın ortası her iki yönde de yuvarlak, sade bir rozetle hareketlendirilmiştir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü ise sadedir.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de sade bırakılmış olup şahideyi hareketlendiren bölüm üst kısmındaki yastık formunda bir omuzluktan sona yükselen dikdörtgen boğumlu yedi yapraklı taç formundaki başlıktır. Başlığın ortası her iki yönde de yuvarlak, sade bir rozetle hareketlendirilmiştir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü ise yine sade bırakılmıştır.

Sandukanın geniş yüzeylerini sade dikdörtgen çerçeveli bir kartuş içerisine alınmış ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi, şua motifinin her iki yanında da rüzgâr gülünü hatırlatan çarkıfelek motifleri doldurmaktadır. Çerçevenin köşeleri ise üç yapraklı bitki motifleriyle hareketlendirilmiş ve kompozisyon tamamlanmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- el-mehûme el-mağfûre İslam
- Hoca-Zâde Binbaşı
- İbrahim Efendi'nin halilesi
- Rukiyye Hanım'ın rûhîçün
- el-Fâtiha Sene 1321 / (1903)

5.4. 17. Hatice Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 159

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.50 x 0.25 x 0.6 m.
Ayak Şahide : 0.37 x 0.27 x 0.7 m.
Mezar Boyu : 1.13 m.
Mezar Eni : 0.38 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rik'a

Malzemesi **:** Mermer, yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Kamber taşından yapılmış üzeri kapalı bir taş platform üzerinde yukarıdan baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar oldukça küçük ölçülerdedir. Üst kısımları tahrip olmuş dikdörtgen gövdeli, mermer malzemeden yapılmış baş ve ayak taşları taş platformun iki ucuna yerleştirilmiştir.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin satırları kartuş içerisine alınmıştır. Hava şartlarının etkisiyle mermer malzeme yıpranmıştır. Buna bağlı olarak taş üzerindeki yazılarda silinmeye yüz tutmuştur. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir.

Ayık şahidenin içe bakan yüzeyinde çelenk motifîyle çerçelenmiş bir kartuş içerisinde dört satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin satırları kartuşlarla ayrılmışlar. Diğer yüzeyi sade olan şahidenin üst bölümü kırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

Baş Şahidenin Kitabesi

- ……..
- ……Hümayun
- Müşiriyet-i celilesi
- Binbaşı Hüseyin Ragıb
- Efendi'nin kerimesi
- Hatice Hanım'ın Rûhuna Fâtiha

Sene 1192 / (M.1875)

Ayak Şahidenin Kitabesi

- ……..
- Sabıka Erzurum Valisi
- Devletlü Süleyman Bahri Paşa
- Hazretlerinin mahdûmu

5.4.18. Abdullah Paşa'nın mezarı

Resim No. **:** 160

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.29 x 0.32 x 0.13 m.
Ayak Şahide : --
Sanduka : 1.55 x 0.45 x 0.15 m.
Kaide : 2.32 x 0.84 x 0.15 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşan mezarın dikdörtgen gövdeli baş şahidesi aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini

kapatmaktadır. Sandukanın dar yüzeyini oluşturan ayak şahidenin alt bölümü mevcuttur, fakat ayak şahide kırılmıştır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde yuvarlak hatlı yastık formunda bir omuzluktan sonra, silindirik bir boyunluk üzerinde yükselen Hamidiye kalıplı bir fes başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünün büyük bir kısmı toprak altında kalmıştır. Dışarıda kalan kısmından bu bölümde dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifînin ve köşelerde üç yapraklı bitki motiflerinin varlığı görülebilmektedir.

Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla önceleri ayak şahidesi bulunan mezarın günümüzde ayak şahidesi bulunmamaktadır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü mecut olup, büyük bir kısmı toprak altında kalmış olsa da bu bölümde ortada yaprak motiflerinden oluşan bir bitki motifî ve köşelerde de üç dilimli yaprak motiflerinin varlığı görülmektedir.

Sandukanın geniş yüzeyleri tamamen toprak altında kalmıştır. Buna rağmen sanduka üzerinde var olan bezemelerin haziredeki diğer sanduka bezemeleriyle benzer özellikte olduğu tahmin edilmektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
- Dördüncü Ordu-yı
- Hümayun Reis-i Erkânı
- Merhûm ve mağfûr
- el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbih
- el-Gafûr Saadetlü
- Abdullah Paşa'nın
- Rûhiçin el-Fâtîha

Sene 1292 (M.1875)

5.4.19. Kapudan Mehmed Paşa'nın mezarı

Resim No. : 161

Çizim No. : -

Bulunduğu Yer : Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları : Baş Şahide : 1.23 x 0.35 x 0.18 m.
Ayak Şahide : 1.22 x 0.36 x 0.18
Sanduka : 1.35 x 0.50 x 0.40 m.
Kaide : 1.75 x 0.90 x 0.15 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Tek kademeli bir platform üzerinde yükselen mezar baş şahide ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelmektedir. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde kademeli bir omuzluk bölümünden sonra kısa ve basık bir boyunluk üzerinde yükselen Hamidiye kalıplı bir fes başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü kitabenin son iki satırı ile doldurulmuş olup geri kalan kısmı sadedir.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de sade bırakılmıştır. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taç forumlu bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü yine sade bırakılmıştır.

Sandukanın geniş yüzeyleri ise şahidelere uyum sağlar nitelikte son derece sade bir görünüm sergilemektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- Vakâ-i Sabikada Deve Boynu
- Ve civârı muhaberatında
- Şeca'at ve besâleti meşhud
- Olan muharebat-ı mezkûreyi
- Müteâkıben vefat eden Piyâde

- Mirlivâsı Kapudan Mehmed Paşa
- nın Rûhîçün el-Fâtiha
İnşâsı 1302, Vefatı 1293[190] / (M. 1885/1876)

5.4.20. Mustafa Paşa'nın mezarı

Resim No. **:** 162, 163, 164.

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.94 x 0.38 x 0.15 m.
Ayak Şahide : 1.87 x 0.35 x 0.14 m.
Sanduka : 1.73 x 0.57 x 0.57 m.
Kaide : 2.00 x 0.78 x 0.22 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Tek kademeli silmelerle hareketlendirilmiş bir platform üzerinde yükselen mezar baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelmektedir. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde on iki satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Üst bölümde köşelerde iki küçük bitki motifiyle hareketlendirilen kitabe kuşağı alt bölümde tarih satırından sonra köşelerde "s" kıvrımları ve ortada yaprak ve çiçek motifleriyle tamamlanmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin hatlı bir omuzluk bölümünden sonra kısa ve basık bir boyunluk üzerinde yükselen Hamidiye kalıplı bir fes başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru "s" kıvrımları ile genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bitkisel bir çerçeve ile çevrelenmiş kare bir kartuş içerisinde ele alınmış dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi ve dört köşede yelpaze görünümlü köşe motifleriyle doldurulmuştur.

Ayak şahide ortadan kırılmıştır. Kırık parçalar birbirine metal bir tel yardımıyla bağlanmış durumdadır. Şahide üst bölümde barok üslubun özelliği olan "s" ve "c" kıvrımlarının çevrelediği derin dilimli kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

---

[190] KONUKÇU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s.321-313.

En tepe noktada dört köşeli külah benzeri bir tepelik bulunmaktadır. Şahidenin içe bakan yüzeyi son derece sade olup üst bölümde "s" ve "c" kıvrımları arasında papatyaya benzeyen rozet şeklinde bir çiçek motifî taşın yüzeyini hareketlendirmektedir. Şahidenin diğer yüzeyinde ise örüklü ve dalgalı bir çerçeve ile çevrelenmiş bir kartuş içerisinde ele alınan kıvrım dal, çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan muhteşem bir bitkisel pano sergilenmektedir. Üst bölümde yine "s" ve "c" kıvrımları arasında bu defa şua motifîni hatırlatan bir çiçek motifî görülmektedir. Aşağıya doğru "s" kıvrımları ile genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı ise bitkisel bir çerçeve ile çevrelenmiş kare bir kartuş içerisinde ele alınmış dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve dört köşede yelpaze görünümlü köşe motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinin üst bölümleri sade iken alt bölümlerinde dikdörtgen bir kartuş içerisinde ele alınmış sarmaşık dal ve yaprak motifleri görülmektedir.

Sandukanın geniş yüzeyleri bitkisel ve gometrik bezemenin örneklerini birlikte sergilemektedir. Etrafını kıvrım dal ve yaprak motiflerinden oluşan çerçevenin çevrelediği yüzeylerde ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve bu motifîn her iki yanında yıldız şeklinde çok kollu birer çiçek motifî görülmektedir. Çerçevenin dört köşesi ise yelpaze görünümlü motiflerle doldurulmuş ve böylece köşe kompozisyonu da oluşturulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Kubbe-i mina içinde her gelen gitmektedir
- Böyle nükad-ı kader kurmuş hemen ner-i esere
- Mustafa Paşa Liva-yı Meclis-i Ordu-yı Şark
- Din-ü millet anın ile olmuş idi fahire
- Astiga-i devletin Serlevha-yı Mecmuası
- Cümle indinde müsellem-i mübassır-ı bi'l-basara
- Oldu ferman-ı hitab-ı irciyye hüceten
- Ha-fi min ashab-il vücihin nadira
- Gadteveffa Mustafa Paşa hâmidül-afîyin
- Sabıka tarihe bak olmuş veliyy'ül ahîre

Sene 1278 / (M.1862)

5.4.21. Hüseyin Hoca'nın mezarı

Resim No. : 165, 166

Çizim No. : -

Bulunduğu Yer : Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları : Baş Şahide : 1.70 x 0.52 x 0.15 m.
Ayak Şahide : 1.65 x 0.48 x 0.14 m.
Mezar Boyu : 1.84 m.
Mezar Eni : 0.70 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur. Düz sal taştan yapılmış taşların her ikisi de hantal bir görünüm sergilemektedir.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeylerinde mâil kesim (eğik yazı) de yazılmış altı satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Bu altı dikdörtgen kartuş da sağa eğik bir görünüm sergilemektedir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Üst bölümde kabaca ele alınmış yuvarlak kemerli bir alınlıkla sonlandırılan şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Her iki yüzeyi de sade ve yıpranmış olan ayak şahide yukarıda kabaca ele alınmış yuvarlak kemerli bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr
- el-mâ'ruf bi Attâr
- Hüseyin Hace
- Rûhîçün el-Fâtiha
-Sene 1289 / (M. 1872)

5.4.22. Hacı Salih Efendi'nin mezarı

Resim No. : 167, 168

Çizim No. : -

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii Haziresi

Boyutları **:** Kazıma

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **: -**

Malzemesi **:** Mermer

Diğer Özellikleri : Yeşil demir parmaklıklarla çevrili bu mezar toprak mezar şeklindedir. Mezara ait mermer taş batı tarafta demir parmaklıkların üzerine yerleştirilmiştir. Edindiğimiz bilgilere göre burası bir makam mezar şeklindedir. Hacı Salih Efendi'nin cesedi buradan alınıp kendi köyüne götürülmüştür. Burası da muhafaza edilip onun anısına bu şekilde korunmaktadır.

Dalgalı kaş kemer formunda sonlandırılmış enine dikdörtgen şekilli mermer baş şahide üzerinde altı satırlık yazı bulunmaktadır. İlk satırı Arapça olan kitabenin diğer beş satırı Latin harfleriyle yazılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

Bismillahirrahmânirrahim

-Tarikat-ı Nakşibendiyye-i

-Hâlidiye Meşâyihinden

-Hacı Salih Efendi Hazretlerinin

-Ruhu Şeriflerine el-Fâtiha

-Vefatı 2.2.1991

Not: 20. yy'a ait bir mezar örneği olsa da hazire içinde yer aldığından ve Nakşibendi Tarikatı için önemli bir şahsiyete ait olduğundan konu kapsamına dahil edilmiştir.

5.4.23. Şeyh Osman Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 169, 170, 171, 172

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Esat Paşa Camii son cemaat yeri

Boyutları **:**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rik'a

Malzemesi **:** Mermer

Diğer Özellikleri : Esat Paşa Cami'sinin son cemaat yerinde girişin solunda iki mezar bulunmaktadır. Bunlardan birisi taşsız olup üzeri beton malzeme ile kaplanmıştır. İkincisi muntazam mermer malzemeden yapılmış demir parmaklıklarla çevrilmiş Şeyh Osman Efendi'nin mezarıdır.

Tek kademeli bir platform üzerinde yükselen mezar baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelmektedir. dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini olumlu bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde on üç satırlık kitabe bulunmaktadır. Mâil kesimde yazılmış kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin hatlı bir omuzluk bölümünden sonra silindirik kalın bir boyunluk üzerinde yükselen tarikat serpuşu ile sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü ise kare çerçeveli bir kartuş içerisinde ele alınmış ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyi son derece sadedir. Dışa bakan yüzeyinde ise tepesinde palmiye motifî bulunan çok sade ve ince görünümlü çiçekli ve yapraklı bir kıvrım dal motifî işlenmiştir. Şahide üst bölümde sivri kemere yakın bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü ise kare çerçeveli bir kartuş içerisinde ele alınmış ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile hareketlendirilmiştir.

Sandukanın geniş yüzeyleri ise sade dikdörtgen bir çerçevenin çevrelediği kartuş içerisinde ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile ve dört köşede yelpaze görünümlü köşe motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- Eyledi hem-nam-i Z-in-Nureyn terk-i masiva
- Arif Billâh-i aziz-i nakşbend-i gâm-ver
- Zikrü fikri Hak idi mürşid-i mutlak idi
- Kırk sene taat ile evkat etmişti güzer
- Pote-i takvada sim-âsa vücudun kal'idu'b
- Paye-i iksir olurdu hake itseydi nazar
- Tekye-i dehr-i deniden tay idüp seccadesin

- Hanikah-i kurb-i Hakka gitdi ol sahip siyer
- Söyledim mu'cemle Galib fevtinin tarihini
- Cenneti Osman Efendi eyledi yahu makar

fî 10 recep 1283 (M. 1867)

Nemekahu Mısrî[191]

5.5. Murat Paşa Camii Haziresi

Bulunduğu mahalleye adını veren Murat Paşa Camii H.981, M.1572 yılında Sultan II. Selim zamanında kuyucu şöhretini taşıyan Murat Paşa tarafından Erzincan kapısı civarında yaptırılmıştır. Cami yapımı itibariyle Erzurum'da Osmanlı döneminde yaptırılan ikinci camidir.[192]

Murat Paşa Camii, girişte altı sütun üzerine oturan beş kubbeli bir son cemaat yerine sahiptir. Asıl ibadet mekanı mukarnaslarla süslü tromplar üzerine oturan tek bir kubbe ile örtülüdür.[193]

Murat Paşa, camiye minare yaptırmamıştır. H.714, M.1314 yılında İlhanlılar devrinde yapılan Ahmediye medresesinin ve mescidinin ve mescidin sağına yaptırılmış ve o vakitte yıkılmış olduğu anlaşılan bu mescidin minaresinden istifade edilmiştir. Çok kısa ve kalın (güdük minare) olduğu, söylenen minarenin 1928 yılına kadar ayakta olduğu belirtilmektedir. Bu yıllarda şiddeli bir fırtına ile tamamen yok olan minarenin yerine son yıllarda yeni bir minare eklenmiştir ve biraz daha kuzeye alınmıştır.[194]

Günümüzde geniş bir avluya sahip olan caminin doğu tarafına bitişik Ahmediye Medresesi hala varlığını korumaktadır. Avlu içerisinde yapıdan bağımsız duran minare ve şadırvan yer almaktadır. Caminin kıble duvarı başta olmak üzere doğu ve batı duvarlarının etrafı birçok kabrin bir arada bulunduğu hazireyi meydana getirmektedir. Hazirede yaklaşık 44 mezar örneği bulunmaktadır. Araştırmaya dahil edilen mezar sayısı 10'dur. Araştırma konusunu oluşturan bu mezar yapılarının incelenmesine kuzeydoğu köşeden başlanmış ve güney yöne doğru sıra takip edilerek kuzeybatı köşede bitirilmiştir. Son olarak Ane Hatun Türbesi ve içindeki üç mezar ele alınmıştır. Mevcut 44 mezarın, 37'si kayda değer özellikler sergilememektedir. Çoğu kırık ve dağınık bir

---

[191] KONYALI, İbrahim Hakkı, Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi, İstanbul, 1963, s. 202.
[192] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.252.
[193] *Cumhuriyetin 75. Yılında Erzurum*, Ankara, 1998, s.166, *Erzurum İl Yıllığı*, İstanbul, 1974, s.166.
[194] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.252; SOLMAZ, Gürsoy, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum, 2002, s.64.

vaziyette duran mezar taşlarından sağlam olanlar ise sade bir görünüm sergileyip kaş kemer formlu alınlıklarla sonlandırılmışlardır.

5.5.1. İsmail Ağa'nın mezarı

Resim No. : 174, 175, 176, 177

Çizim No. : —

Bulunduğu Yer : Murat Paşa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları : Baş Şahide : 1.13 x 0.26 x 0.8 m.
Ayak Şahide : 1.05 x 0.24 x 0.10 m.
Sanduka : 1.60 x 0.57 x 0.23 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Mermer

Diğer Özellikleri : Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelen bu fevkalade ve Erzurum'da eşsiz olan mezarın burada medfun olan eski kul kedhüdalarından İsmail Ağa'ya ait olduğu bilinmektedir. Memleketi olan Erzurum'a sıla ziyareti için gelmiş ve burada ölmüştür.[195] Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde on satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Kitabenin nefîs yazısını yeniçeriler yazıcısı Kâtib-Zâde Ahmet yazmıştır.[196] Kitabenin son satırına da kendi ismini eklemiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde daracık bir omuzluktan sonra sivri külah şeklinde bir boyunlukla devam etmektedir. Bu boyunluğun üzerine abidevi görünümlü yeniçeri serpuşu yerleştirilmiştir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt kısmı rumi ve pulmetlerin oluşturduğu bitkisel bir kuşaktan sonra iki yandan çiçekli birer vazo ve ortada bitkisel örneklerle süslü bir güzbezek motifiyle hareketlendirilmiştir.

Baş şahideye oranla biraz daha kısa tutulmuş olan ayak şahidesinin her iki yüzeyide sadedir. Şahide üst bölümde sivri kemere yakın yuvarlak hatlı bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan

---

[195] KONYALI, *İbrahim Hakkı, Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.431.
[196] KONYALI, *İbrahim Hakkı, Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.431.

şahidenin alt kısmı rumi ve palmetlerin oluşturduğu bitkisel bir kuşaktan sonra, ortada bitkisel örneklerle süslü bir gülbezek motifî ve bu motifîn her iki yanında, taşın neredeyse yarısı toprak altında kalmış olsa da vazodan çıkan nar çiçeği, çeltik motifî, kıvrımdal ve yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Baş ve ayak şahidelerinin dar yüzeyleri üst bölümde sade bir görünüm sergilerken, alt bölümde buket şeklinde narçiçeği ve yaprak motifleriyle hareketlendirilen bitkisel motiflere yer verilmiştir.

Sandukanın geniş yüzeyleri rumi ve palmet kuşağından oluşan çerçevenin çevrelediği bitkisel örneklerle süslü üç gülbezek motifî ve bu motiflerin arasında yer alan iki çiçekli vazo ile muhteşem bir görünüm sergilemektedir. Taşın neredeyse yarısı toprak altında kalmıştır. Dolayısıyla bezemelerin de yarısı görülebilmektedir. Kaynaklarda, 1959-60 yılları arasında hazirede yapılan incelemede sandukasının kenetleri ayrılmış, baş taşı ve yeniçeri serpuşu yerlere yuvarlanmış bir şekilde tespit edilen bu mezarın sandukasının düzenlenip, taşlarının doğrultulduğundan ve serpuşun yerine oturtulduğundan bahsedilmektedir. O dönemde çekilen fotoğraflardan bezemelerin tamamını görmek mümkündür. Sanatkâr yan taşları üzerinde lâlesi, gelinciği, gülü ve sümbülü ile baharı dile getirmiştir. Daha sonraki yıllarda da taşlar yerine oturtulmuş ve bugünkü görünümünü almıştır. Yapılan düzenleme çalışmasının pek de başarılı olmadığı görülmektedir. Baş şahide tutturulurken alt bölüme dökülen beton malzeme kitabenin tarih bölümünü ve şahidenin alt kısmını tamamen kapatmıştır. Sandukanın kuzey yöne bakan taşı da ters yerleştirilmiştir. Bunu ortadaki iki vazonun ters duruşundan ve taşı çevreleyen bitkisel çerçevenin olmayışından anlayabiliyoruz.

Kitabesi ve Tercümesi:

- El-Fâtiha
- İftihar-ı din-ü devlet-i ali İsmail Ağa
- Sabıka kul kethüdası ol dilir-i nikhâh
- Hidmed-i memuresin itmamla hubb (ül-vatan)
- Arzusu kalb-i pâkinde idince cay gâh
- İrci‘i fermanı istikbâl idüp davet içün
- Ana teyiden verildi mansıb-i kurb-ı ilâh
- Kudsiyan giryan olub tarih-i fevtin didiler
- Canın İsmail kurban etti hu hu didi
- Sevvedehu El hakîr AHMET KÂTİB-ZÂDE YAZICIYI YENİÇERİYAN

Sene 1155[197] /(M.1742)

---

[197] KONYALI, *İbrahim Hakkı, Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.431.

-El-Fâtiha

- İftihâr-ı dini devlet ağni İsmail Ağa
- Sabıkan kul kethüdası ol dilir niğüa
- Hizmeti mamuresin itmam ile halvet olan
- Arzusi kalbi pâkin'de idinci caigâh
- İrc'i-i fermani iltifat edüp davet için
- Anatiden verildi mansıb-ı kulbu ilah
- Hütsyan giryan olup tarihi fevtin dediler
- Habın İsmail etti hu hu dedi va….

Sevvedehü'l Hakir

Ahmet Yazıcı

1155[198] (M.1742)

5.5.2. Mustafa Oğlu Hasan'ın mezarı

Resim No. **:** 178, 179

Çizim No. **:** —

Bulunduğu Yer **:** Murat Paşa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.00 x 0.47 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 1.20 x 0.47 x 0.14 m.
Mezar boyu : 2.15 m.
Mezar eni : 0.47 m.

İşleniş Tarzı **:** Kazıma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahideden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde, kazıma tekniği ile yazılmış, satır aralıkları belli olmayan oldukça silik bir kitabe bulunmaktadır. Yazılar kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmış tek bir kartuş içersinde kaba taslak olarak verilmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

---

[198] BAŞAR, Zeki, *Erzurum'da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları*, Ankara, 1973, s.33.

Ayak şahidenin her iki yüzeyinde sade olup form itibariyle üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Rûhîçün Fâtiha
- el-fakir el-merhûm
- Hasan İbn-i ……cı
- Mustafa……..
- Aşir…….

Not: Bu mezara ait herhangi bir tarih ibaresine rastlanmamıştır.

5.5.3. Şahidenin içe bakan yüzeylerinde kitabe olan mezar

Resim No. **:** 180, 181, 182

Çizim No. **: —**

Bulunduğu Yer **:** Murat Paşa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.55 x 0.50 x 0.15 m.
Ayak Şahide : 0.55 x 0.50 x 0.15 m.
Mezar boyu : 0.70 m.
Mezar eni : 0.50 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde şahideler doğrudan toprağa oturtulmaktadır. Şahidelerin boyları kısa ve genişlikleri fazladır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede satırlar kartuş içerisine alınmadığı için yazılar birbirine geçmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide form itibariyle üst bölümde yuvarlak kemerli bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde ise üç satırlık kitabe görülmektedir. Kitabede satırlar kartuş içerisine alınmasa da satır aralıkları belirgindir ve yazılar birbirine karışmamıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide form itibariyle üst bölümde yuvarlak kemerli bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

Baş Şahidenin Kitabesi

- Sadrettin-Zâde……
- Rahmetullah……. kıldı rabbine …… hüdası davet
- Vecd-i gufran ile ol masume diler (?) ukbası içün etti rıhlet

Ayak Şahidenin Kitabesi

- Rahmet-i hakka sezavar olsun
- Ede mağfûr ânı rabbil Gâfûr
- İrtihaline denildi tarih…….

Not: Her iki şahide üzerinde bulunan kitabede de tarih ibaresine rastlanılmamaktadır.

5.5.4. Mehmed Paşa'nın oğlu Melek Ahmet Bey'in mezarı

Resim No. **:** 183, 184

Çizim No. **:** —

Bulunduğu Yer **:** Murat Paşa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.30 x 0.54 x 0.14 m.
Ayak Şahide : 1.35 x 0.54 x 0.16 m.
Mezar boyu : 1.85 m.
Mezar eni : 0.80 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan oturmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde üç satırlık kitabe görülmektedir. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmış olan şahidenin alt kısmı gövdeye nazaran oldukça geniş tutulmuştur.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de sade olup şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı da tıpkı baş şahide de olduğu gibi gövdeye nazaran oldukça geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Merhûm ve mağfûr cennet
- mekan Melek Ahmed Bey İbn-i Mehmed
- Paşa rûhîçün el-Fâtiha

1129/(M.1717)

5.5.5. Muhammed oğlu Ahmed'in mezarı

Resim No. **:** 185, 186

Çizim No. **: —**

Bulunduğu Yer **:** Murat Paşa Camii Haziresi (Batı taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.35 x 0.48 x 0.14 m.
Ayak Şahide : 1.40 x 0.47 x 0.12 m.
Mezar boyu : 1.45 m.
Mezar eni : 0.76 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma, Kazıma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturtulmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinin üst kısmında kare ve yukarısı yuvarlak kemer şeklinde çıkıntılı bir kartuş mevcuttur. Bu kartuşun ortasında dört satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede satırlar kartuş içerisine alınmamıştır. Tarih kısmı ise ortadaki çerçevenin dışında yer almaktadır. Kartuşun üst bölümündeki çıkıntının içerisinde ise kazıma tekniği ile yapılan bir ağaç motifîne yer verilmiştir. Şahidenin alt bölümü boştur. Şahidenin dışa bakan yüzeyi de yine sade olup üst kısımda kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran oldukça geniş tutulmuştur.

Her iki yüzeyi de sade olan ayak şahide form itibariyle yukarıda kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü gövdeye nazaran oldukça geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Rûhîçûn
- el-Fâtiha
- Ahmed bin Muhammed

- İbn-i Keskin

  Sene 1289 /(M.1872)

5.5.6. Seyyide Mensure Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 187, 188, 189

Çizim No. **:** —

Bulunduğu Yer **:** Murat Paşa Camii Haziresi (Batı taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.70 x 0.45 x 0.15 m.
Ayak Şahide : 1.65 x 0.45 x 0.15 m.
Mezar boyu : 1.83 m.
Mezar eni : 0.73 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde mezarın yerini belirleyen toprağa gömülmüş çerçeve tarzında taşlarda bulunmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde on iki satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Kitabe hava şartlarının etkisiyle eski özelliğini kaybetmiştir, yazıların yavaş yavaş dökülmeye başladığı görülmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide form itibariyle üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran geniş tutulmuştur.

Her iki yüzeyi de sade olan ayak şahidenin üst bölümü form itibariyle kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l Hallâku'l-Bâkî

- Haza merkadül merhûmetil mağfûre Es-Seyyide Mensure Hanım ibnetü'l
- Merhum Ahmed Ağa ibni-l merhûm el-mütebahhir (?) Mustafa Ağa
- Allahümme ce'alna sûil……..Kur'an il veceala kabreha (?)
- Ravzeten minriyadil cinan …… el meb'us lil insi vel cân
- Vel celal Kur'an fîl kabreha, Munise bi hürmeti lil vücudin ila ahzanil

- Ve….. el-Hakku…… fî yevmil Hayri vel mizan
- Bi lutfîke ya kerim ya rahim ve ya gafur ve ya rahman vel-Hâce
- Resulün Şef'ia bi iznillâhi iznil lütfu vel ihsan vel…….
- Teama bil…….……
- …….……..……..
- ……

Not: Tarih kısmı tahrip olduğu için okunamamaktadır.

5.5.7. Ane Hatun Türbesi ve içindeki üç mezar

Resim No. **:** 190, 191, 192, 193

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Murat Paşa Camii Haziresi (Güneybatı taraf)

Boyutları **:** Türbe içinde bulunan çatma lahit tarzındaki üç mezarın ölçüsü

Büyük Sanduka : 2.25 x 0.52 x 0.35 m. Şahideler : 0.71 x 0.32 x 0.10 m
Orta Sanduka : 1.28 x 0.35 x 0.36 m. Şahideler : 0.71 x 0.32 x 0.10 m
Küçük Sanduka: 0.92 x 0.26 x 0.36 m. Şahideler : 0.56 x 0.24 x 0.10 m

İşleniş Tarzı **: -**

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Düzgün kesme taş, mermer (kitabe)

Diğer Özellikleri **:** Hazirenin güneybatı köşesinde dört yığma sütun üzerinde yükselen kubbe ile örtülü baldaken tarzındaki türbe Ane Hatun Türbesi olarak bilinmektedir. Kare planlı ve etrafı açık olan türbenin kubbesi dıştan hafîfçe sivri olup, tepesinde madeni bir topuz vardır. Türbede hiçbir tezyinat yoktur. Zeminden 2.90 m. yükseklikteki beden duvarlarının çevresini korniş dolanır. Korniş hafîf bir çıkıntı oluşturmaktadır. Türbenin dört ayağı ve kemerler kesme taştan yapılmıştır. Pramidal tarzdaki kubbe dıştan beton sıva ile kaplanmıştır. Bu kaplamalar yer yer tahrip olmuştur. Türbenin zemini de taş malzemeden yapılmış olup zemini meydana getiren kesme taşlardan bazıları yerlerinden ayrılmıştır.

Türbenin kuzey tarafında payenin sol üst köşesinde 32.5 x 42 m. ölçülerinde mermerden yapılmış dört satır halinde Arapça sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabeye

göre türbe IV. Sultan Mehmet zamanında H.1059, M.1649 yılında ölen Morav Han'ın kızı Ane Hatun için yaptırılmıştır.[199]

Türbede üç taş sanduka bulunmaktadır. Sandukaların üzerleri eğimli taş kapaklarla kaplıdır. Baş ve ayak uçlarına şahideler yerleştirilmiştir. Büyük sandukada kitabe yoktur. Diğer iki küçük sandukanın oyma kitabeleri de okunmaz bir hale gelmiştir. Sandukalarda kitabe bulunmadığı için ölünün hüviyetini ve ölüm tarihi tesbit etmek zorlaşmıştır. Büyük sandukanın Morav Han'ın kızı Ane Hatun'a ait olma ihtimali yüksektir. Bu sanduka türbenin ortasında yer alır. Diğer ikisi daha küçük olup güney kısmında yer alır ve Ane Hatun'un çocuklarının mezarları olduğu söylenir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Ah kim bu kızı Morav Han'ın – gitti bir nadire-i hüsn idi şeha
- Cennete arz-i cemal ekdikde – reşkedüp hıdmedin itti hûra
- Zumi der tarihini tiz öldü – Nâzeninim ANE HANIM hayfa

Sene 1059 /(M.1649)[200]

5.6. Narmanlı Camii Haziresi

Narmanlı Camii, Tebriz Kapı semtinde, Çifte Minareli Medrese'nin doğusunda, Narmanlı Mahallesinde yer almaktadır.

Kapı üzerindeki dört satırlık tâlik hatlı mermer kitabeye göre camii H.1151 M.1738 yılında I Sultan Mahmut zamanında Narmanlı Hacı Yusuf Efendi tarafından yaptırılmıştır.[201]

Camii değişik tonlarda kül renkli düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Son cemaat yeri altı sütun üzerine oturan beş küçük kubbe ile kapatılmıştır. Orta kısmı yan taraflardan daha geniş ve yüksek tutulmuş, böylece daha etkili bir cephe düzeni yaratma yoluna gidilmiştir. Camii'nin iç mekanını oldukça büyük tek bir kubbe örtmektedir. Bu kubbenin Erzurum'daki diğer kubbeli camilere nazaran biraz daha büyük olması camiyi özellikli kılmaktadır.[202] Tek şerefeli minaresi caminin sağ tarafında yükselir. Şerefe altı, mukarnaslı olan ve kesme taştan yapılan bu minare ile ahşaptan yapılan ve devrinin süsleme özelliklerini yansıtan minber ilgi çekicidir.

---

[199] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.386-387; SOLMAZ, Gürsoy, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum, 2002, s.132-133.
[200] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.386.
[201] KONYALI, İbrahim Hakkı *Abideleri ve Kitabesiyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1360, s.255.
[202] *Cumhuriyetin 75. Yılında Erzurum,* Ankara, 1998, s. 166.

Avlusunda bir şadırvanı ve tuvalet kısmı bulunan caminin ön kısmında 3 mezar bulunur. Narmanlı Hacı Yusuf Efendi ve ailesine ait olduğu söylenen bu mezar örnekleri dışında caminin doğu ve güney bahçesini yaklaşık 32 mezar örneğinin bulunduğu hazire kısmı oluşturmaktadır. Araştırmaya dahil edilen mezar sayısı 11'dir. Araştırma konusunu oluşturan bu mezar yapılarının incelenmesine Güneybatı köşeden başlanılmış ve kıble yönüne doğru sıra takip edilerek Kuzeydoğu köşede bitirilmiştir. Son olarak cami önünde bulunan mezarlar ele alınmıştır. Toplam 32 mezardan 21 tanesinden neredeyse hepsi kırık ve dağınık bir görünüm vermektedir. Sağlam olanlar ise son derece sadedir. Araştırmaya dahil edilen taşların ise mutlaka sanatsal bir değeri vardır.

5.6.1. Siyâvuş Paşa'nın mezarı

Resim No. **:** 196, 197

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Narmanlı Camii Haziresi (Güney Taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide: 1.22 x 0.42 x 0.11m.
Ayak Şahide: Boy: 0.88m. Çevre: 0.60m.
Mezar Boyu: 1.30m.
Mezar Eni: 0.24m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Mermer

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde şahideler doğrudan toprağa gömülüdür.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Mermer şahidenin güneye bakan tarafı kısmen kırılmıştır. Diğer yüzeyi sade olan şahide üst bölümde dar bir omuzluk bölümünden sonra sivri külah şeklinde bir boyunluk üzerine oturtulan sarıklı-kavuk tarzında bir serpuşla sonlandırılmıştır.

Ayak şahide ölçü itibariyle baş şahideden kısa olup silindirik bir forma sahiptir. Malzemesi mermer olan bu sütun görünümündeki şahide üzerinde herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüvêl-Hallakûl-Bakî
- Okuyanlar Fâtîha…….
- el-alemin……
- Ola fî Makam-ı Emin….
- Valisi merhûm ve mağfûr
- Siyavuş (?) Paşa Rûhuna Fâtîha
- Sene 1156/ (M.1743)

5.6.2. Lütfullah Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 198, 199

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Narmanlı Camii Haziresi (Güney Taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide: 123 x 0.46 x 0.15m.
Ayak Şahide: 0.45 x 0.43 x 0.15m.
Mezar Boyu: 2.15m.
Mezar Eni: 0.70m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde dikdörtgen çerçeveli yüzeysel bir kartuş içerisinde dört satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmasa da satır aralıkları belirgindir ve yazılar birbirine karışmamıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. üst bölümde yastık formunda düz bir omuzluk bölümü mevcut olup boyunluk ve başlık kısımları kırılmıştır. Mezarın etrafında dağınık bir şekilde duran Hamidiye kalıplı fes başlık yada sarıklı-kavuk şeklindeki başlığın bu mezar taşına ait olabileceği fikri akla uygun gelmektedir. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Ayak şahide kırılmıştır. Buna rağmen taşın her iki yüzeyinde sade olduğu tahmin edilebilmektedir. Kalan parçadan anlaşıldığı kadarıyla şahidenin alt bölümü gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüvêl-Hallakûl-Bakî
- Namervâni-Zâde (Narmanlı-Zâde)
- Lütfullah Efendi Rûhîçün
- Fâtiha Sene 1200 / (M.1786)

5.6.3. Hacı Salih Çelebi'nin mezarı

Resim No. **:** 200, 201

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Narmanlı Camii Haziresi (Güney Taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide: 122 x 0.43 x 0.17m.
Ayak Şahide: 0.61 x 0.43 x 0.16m.
Mezar Boyu: 1.88m.
Mezar Eni: 0.44m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Gri renkli düzgün kesme taş

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Kitabenin üst bölümü kıvrım dallardan oluşan bitki motifleriyle hareketlendirilmiştir. Alt bölümde ise sekiz dilimli kemer formunda sonlandırılmış alınlık tarzında bir tezyinat bulunmaktadır. Kemerin köşeleri çiçek, yaprak ve dallardan oluşan bitki motifleriyle hareketlendirilmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi son derece sadedir. Şahide form itibariyle üst bölümde baş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de son derece sadedir. Şahide form itibariyle üst bölümde baş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- El-Fâtiha
- Hatinü'l……
- Hacı Salih Çelebi nikşiyem
- Eyledi gurre-i sefer-i ukbaya

- Rûh-ı pak-i ola şad…..

Not: Bu mezara ait herhangi bir tarih ibaresine rastlanmamaktadır.

5.6.4. Hasbolat Bey'in mezarı

Resim No. **:** 202

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Narmanlı Camii Haziresi (Güney Taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide: 165 x 0.40 x 0.14m.
Ayak Şahide: 0.45 x 0.39 x 0.13m.
Mezar Boyu: 1.86m.
Mezar Eni: 0.40m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmış olup tarih ibaresinin bulunduğu son satır daha geniş bir kartuşla belirlenmiştir. Bu bölümde tarih yuvarlak bir şekilde ikiye bölünmüştür. (12 Ω 83) tarihin altında devam eden iki satır daha bulunmaktadır. Şahidenin içe bakan yüzeyi son derece sadedir. Şahide form itibariyle baş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Her iki yüzeyi de sade olan ayak şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü yine gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- El-merhûm el-mağfûr el- muhtâc
- Hasbolat Bey Bin Alhasoğlu
- Kunduh-Zâde gaferallâhû anha amin
- fî şehr-i reibiülevvel
- 12 Ω 83
- Haza sahibi
- Dağıstan……..
- 1283 / (M.1867)

5.6.5. Kunduh-Zâde Musa Paşa'nın mezar taşı

Resim No. **:** 203

Çizim No. **:** 24

Bulunduğu Yer **:** Narmanlı Camii Haziresi (Güney Taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide: 143 x (0.32 - 0.52) x 13m.
Ayak Şahide: -

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rik'a

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Kunhud-Zâde Musa Paşa'ya ait olan bu mezardan günümüze sadece baş şahide kalmıştır. Taşın çevresinde sağa sola yatmış bir çok mezar taşı ve bir sunduka örneği görülmektedir. Belki de bu taşlar arasında mezara ait diğer parçalar (eğer varsa) bulunmaktadır.

Şahide rastgele bir konumda durmaktadır. normal yönüne göre çapraz duran şahidenin bir yüzeyinde on dört satırlık kitabe bulunmaktadır. Taşın yüzeyini tamamıyla dolduran kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi sade olan dikdörtgen gövdeli şahidenin üst bölümde keskin bir omuzluk ve silindirik şekilli boyunluk bölümü mevcut olup başlık bölümü kırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise kitabenin dokuzuncu satırından sonra gövdeye nazaran oldukça geniş bir görünüm sergilemektedir. Diğer beş satırda bu yüzey içerisinde devam etmektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüvêl- Hayyü'l-Bâkî
- Ey zair cemiyet-i İslamiyeye sadakatla
- Hıdmeti meratib-i diniyye ve metâ-i fâniyeye
- Teri iden bu kabir sahibine Fâtîha han
- ol. Bu zât, vatan-ı kadimini ve rütbe ve
- Mansıbını terk itmiş ve eser-i nebeviyye
- İktizaen otuzbin neferat-ı çerâkise
- İle hicret etmiş sekizinci fırka
- Kumandanı Kunduh-Zâde Musa Paşa
- dır. İslamiyyet uğrundaki Hidamet-i
- Mebruresi İlcasıyla serhan hakan-i

- Olan şu nukatta ifa-yı halife-i…..

…… ederken irtihal-i alem-i hakiki eylemişdir

- Rahmetullahu aleyh Sene 1306[203] / (M.1889)

5.6.6. Mülâzım Osman Ağa'nın mezarı

Resim No. **:** 204, 205,206

Çizim No. **:** 25

Bulunduğu Yer **:** Narmanlı Camii Haziresi (Güney Doğu Köşe)

Boyutları **:** Baş Şahide: 133 x 0.35 x 0.14m.
Ayak Şahide: 1.64 x 0.35 x 0.13m.
Sanduka: 1.67 x 0.53 x 0.20m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelen bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler zemindeki sanduka üzerine oturtulmuş ve onunla bir bütünlük sağlamıştır.

Baş şahidenin içe bakan yüzünde beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Üst bölümde yastık formunda omuzluk bölümü mevcut olup boyunluk ve başlık kırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran geniş tutulmuştur.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde dilimli yüzeysel bir kartuş içerisinde ele alınmış stilize iki selvi ağacı motifî görülmektedir. Yaşam ve ölümün sembolü olan selvi ağaçlarının uçları tepe noktada birleştirilmiş ve boyunları aşağıya doğru sarkıtılarak ters dönmüş lale motifîni hatırlatan bir hava verilmiştir. Ağaçların birleştiği nokta ise üç dilimli bir yaprak motifîyle hareketlendirilmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Üst bölüm ise kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Baş ve ayak şahidelerinin dar yüzeyleri üst bölümde yuvarlak kemerli yüzeysel kartuşlarla hareketlendirilmiş olup alt bölüm sade bırakılmıştır.

---

[203] KONUKÇU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum,* Ankara, 1992, s. 315-316'dan alınmış olup kitabenin yerinde kontrolü yapılmış hataları ve eksikleri giderilmiştir.

Büyük çoğunluğu toprak altında kalmış olan sanduka yüzeylerinde herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- El-merhûm el-mağfûr el- muhtâc
- İlâ rahmet-i Rabbihi'l-Gafûr Arabkirli
- Mülâzım Osman Ağa Rûhîçün Fâtiha

Sene 1320 / (M.1902)

5.6.7. Zeliha Hatun'un mezarı

Resim No. **:** 207, 208

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Narmanlı Camii Haziresi (Doğu taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide: 1.75 x 0.36 x 0.10m.
Ayak Şahide: 1.30 x 0.37 x 0.10m.
Mezar Boyu: 1.40m.
Mezar Eni: 0.37m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahideden meydana gelen bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi son derece sadedir. Üst bölümde yukarıya doğru kademe kademe daralan kaş kemer formuyla tamamlanan şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde dışarıya taşkın kalın bir silme ile yuvarlak bir kemer formu oluşturulmuş olup kemerler yanlara doğru devam etmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi son derece sade olup üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla tamamlanmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran daha geniş bir görünüm içerisindedir.

Şahidelerin her ikisi de yamuk bir şekilde durmaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- El-merhûm el-mağfûr el- muhtâce
- İlâ rahmet-i Rabbihi-Teâlâ Hemşînî Emin
- Efendi Validesi Zeliha
- Hatun Rûhîçün el-Fâtiha
- Sene 1293 / (M.1876)

5.6.8. Hacı Osman Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 209, 210, 211

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Narmanlı Camii Haziresi (Doğu tarafı)

Boyutları **:** Baş Şahide: 1.36 x 0.38 x 0.13m.
Ayak Şahide: 1.50 x 0.39 x 0.13m.
Mezar Boyu: 1.59m.
Mezar Eni: 0.45m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidelerinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler doğrudan oturmaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzünde sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sade olan şahide üst bölümde keskin forlu bir omuzluk bölümünden sonra kırılmış vaziyette olan köşeli boyunluk bölümü ve kubik bir tepelikle sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran geniş bir görünüm sergilemektedir.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyi son derece sade olup dışa bakan yüzeyinde dilimli kaş kemer formunda yüzeysel bir kartuş içerisinde ele alınmış iki selvi ağacı motifi görülmektedir. Stilize edilmiş bu iki selvi ağacı motifin uçları üst bölümde birleştirilmiştir. Şahide form itibariyle kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmış olup alt bölüm yine gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Baş ve ayak şahidelerinin dar yüzeyleri yuvarlak kemerli yüzeysel nişlerle hareketlendirilmiştir.

Kitabesi ve Tarihi:

- El-merhûm el-mağfûr
- el- muhtâc ilâ-Rabbihi'l-Gafûr
- An asl Hemşînî Câme (Çamaşır)
- Şûy-Zâde el-Hâc Osman
- Efendi el kamil fi'l verâ
- Rûhîçün el- Fâtiha
- Sene 1303 / (M.1886)

5.6.9. Salih Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 212, 213

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Narmanlı Camii Haziresi (Doğu tarafı)

Boyutları **:** Baş Şahide: 0.80 x 0.34 x 0.12m.
Ayak Şahide: 0.80 x 0.34 x 0.12m.
Mezar Boyu: 1.04m.
Mezar Eni: 0.34m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidelerinden oluşan bu mezara ait dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi son derece olan şahide form itibariyle yukarıda kaş kemer biçiminde bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Ayak şahide de tıpkı baş şahide gibi üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- Namervâni-Zâde Mehmed
- Arif Efendi'nin mahdûmu
- Salih Efendi'nin Rûhîçün
- el- Fâtiha Sene 1284 / (M.1868)

5.6.10. Baş ve ayak şahidelerin içe bakan yüzeyinde kitabe bulunan mezar

Resim No. **:** 214, 215, 216

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Narmanlı Camii Haziresi (Doğu tarafı)

Boyutları **:** Baş Şahide: 1.20 x 0.39 x 0.14m.
Ayak Şahide: 1.20 x 0.38 x 0.14m.
Mezar Boyu: 1.56m.
Mezar Eni: 0.39m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidelerinden meydana gelen bu mezar örneğinde baş ve ayak şahideler doğrudan oturmaktadır. Şahidelerin her ikisi üzerinde de kitabe olmasına rağmen herhangi bir isme rastlanmamıştır. Bu mezar hazire girişinin hemen sağında bulunan ilk mezardır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde yastık formunda omuzluktan sonra kaş kemer formunda daralmaya başlamış ve üst bölümde boyunluk ve başlık bölümüne zemin oluşturulmuştur. Boyunluk ve başlık bölümü kırık olan şahidenin tepesinde uyduruk bir başlık konulmuştur. Zaten oda düşmek üzeredir.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde üç satırlık kitabe bulunmaktadır. Şahidenin diğer yüzeyi sade olup, üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

Baş Şahidenin Kitabesi

- Hüvêl-Hayyü'l-Bâkî
- …… cisminin bak şimdi sen mêvasına
- Bir vücud-i ara iken düştüm adem sahrasına
-Hâk ile yeksan olub geldim diyar-ı gurbete
- Kıl Yarab kıl kerem sen bana (?)…….
- Dide-i giryân sine süren naleler kılsam nola
- Galib-i bürhan gerektir arifîn davasına

Ayak Şahidenin kitabesi

- Gitti Hak-î bu hayalin kalb-i nimet bağrına
- Nail oldu ruhu naçar cennet râ'nasın
- el-Fâtîha Sene 1281 / (M.1865)

5.6.11. Hacı Yusuf Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 217, 218

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Narmanlı Camii Haziresi (Kuzey tarafı)

Boyutları **: -**

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Narmanlı Camiî'nin kuzey tarafında toplam üç mezarın bulunduğu küçük bir hazire vardır. Mezarların etrafı belirli bir yüksekliğe kadar duvar ve duvar üzerine yerleştirilen demir parmaklıklarla çevrelenmiş ve koruma altına alınmıştır. Mezarların, caminin bânîsi Hacı Yusuf Efendi ve ailesine ait olduğu bilinmektedir. Mezarların hepsi baş ve ayak taşlarından oluşmaktadır ve taşlar doğrudan toprağa oturtulmuştur. Form itibariyle hepsi kaş kemer formunda birer alınlıkla sonlandırılmıştır. Bu mezarların en batı uçta olanı Hacı Yusuf Efendi'ye aittir.

Hacı Yusuf efendi'nin mezarının baş şahidesinin içe bakan yüzeyinde beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi ve ayak şahidesi ise sade bir görünüm sergilemektedir. Haziredeki doğu yöne

doğru ilerleyen diğer iki mezarın taşları üzerinde de herhangi bir yazı ve tezyinata rastlanmamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Okuyalar Fâtiha-yı Rahmetenli'l Alemin
- Meskun-ı cennet ola mekan-ı emîn
- Namervanî-Zâde merhûm mağfûr
- Yusuf Efendi rûhîçün
- El-Fâtiha Sene 1125/(M.1713)

5.7. Yeğen Ağa Camii Haziresi

Yeğen Ağa Camii, kendi adını verdiği Yeğen Ağa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami küçük olduğu için sonradan ekleme yapılmıştır. Bu nedenle asıl giriş kapısı içeridedir. Ahşap olan giriş kapısı üzerindeki[204] mermer kitabeden caminin H.1072, M.1601 yılında Yeğen Ağa Hacı Ahmet Ağa tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.[205]

Cami plan itibariyle tam bir karedir. Düzgün kesme taş ve ahşap hatlıdır. Örtüsü düz dam şeklindedir. Bu düzgün örtü dışarıdan bir çinko dam ile kapatılmıştır. Tavanı içten dört ahşap ayak taşımaktadır. Son cemaat yeri ahşap örtülüdür.[206]

Caminin minaresi sağ tarafadır. Minarenin küp kısmı taş, üst bölümü tuğla malzemedendir.

Caminin içinde boyları 52'şer, kaide kuturları 37'şer santim olan iki kalaylı bakır şamdan vardır. Bunların üstlerinde güzel bir sülüs yazı ile bir kitabe bulunmaktadır. Kitabeye göre bu şamdanları Yeğen Hacı Ahmet Ağa H.1094, M.1682 yılında yaptığı camiye vakfetmiştir.[207]

Yeğen Ağa Camii avlusunda, cami girişinin hemen önünde 6 mezar bulunmaktadır. Camiye ait hazire kısmı ise kıble tarafında yer almaktadır. Burada yaklaşık 20 mezar örneği bulunmaktadır. Araştırmaya dahil edilen mezar sayısı avludakilerle birlikte 18'dir. Araştırma konusunu oluşturan bu mezar örneklerinin incelenmesine güneybatı köşeden başlanmıştır ve doğuya doğru sıra takip edilerek güneydoğu köşede hazire kısmı bitirilmiştir. Avludaki mezarlar daha sonra ele

---

[204] SOLMAZ, Gürsoy, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum, 2002, s.96.
[205] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.270.
[206] SOLMAZ, Gürsoy, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum, 2002, s.96.
[207] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.270.

alınmıştır. Kuzeybatıdan başlanarak kuzeydoğu yönüne doğru buradaki mezarlarında incelenmesi tamamlanmıştır.

5.7.1. Ahmed Efendi'nin mezarı

Resim No. : 220, 221

Çizim No. : —

Bulunduğu Yer : Yeğen Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları : Baş Şahide : 1.35 x 0.43 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 1.50 x 0.43 x 0.13 m.
Mezar Boyu : 1.77 m.
Mezar Eni : 0.53 m.

İşleniş Tarzı : Kabartma

Yazı Türü : Sülüs

Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri : Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar, dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşlarından meydana gelmektedir. Şahideler doğrudan toprağa oturtulmuştur.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Her iki yüzeyide tezyinatsız olan ayak şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr el-muhtâc
- ilâ-rahmeti'l-Gafûr Nebi Alemdar
- Zâde Ulema-i Kiramdan Ahmed Efendi
- Rûhîçûn el-Fâtîha
- Sene 1289 /M.1864

5.7.2. Abdurrahman Ziya Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 222, 223, 224

Çizim No. **: —**

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.45 x 0.34 x 0.11 m.
Ayak Şahide : 1.15 x 0.35 x 0.11 m.
Mezar Boyu : 1.53 m.
Mezar Eni : 0.35 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Taşın yüzeyi aşındığı için kitabe net alarak okunamamaktadır. Diğer yüzeyi sade olan taş üst bölümde keskin formlu omuzluk bölümünden sonra silindirik bir boyunluk ve Hamidiye kalıplı fes başlıkla sonlandırılmıştır. Başlık bölümü kırılmıştır. Başlık şahide üzerinde emaneten durmaktadır.

Ayak şahidenin, içe bakan yüzeyinde dilimli kaş kemer formlu yüzeysel bir kartuş içerisinde ele alınmış tek bir selvi ağacı motifine yer verilişitir. Yaşamın ve ölümün sembolü olan selvi ağacının uç kısmı sağ tarafa doğru kıvrılmıştır yani boynu bükülmüştür. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde, omuzluk kısmı bulunmayan, dikdörtgen boğumlu yedi yapraklı bir taç başlıkla sonlandırıp, hareketlendirilmiştir. Bu taç başlığın yan yaprakları mezar taşı ile birleşik bir görünüm sergilemektedir. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi

- Hüve'l –Hayyü'l-Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr el-muhtâc
- ilâ-rahmetillâhi-Teâlâ……
- Alemdar-Zâde Hafız…….
- Efendi'nin mahdûmu Abdur
- rahman Ziya Efendi'nin
- rûhîçün el-Fâtîha 1294/M.1877

5.7.3. Mine Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 225, 226, 227

Çizim No. **:** —

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.40 x 0.37 x 0.14 m.
Ayak Şahide : 1.46 x 0.36 x 0.13 m.
Sanduka : 1.16 x 0.50 x 0.39
I. Kaide : 2.10 x 0.96 x 0.12 m.
II. Kaide : 1.73 x 0.66 x 0.26 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** İki kademeli bir platform üzerinde yükselen bu mezar örneği baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelmektedir. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi son derece sadedir. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluk bölümünden sonra dikdörtgen boğumlu, beş yapraklı taç formunda bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü ise sade bırakılmıştır.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde dilimli ve kırık hatlı kemer formunda ele alınan yüzeysel bir kartuş içerisinde uçları lale motifine dönüştürülerek aşağıya doğru sarkıtılan stilize iki selvi ağacı motifine yer verilmiştir. Ağaçların ortasında ise ışığın ve aydınlığın sembolü olan zincirle aşağıya doğru sarkıtılmış bir kandil motifine yer verilmiştir. İç yüzeydeki bu görkemli bezemeye karşın taşın diğer yüzeyi son derece sadedir. Şahide üst bölümde yastık formda bir omuzluk bölümünden sonra dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taç formunda bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümüde yine sade bırakılmıştır.

Baş ve ayak şahidenin dar yüzeyleri üst bölümde yuvarlak kemer formunda sonlandırılan yüzeysel dikdörtgen kartuşlarla hareketlendirilmişken alt bölümde bu bölümler sade bir görünümle karşımıza çıkmaktadır.

Sandukanın geniş yüzeyleri sade, dikdörtgen çerçeveli kartuş içerisinde ele alınmış ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve köşelerde yelpaze motifleriyle doldurulmuştur. Bu haliyle hoş bir görünüm sergileyen sanduka taşları hava şartlarının etkisiyle tahrip olmaya başlamıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- el-merhûmet'ül mağfûre
- Sado Bey'in
- Kerimesi Mine Hanım'ın
- Rûhîçün el-Fâtiha
- Sene 1328 / (M.1919)

5.7.4. Münadiye Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 228, 229, 230

Çizim No. **:** 26, 27

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.35 x 0.29 x 0.10 m.
Ayak Şahide : 1.50 x 0.28 x 0.10 m.
Sanduka : 1.35 x 0.57 x 0.57
Kaide : 1.90 x 0.70 x 0.20 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Tâlik

Malzemesi **:** Mermer

Diğer Özellikleri **:** Yöreye özgü kamber taşından yapılmış ve silmelerle hareketlendirilmiş bir kaide üzerinde yükselen bu mezar, mermer malzemeden yapılmış baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelmektedir. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın alt bölümünü oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Kitabenin üst bölümünde günümüze ulaşamayan başlık bölümüne geçişte kullanılan başka bir ifadeyle omuzluk bölümü hareketlendiren kenger yaprağı motifleri bu bölümde sergilenen bezemeyi oluşturmaktadır. Kenger yaprağı motifî barok, rokoko ve ampir üsluplarında sıkça

kullanılan bir bezeme unsurudur. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünde ise kare bir çerçeve içerisinde ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile dört köşede yelpaze görünümlü köşe motifleri görülmektedir.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyi son derece sadedir. Bunun aksine diğer yüzeyde dilimli kemer formundaki yüzeysel bir kartuş içerisinde ele alınmış çok zarif ve ince bir çiçekli dal motifî görülmektedir. Şahide üst bölümde kenger motifleriyle hareketlendirilmiş omuzluk bölümünden sonra alışık olduğumuz kemer ve başlık formları yerine gülçelerle ve yapraklarla hareketlendirilmiş çiçekli bir başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünde ise kare bir çerçeve içerisinde ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ile dört köşede yelpaze görünümlü köşe motifleri görülmektedir.

Sandukanın geniş yüzeyleri ise dar yüzeylerle uyum sağlar niteliktedir. Dar yüzeylerde görülen kompozisyonun tekrar edildiği taşlar sade ve zarif bir görüntü sergilemektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hu
- Merhumenin şu kabrini takdir idin mûdâm
- Teslim kıldı ruh-i revânın Huda diye
- Tarihini cihana nida eyledi kalem
- Azm eyledi behişt-i berrine Münadiye
- Hacı Cum’a-Zâde Hacı Mehmed Efendi’nin
- Kerimesi Münadiye Hanım’ın rûhuna Fâtiha

Sene 1322 27 Mart 7 (M.1904)

5.7.5. Hacı Abdullah’ın mezarı

Resim No. **:** 231, 232, 233

Çizim No. **: —**

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.27 x 0.30 x 0.10 m.
Ayak Şahide : 1.30 x 0.32 x 0.12 m.
Mezar Boyu : 1.24 m.

Mezar Eni : 0.43 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rik'a

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve mezarın yerini belirleyen çerçeve taşlardan meydana gelen mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde on iki satırlık kitabe bulunmaktadır. Mâil kesim (eğik yazı) de yazılan kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmış olup kartuşlar yazıya uyum sağlar nitelikte sağa eğiktir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde yastık formundaki omuzluk bölümünden sonra köşeli boyunluk üzerinde yükselen kalpak tarzındaki bir başlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran daha geniştir. Yanı başındaki ağaçla baş başa veren şahide bu haliyle harika bir görünüm sergilemektedir.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de sade olup şahide üst bölümde yastık formdaki omuzluk bölümünden sonra dikdörtgen boğumlu, dokuz yapraklı bir taç başlıkla hareketlendirilip sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise yine gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Çün mübarek…… azm-ı bekâ etti sana
- Bir şefaattır ricamız ya Muhammed Mustafa
- Nam-ı vâlası bunun el-Hâc Abdullah idi
- Hanedani eşraften…….
- Dide-i ibretle baksın bu lisanı halime
- İşte halim, işte halim, işte…….fena
- ……
- Kabrime……..iden zâir cay'ı mezid-i dua
- Geldiler pâk-i pây-i vaz beş didiler tarihini
- Müjde-i rıhlet geldi……

Sene 1294/(M.1878)

5.7.6. Ömer Kotan Bey'in mezarı

Resim No. **:** 234, 235

Çizim No. **: —**

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.65 x 0.37 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 1.55 x 0.36 x 0.12 m.
Mezar Boyu : 1.50 m.
Mezar Eni : 0.48 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide ve ayak şahideden oluşan bu mezarın dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin hatlı bir omuzluk bölümünden sonra kısa ve basık bir boyunluk üzerinde yükselen kalpak tarzında bir başlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran daha geniştir. Yanındaki ağaçla arkadaş olmuş ve omzunu ona dayamış baş şahide bu haliyle harika bir görünüm sergilemektedir.

Her iki yüzeyi de sade olan ayak şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahide alt bölümde gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi :

- Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
- el-Merhûm el-mağfûr el-muhtâc
- İlâ-rahmet-i- Rabbihi'l Gafûr Banbukcu
- Zâde Yeğenağa mütevellisi
- Ömer Kotan Bey rûhîçün
- el-Fâtiha Sene 1310 / (M.1893)

5.7.7. Muhlis Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 236, 237, 238

Çizim No. **: —**

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : Boy : 0.80 m.
Çevre: 0.63 m.
Ayak Şahide : Boy : 0.73 m.
Çevre: 0.51 m.
Sanduka : 1.20 x 0.38 x 0.34

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Tâlik

Malzemesi **:** Mermer, yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık dikdörtgen bir sandukadan meydana gelen bu mezar örneğinde mermer malzemeden yapılmış silindirik gövdeli baş ve ayak taşları, yöreye özgü kamber taşından yapılmış üzeri açık sandukanın üzerinde yükselmektedir. Yapılan kaçak kazılar sırasında yerinden oynatılmış ve yer yer kırılmış sanduka düzgün formunu kaybetmiştir. Sandukanın açık kısmını kapatmak için üzerine mermer bir taş konulmuştur. Küçük boyutlardaki bu çocuk mezarının mermer şahideleri, neyseki günümüze sağlam olarak gelebilmiştir.

Silindirik gövdeli baş şahidenin güney tarafa bakan yüzeyinde dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. “Vah” ibaresi ile başlayan ilk kartuş bir çiçek ve üç dilimli bir yaprak motifiyle hareketlendirilmiştir. Diğer yüzeyi sade olan şahidenin alt bölümü ise yüzeyden taşırılmış alt kısımlardan yukarıya doğru yükselen ve kıvrılan akantus yaprakları ile hareketlendirilmiştir. Barok üslubundaki bu süslemeler dikkat çekici niteliktedir.

Silindirik gövdeli ayak şahidenin güney tarafa bakan yüzeyinde yuvarlak kemerli yüzeysel bir kartuş içerisinde ayaklı bir vazodan çıkan kıvrım dallar üzerinde uzun ömrü sembolize eden asma yaprakları ve üzüm salkımları görülmektedir. Sütun şeklindeki şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide alt bölümde yüzeyden taşırılmış, alt kısımlardan yukarıya doğru yükselen ve kıvrılan akantus yaprakları ile hareketlendirilmiştir. Barok üslubundaki bu süslemeler şahideleri özellikli kılmaktadır.

Şahidelerin üzerinde oturduğu sanduka düzgün dikdörtgen bir form sergilemektedir. Sanduka üzerinde herhangi bir tezyinat unsuruna da rastlanmamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Vâh

- …….. derk ……..her
- Çekme değmez elimin bah-hasıl-ı tu'l-i emel
- Ne kadar var ise perverde-i i'nam olan
- Akibet duydu giryan-ı hâk etti ecel
- Trabzon eşrafında Nemli-Zâde Sabri Efendi'nin
- mahdûmu olup henüz dört yaşında iken vefat
- eden Muhlis Efendi'nin rûhîçün Fâtiha

Sene 1312/(M.1895)

5.7.8. Nafiz Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 239, 240, 241

Çizim No. **:** 28

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : Boy : 0.82 m.
Çevre: 0.65 m.
Ayak Şahide : Boy : 0.76 m.
Çevre: 0.52 m.
Sanduka : 0.95 x 0.35 x 0.34

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Tâlik

Malzemesi **:** Mermer, yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık dikdörtgen bir sandukadan meydana bu mezar örneğinde mermer malzemeden yapılmış silindirik gövdeli baş ve ayak taşları, yöreye özgü kamber taşından yapılmış üzeri açık sandukanın üzerinde yükselmektedir. Bu mezar bir önceki mezarın bire bir benzerdir. Ayrılan yönleri kitabelerdeki yazılar ve ayak şahideler üzerinde yer alan bitkisel bezemenin çıktığı ayaklı vazoların işleniş tarzıdır. Yapılan kaçak kazılar sırasında yerinden oynatılmış ve yer yer kırılmış sanduka düzgün formunu kaybetmiştir. Sandukanın açık kısmını kapatmak için üzerine kırmızı kamber taşından kırık bir taş parçası konulmuştur. Küçük boyutlardaki bu çocuk mezarının mermer şahideleri, neyse ki günümüze kadar sağlam olarak gelebilmiştir.

Silindirik gövdeli baş şahidenin güney tarafa bakan yüzeyinde dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. “Ah” ibaresi ile başlayan ilk kartuş bir çiçek ve üç dilimli yaprak motifiyle hareketlendirilmiştir. Diğer yüzeyi sade olan şahidenin alt bölümü yüzeyden taşırılmış, alt kısımlardan yukarıya doğru yükselen ve kıvrılan akantus yaprakları ile hareketlendirilmiştir. Barok üslubundaki bu süslemeler dikkat çekici niteliktedir.

Silindirik gövdeli ayak şahidenin güney tarafa bakan yüzeyinde yuvarlak kemerli yüzeysel bir kartuş içerisinde ayaklı bir vazodan çıkan kıvrım dallar üzerinde uzun ömrü sembolize eden asma yaprakları ve üzüm salkımları görülmektedir.sütün görünümlü şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide alt bölümde yüzeyden taşırılmış, alt kısımlardan yukarıya doğru yükselen ve kıvrılan akansut yaprakları ile hareketlendirilmiştir. Barok üslubundaki bu süslemeler şahideleri özellikli kılmaktadır.

Şahidelerin üzerine oturduğu sanduka düzgün dikdörtgen bir form sergilemektedir. Sanduka üzerinde herhangi bir tezyinat unsuruna da rastlanmamaktadır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Âh
- Varı yoğu bir görür erbâb-ı aklü itibâr
- Cay-ı ibrettir şu mihnethane-i dest-i nüma
- İbret al zâir şu masum felaket zededen
- Haksâr oldu cihanda bulmadın neşv-ü nema
- Trabzon eşrafından Nemlî-Zâde
- Sabri Efendi’nin mahdûmu
- Nafiz Efendi’nin rûhuna Fâtiha
- Sene 1312 /(M.1895)

5.7.9. Gül Hanım’ın mezarı

Resim No. **:** 242, 243, 244, 245, 246

Çizim No. **:** 29, 30, 31

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 2.15 x 0.34 x 0.11 m.
Ayak Şahide : 2.15 x 0.34 x 0.11 m.
Sanduka : 1.61 x 0.70 x 0.75 m.

Kaide : 2.00 x 0.85 x 0.15 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Mermer, yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Yöreye özgü kamber taşından yapılmış ve silmelerle hareketlendirilmiş tek kademeli bir platform üzerinde yükselen mezar, baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin her iki yüzeyinde de kitabeye yer verilmiştir. Şahidenin her iki yüzeyinde de dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabelerin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Her iki kitabenin de ilk satırı "Lâ ilâhe illallah" ibaresi ile başlamıştır. Bu şu ana kadar gördüğümüz mezar taşları içerisinde tektir. Şahide üst bölümde omuzluk bölümünün üzerinde gelişen ve boyunluk bölümünün yerini alan beş yapraklı çiçek ve onu sarmalayan kıvrım dallardan sonra çok muhteşem bir gülçe motifiyle sonlandırılmıştır. Dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi ve gülbezek motifini de fazlasıyla andıran bu başlık şahidenin içe bakan yüzeyine bu şekilde yansımayıp, düz bir görünüm vermektedir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan alt bölümdeki kare bir kartuş içerisinde başlıktaki bezemenin aynısı uygulanmış, motifin dört köşesi ise yelpaze görünümlü köşe motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyi tamamiyla sadedir. Şahidenin diğer yüzeyi ise ayaklı ve çift kulplu bir vazodan çıkan çiçekli dal motifiyle doldurulmuştur. Yukarıya doğru çıkıntılı yuvarlak hatlı bir kartuş içerisinde ele alınan bu motif çok zarif ve ince bir görüntü sergilemektedir. Şahide üst bölümde omuzluk bölümünün üzerinde gelişen ve boyunluk bölümünün yerini alan beş yapraklı çiçek ve onu sarmalayan kıvrım dallardan sonra çok muhteşem bir gülçe motifiyle sonlandırılmıştır. Başlık, şahidenin içe bakan yüzeyine bu şekilde yansımayıp, içerde düz bir görünüm vermektedir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünde ise kare bir kartuş içerisinde başlıktaki bezemenin aynısı uygulanmış olup, motifin dört köşesi yelpaze görünümlü köşe motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Sandukanın geniş yüzeyleri üzerinde de başlık ve dar yüzeylerle uyum sağlar nitelikte aynı bezeme unsurunun kullanıldığı görülmektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

İçe Bakan Yüzey	*Dışa Bakan Yüzey*
- Lâ ilâhe illallah	- Lâ ilâhe illallah
- Hacı Cum'a-Zâde	- Fenadan bekaya eyledi rıhlet
- Yüzbaşı Mustafa	- Hak ede kabrini ravza-yı cennet
- Ağa'nın kerimesi	- Hacı Cum'a-Zâde Yüzbaşı
- ve Alemdar-Zâde	- Mustafa Ağa'nın kerimesi
- Merhûm Hacı Derviş	- ve Alemdar-Zâde Merhûm Hacı
- Efendi'nin haremi Gül	- Derviş Efendi'nin haremi
- Hanım rûhuna Fâtiha	- Gül Hanım rûhuna Fâtiha
- Sene 1325	- Sene 1325
fî 22 Mart /(M.1907)	fî 22 Mart 1325 / (M.1907)

5.7.10. Hâdi Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 247, 248

Çizim No. **:** —

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.45 x 0.36 x 0.14 m.
Ayak Şahide : 1.85 x 0.33 x 0.14 m.
Sanduka : 1.43 x 0.48 x 0.45 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler aşağıya doğru genişleyerek sandukaların dar yüzeyleri ile belirli bir noktada birleşip onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabede her satır kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde yukarıya doğru kademe kademe daralan kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Kademe kademe aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyi ile bütünleşen şahidenin alt bölümü de yine sadedir.

Her iki yüzeyi de sade olan ayak şahide üst bölümde yukarıya doru kademe kademe daralan kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyi ile bütünleşen şahidenin alt bölümü ise sadedir.

Sandukanın geniş yüzeyleri ise şahidelere uyum sağlar nitelikte son derece sade bir görünüm sergilemektedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l-Bâkî
- Hacı Cum'a-Zâde
- Hacı Mehmed Efendi'nin
- Validesi Hâdi Hanım
- Rûhîçün el-Fâtiha
- Sene 1329 / (M.1911)

5.7.11. Mehmed'in oğlu Hüzeyin'in mezarı

Resim No. **:** 249

Çizim No. **:** -

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Güney taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.95 x 0.40 x 0.11 m.
Ayak Şahide : 1.30 x 0.39 x 0.12 m.
Mezar Boyu : 1.55 m
Mezar Eni : 0.48 m

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Taş, çatıdan akan kar ve yağmur sularının etkisiyle renk değiştirmiş ve tahrip olmuştur. Diğer yüzeyi sade olan şahide üst bölümde kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Her iki yüzeyi de sade olan şahide üst bölümde form itibariyle üst kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l Hayyü'l-Bâki
- el-merhûm el-mağfûr el-muhtâc
- İlâ rahmeti Rabbihi'l Gafûr Muşlu
- Sarraç-Zâde Hüseyin bin
- Mehmed rûhîçün el-Fâtiha
- Sene 1298 / (M.1872)

5.7.12. Ahmed Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 250

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Doğu taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.75 x 0.38 x 0.14 m.
Ayak Şahide : 0.60 x 0.39 x 0.6 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Hazireye girişte hemen sol tarafta birbirine karışmış ve yığma taş görünümündeki çok sayıdaki mezar taşından kitabesi olan ve dik duran tek taştır. Baş şahidesi ve ayak şahidesi bulunan mezarın dikdörtgen gövdeli şahideleri toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde dört satırlık kitabe görülmektedir. Kitabenin satırları kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sade olup üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla tamamlanmıştır. Şahidenin içe bakan yüzeyi oldukça tahrip olmuştur.

Ayak şahidesinin her iki yüzeyi de sade olup o da yukarıda kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- el-merhûm el-mağfûr
- ilâ-rahmet-i-Rabbihi'l-Gafûr
- Nebi Alemdar-Zâde Ahmed Efendi'nin
- Rûhîçün el-Fâtiha

Not: Taşın üzerinde tarih ibaresine rastlanılmamaktadır. Tarih satırının toprak altında kaldığı tahmin edilmektedir.

5.7.13. Fâtıma Hanım'ın mezarı

Resim No. **:** 251, 252

Çizim No. **: —**

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.98 x 0.42 x 0.12 m.
Ayak Şahide : 0.73 x 0.40 x 0.11 m.
Mezar Boyu : 1.30 m
Mezar Eni : 0.40 m

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde dört satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi sade olan şahide üst bölümde kaş kemer formlu alınlıkla sonlandırılmıştır.

Her iki yüzeyi de sade olan ayak şahide üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Gözübüyük-Zâdenin
- Halilesi Fâtıma Hanım'ın
- Rûhîçün el-Fâtiha
- Sene 1301 / (M.1884)

5.7.14. Necmeddin Hâfız Abdullah Edip Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 253, 254, 255

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.55 x 0.37 x 0.14 m.
Ayak Şahide : 1.78 x 0.39 x 0.14 m.

Mezar Boyu : 1.46 m

Mezar Eni : 0.60 m

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşları doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde on satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin formlu bir omuzluk bölümünden sonra, silindirik bir boyunluk üzerinde yuvarlak kavuk tarzında bir serpuşla (başlık) sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü ise gövdeye nazaran geniş tutulmuştur.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyi dilimli yüzeysel bir kartuş içerisinde ele alınmış iki selvi ağaçı motifi, bir şamdan ve bir kandil motifiyle doldurulmuştur. Selvi ağaçlarının uçları üst kısımda aşağıya doğru kıvrılmış ve stilize lale motifine dönüşmüştür. Tam bu noktada uç kısmı üç dilimli yaprak biçiminde hareketlendirilmiş bir kandil motifi aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Alt kısımda ise ağaçların arasından yükselen, bir şamdan ve üzeirnde mum motifi görülmektedir. İç kısımda bulunan bu yoğun bezemeye karşın şahidenin dış yüzeyi son derece sadedir. Şahide form itibariyle üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran daha geniş tutulmuştur.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeyleri yuvarlak kemerli yüzeysel nişlerle hareketlendirilmiştir.

Kitabesi ve Tarihi:

- İmam vaiz hem mütevelli müderris Yeğenağa
- Bu Necmeddin Hâfız Abdullah Edip Efendi ki hakkâ
- Üstad-ı küll idi cümle ulûmda her bir hakikatte
- Kılıp tamir ile müzeyyen neşr-i ilimle bu cami-i ihyâ
- Daha genç iken vasıl oldu gufrânına Mevla'nın
- Aransun minbâd (bundan sonra) bir böyle alim ki fat hayfa (yazık)
- Gir aşkına gafîl olma ey pir-ü civan (ihtiyar-genç) mevt halinden
- Oku bir Fâtîha sıdk ile mahdûmî veş al fudelâ feyzini
- Göz yaşıyla yazdı tarih-i Hilmi çeküp bir âh
- Rabbim eyleye makam-i pâkini behişt-i bala (cennet-i âla)

- Sene 1313 / (M.1896)

5.7.15. Süleyman Bey'in mezarı

Resim No. **:** 256, 257

Çizim No. **:** —

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.67 x 0.33 x 0.14 m.
Ayak Şahide : 1.65 x 0.30 x 0.13 m.
Sanduka : 1.42 x 0.44 x 0.54 m
Kaide : 2.00 x 1.06 x 0.10 m

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelen bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler, yüksek sanduka üzerinde oldukça yüksek bir görünüm sergilemektedir.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde on satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin formlu bir omuzluk bölümünden sonra köşeli, kübik bir boyunluk üzerinde yükselen yuvarlak bir başlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü gövdeye nazaran daha geniş olup kırık kısmı demir parçalarla tutturulmuştur.

Her iki yüzeyi de sade olan ayak şahide üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Orta bölümde demir parçasıyla tutturulan iki parçadan oluşan şahide uzun bir görüntü sergilemektedir. Şahidenin alt kısmı ise gövdeye nazaran geniştir.

Şahidelerin üzerine oturduğu dikdörtgen şekilli, üzeri açık sandukanın tüm yüzeyleri sadedir.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l Hallâku'l-Bâkî
- Haza merkadü sabıkân mirliva-yı
- Livane el-merhûm el-mağfûr
- el-muhtâc ilâ-rahmetillâhi
- Teâlâ azze şanuhu……
- Süleyman Bey ……
- Vec'al kabrehü (ravdaten minriyad)

- el-cinan……..

- Sene Tis'ün ve selasune ve miğteyn ve elf

-el-Fâtiha

Sene 1239 / (M.1863)

5.7.16. Halil Paşa'nın mezarı

Resim No. **:** 258, 259

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.95 x 0.49 x 0.17 m.
Ayak Şahide : 1.85 x 0.47 x 0.15 m.
Sanduka : 2.10 x 0.76 x 0.48 m
Kaide : 2.52 x 1.18 x 0.20 m

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelen mezarın dikdörtgen gövdeli baş ve ayak taşlarının bir bölümü sanduka üzerine oturtulmuşken bir bölümüde aşağıya doğru uzayıp sandukayla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde on iki satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi tamamen sadedir. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluk bölümünden sonra kalın köşeli bir boyunluk üzerinden yükselen taşkın kavuklu-sarık formunda bir serpuşla sonlandırılmıştır. Şahide alt bölümde aşağıya doğru genişlemektedir.

Her iki yüzeyi sade olan şahide üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyen şahide sandukayla bütünleştirilmiştir.

Dikdörtgen şekilli, üzeri açık sandukanın tüm yüzeyleri sadedir.

Kitabesi ve Tarihi:

-El-Fâtiha

- Mezâr mizame merkad-ı pâki Halil Paşa

- Ana bu merkat olsun bağ-ı cennet menba-ı feyzi Hüda

- Buna dehr-i neva ancak ahır-i viranelik amma

- ……. dir eylemek ehibbadan umur-ı zerre merram
- Kâri-nin huriyan kıl medhakin gülzar-ı anfeyle
- Bu sahib-i kabri sen kabrinde haşre dek şad eyle
- Zekâ kıl-dal ihlas ile ol Fâtîha kani
- Minnetkâr kabzer zehniya bir gün gelir yaran
- Devri kabri ref edip affî Huda ahir fîtneden
- Ataya'dan hataya'sın hemişe af eyleye yezdan

Sene 1195[208] / (M.1781)

5.7.17. Baş şahidesi tahrip olan mezar

Resim No. **:** 260, 261

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 0.86 x 0.32 x 0.15 m.
Ayak Şahide : 1.85 x 0.31 x 0.16 m.
Sanduka : 1.45 x 0.46 x 0.47 m
Kaide : 2.17 x 0.95 x 0.15 m

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Rikâ

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan meydana gelen bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli şahideler sandukanın üzerine oturtmakta ve sandukayla bir bütünlük oluşturmaktadır.

Baş şahidesinin üst bölümü kırılmış ve şahide tahrip olmuştur. Şahidenin içe bakan yüzeyinden günümüze yedi satırlık kitabe ulaşmıştır. Kitabenin satırları mâil kesimde (eğik yazı) yazılmış olup her satır kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi sade olan taş alt bölümde gövdeye nazaran geniş bir form göstermektedir.

Her iki yüzeyi de sade olan şahide oldukça yüksektir. Şahideye üst bölümde bir parça taş daha eklenmiş ve kaş kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin alt bölümü aşağıya doğru genişlemektedir.

Dikdörtgen planlı, üzeri açık sandukanın tüm yüzeyleri sadedir.

---

[208] BAŞAR, Zeki, *Erzurum'da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları*, Ankara, 1973, s.32.'den alınmış olup, kitabenin yerinde kontrolü yapılmış ve hataları giderilmeye çalışılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

- Validi'nin olub
- eyledin teslim-i aguş
- muhtâc olmuşdun
- …….
- İsm-i……
- Fâtiha rûhîçün

Sene 1245 / (M.1830)

5.7.18. Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarı

Resim No. **:** 262, 263, 264, 265

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Yeğen Ağa Camii Haziresi (Kuzey taraf)

Boyutları **:** Baş Şahide : 1.80 x 0.38 x 0.17 m.
Ayak Şahide : 1.17 x 0.38 x 0.14 m.
Sanduka : 1.20 x 0.53 x 0.46 m.
Kaide : 1.73 x 0.73 x 0.25 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri **:** Baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık sandukadan meydana gelen bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

Baş şahidenin içe bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe mevcuttur. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Diğer yüzeyi son derece sade olan şahide üst bölümde keskin biçimli bir omuzluk bölümünden sonra silindirik bir boyunluk üzerinde yükselen sarıklı serpuşla (başlık) sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü de sadedir.

Ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde dilimli kaş kemer formunda yüzeysel bir kartuş içerisinde ele alınan uçları yukarıda birleştirilip lale motifine dönüştürülen ve boyunları aşağıya sarkıtılan stilize iki selvi ağacı motifi ve lalelerin ortasından zincirle sarkıtılmış bir kandil motifi görülmektedir. Şahidenin içe bakan yüzeyindeki bu

muntazam ve zarif bezemenin aksine diğer yüzeyde herhangi bir bezeme unsuruna rastlanılmamaktadır. Şahide form itibariyle üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan alt bölümü sadedir.

Şahidelerin dar yüzeyleri üst bölümlerde yuvarlak kenar formuyla sonlandırılan yüzeysel kartuşlarla hareketlendirilmiştir, alt bölümler ise sade bırakılmıştır.

Sandukanın geniş yüzeyleri sade, dikdörtgen bir çerçeve içinde tasarlanmış ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifî ve dört köşede yelpaze görünümlü köşe motifleriyle doldurulmuştur. Bu yüzeylerde yer yer çatlaklar oluşmuştur.

Kitabesi ve Tarihi:

- Hüve'l- Hayyü'l-Bâkî
- el-merhûm el-mağfûr
- Yeğenağa'nın mütevellisi
- el-Hâc Abdurrahman
- Ağa'nın rûhîçün
- el-Fâtiha Sene 1329 / (M.1911)

5.8. Abdurrahman Gazi Camii Ve Türbesi Önünde Bulunan İki Mezar Örneği

Abdurrahman Gazi Camii ve Türbe, şehrin 2,5 km doğusunda Eğerli Dağı'nın üzerindedir. Bu dağ eski tıp alemine birçok ilaç sağlayan bir tabiat laboratuarı halinde idi. Hem bu yönüyle hem de önünden kaynayan billur bir pınar nedeniyle bu mekan, bu tekke ve zaviye grubu için tercih nedeni olmuştur. Bir tekke ve zaviye ile birlikte XVI. yy'dan beri tanınıp ziyaret edilen türbe H.1211 M. 1796 yılında Vali Yusuf Ziya Paşa'nın hanımı Ayşe hatun tarafından yeniden yaptırılarak yanına bir cami ilave edilmiştir. Yani, Abdurrahman Gazi Türbesi eskiden bu adı taşıyan bir tekkenin içinde idi. Cami daha sonraları yaptırılmıştır. [209]

Türbe dikdörtgen planlıdır, kesme taş malzemeden yapılmış ve üzeri dışardan düz çatı ile, içerden iki küçük kubbe ile kapatılmıştır. Abdurrahman Gazi'nin kabri bu

---

[209]KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.179-364

türbe içerisindedir. Yanındaki cami, kesme taş ve beton malzemeyle yapılmış olup tek kubbeli ve Cumhuriyet dönemi eseridir. Kuzeybatı tarafında zarif bir minaresi varır.[210]

Abdurrahman Gazi'nin, Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in sancaktarı olduğuna inanılır.[211] Günümüzde dahi şehir dışından birçok ziyaretçi akınına uğramaktadır. Yapının etrafı zamanla ağaçlandırılarak mesire yeri haline getirilmiştir. Buraya pikniğe gelenler çoğunlukla türbeyi ziyaret ederler. İnsanlar arasında söylene gelen bir rivayete göre üç kere ziyaret edilmediği takdirde muhakkak tekrar buraya gelineceği düşünülür. [212]

Cami ve türbe binanın ön kısmında kuzeydoğu yöne denk gelen alanda, cami ve türbe zemininden yaklaşık yarım metre aşağıda 3 mezar bulunmaktadır. Bunlardan ikisi üzerinde kitabe bulunduğundan araştırmaya dahil edilen mezar sayısı 2 adettir.

5.8.1. Abdurrahman Gazi'nin mezarı

Resim No. **:** 268,269

Çizim No. **: -**

Bulunduğu Yer **:** Abdurrahman Gazi Türbesi'nin İçi

Boyutları **:** Boy : 4.85 m.

İşleniş Tarzı **: -**

Yazı Türü **:** Rikâ hattı

Malzemesi **:** Yerli taş malzeme

Diğer Özellikleri **:** Türbe içerisinde kubbelerin altında 4,85 metre uzunluğunda yerli taştan sandukası ve sarıklı serpuşlu baş taşı bulunan tek bir mezar vardır ki bu mezar Abdurrahman Gazi'ye aittir. Sanduka ve baş taşı gayet basittir. Herhangi bir mimari ve tezyini değeri sandukanın ve baş şahidenin hiçbir yerinde yoktur. Günümüzde türbenin kadınlar girişi ve erkekler girişi ayrı ayrı düzenlenmiştir. Erkekler girişinin üst kısmında türbeye ait kitabe bulunmaktadır. Kitabe karşılıklı iki bölüm halinde yazılmış toplam dokuz satırdır. Yağlı boya ile boyanmış kitabede zemin beyaz, harfler siyah renkte boyanmıştır.

---

[210] SOLMAZ, Gürsoy, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum, 2002, s. 120

[211] *Cumhuriyet'in 75. yılında Erzurum*, Ankara, 1998, s. 284; BEYGU,A. Şerif, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Erzurum, 1936, s.110

[212] *Cumhuriyet'in 75. yılında Erzurum*, Ankara, 1998, s. 284

Kitabesi ve Tarihi:

-Teâllâh ne ziba tarh bulmuş cây-i dil-keştir
-Mücessem nûrdan tasvirdir ya beyt-i mâmurun
-Cenab-ı Hazret-i YUSUF ZİYA Paşa-yı rezm-âyin
-Halilesi cenab-i AYİŞE Hanım ki tevfîkle
-İdüb mimar-i akl-i hidmet-i tamirine memur
-Cenab-ı çar-i yar-i güzinin aşkına SALİM
-Havsı ruh-feza resmi ki gam-fersa suyu zemzem
-Yeni i'mal edildi kabr-i GÂZİ ABDÜ RAHMAN kim
- Cemal-i cümleye âyine vâr-i hüsn-ü ân hercâ
- Ya mirât-i zeminde aks-i Gülzâr-i cinân-âsâ
- Ki Valiy-i ERZURUM hem madin-i kân-i Kerem Hakka
- Bu cây-i dil-keşi imâr idüb ber tarh-i nev-peydâ
- Güzel üslub-i mergup üzre bünyad eyledi Hakkâ
- İki beyitde cevhardâr ki dört tarih di di hâlâ
- Acayip dil-küşa cennet şerefî tarhıyladır câna
- Hitam buldu ki pek güzel ne Râna tarihçe-i Ruh-efza

-Sene 1211[213]/(M.1797)

5.8.2. Abdullah Budak'ın mezarı

Resim No. : 270
Çizim No. : -
Bulunduğu Yer : Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi'nin Ön Kısmı
Boyutları : Baş şahide: 1.63 x 0.38 x 0.12 m.
Ayak şahide: 1.63 x 0.38 x 0.12 m.
Sanduka: 1.50 x 0.43 x 0.30 m.
Alt Kaide: 1.60 x 0.50 x 0.20 m.
İşleniş Tarzı : Kabartma
Yazı Türü : Sülüs ve rikâ hattı
Malzemesi : Yöreye özgü kamber taşı
Diğer Özellikleri : Tek kademeli bir platform üzerinde yükselen baş şahide, ayak şahide ve üzeri açık bir sandukadan oluşan bu mezara ait dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler aşağıya doğru genişleyerek, sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve onunla bir bütünlük sağlamaktadır.

---

[213] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.364

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde on satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmış olup ilk satır sülüs hattı ile yazılmışken, diğer dokuz satır rikâ hattı ile yazılmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluk bölümünden sonra omuzluğa yapışık yassı silindirik iri bir başlıkla sonlandırılmıştır. Bu başlık serpuş tarzında bir başlık olmayıp, taç başlık tarzını hatırlatır niteliktedir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünün bir kısmı kitabenin tarih satırıyla doldurulmuşken, diğer bölümü son derece sadedir.

Her iki yüzeyi de sade olan ayak şahide üst bölümde dilimli kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü de sadedir.

Üzeri açık sandukanın geniş yüzeyleri de şahidelere uyum sağlar nitelikte son derece sade ve tezyinatsızdır.

Kitabesi ve Tarihi:

-Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
-Derdimi mabudum verdi
-Çare bulmadı tabip
-Rûz-ı mahşerde şefaat
-Kıl bana sen ya Habib
-Böbreğimde taş didiler
-Buydu feleğin oku
-Adım ABDULLAH BUDAK'tır
-Yolcu Fâtiha oku
1300-1357 [214]/(M.1883-1938)

5.8.3. Mustafa oğlu Kemal Efendi'nin mezarı

Resim No. **:** 271
Çizim No. **:** -
Bulunduğu Yer **:** Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi'nin Ön Kısmı
Boyutları **:** Baş şahide : 0.82 x 0.42 x 0.14 m.
Ayak şahide : 0.88 x 0.36 x 0.13 m.
Mezar Boyu : 2.08 m.

[214] KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.425

Mezar Eni : 0.42 m.

İşleniş Tarzı **:** Kabartma

Yazı Türü **:** Sülüs

Malzemesi **:** Yöreye özgü kamber taşı

Diğer Özellikleri: Baş ve ayak şahidesinden oluşan bu mezar örneğinde dikdörtgen gövdeli baş ve ayak şahideler doğrudan toprağa oturmaktadır.

Baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde altı satırlık kitabe vardır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. İlk iki satır aynı kartuş içerisinde iken diğer dört satır ayrı ayrı sınırlanmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahidenin üst bölümü kırılmıştır. Buna rağmen üst bölümün kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırıldığı tahmin edilmektedir.

Ayak şahidenin her iki yüzeyi de son derece sade olup üst bölümde kaş kemer formlu bir alınlıkla sonlandırılmıştır.

Kitabesi ve Tarihi:

-Hüve'l –Bâkî

-Ali Paşa Mahallesi'nde

-Naiboğullarından

-Mustafa oğlu Kemal

-Efendi'nin Rûhuna Fâtiha

-Sene 1301/(M.1888)

ALTINCI BÖLÜM

6. DEĞERLENDİRME

Bu araştırmanın katalog bölümünde toplam 123 adet mezar incelenmiştir. Katalog bölümünde tek tek tanımı yapılan mezarlar, değerlendirme bölümünde, mezar tipolojisi (dikey elemanlar, yatay elemanlar), malzeme, kitabe, süsleme, tekniği ve süsleme çeşitleri gibi alt başlıklar altında değerlendirilecektir.

6.1. Mezar Tipolojisi

"Erzurum merkezde bulunan XVIII. XIX yy. Cami hazirelerinde bulunan mezar taşlarını" konu alan araştırma neticesinde mezar taşları genel olarak iki tipte karşımıza çıkar. Bunlar yatay ve düşey elemanlardır. Yatay elemanları toprağın üzerine yerleştirilen kaide ve sandukaların doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen geniş taşları oluştururken düşey elemanları değişik form ve boyutlardaki şahideler oluşturmaktadır.

6.1.1. Yatay elemanlar

Yatay elemanlar mezarların üzerine yatay olarak konulan ve doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen parçalardır. Bunları kaideli ve sandukalı mezarlar şeklinde sınıflandırılabiliriz.

6.1.1.1. Kaideli mezarlar

Toprağın üzerine dikdörtgen olarak yerleştirilen parçaya kaideli denir. Genellikle şahideli sanduka mezarların altında mutlaka bir kaide görmek mümkündür. Bu kaideler tek kademeli olabildiği gibi çift kademeli de olabilir. Mezarların sahip olduğu kaide sayısı mezarda yatan kişinin toplumdaki statüsü ile ilgili olduğunu akla getirmektedir. Kaide sayısını artması mezarda yatan şahsın, toplum içindeki önemini vurgulamaktadır.[215] Konu kapsamındaki mezar taşlarında genellikle tek ve çift kademeli kaidelere rastlanmaktadır. Örneğin, Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan sanduka şeklindeki I. mezarda (Resim:5) Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan

---

[215] SAĞIROĞLU, ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005.

Kadriye Hanım (Resim: 97), Hayriye Hanım (Resim: 98), Cemile Hanım (Resim: 100) ve Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım'ın (Resim: 102) mezarlarında ve kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş bir kadın mezarında, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha (Resim: 136), Kırbaş-Zâde Fevzi Bey (Resim: 141) ve İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebudekir Efendi'nin (Resim: 144) mezarlarında, kitabesi okunamayan mermer mezarda (Resim: 156), Rukiyye Hanım (Resim: 151), Kapıdan Mehmed Paşa (Resim: 161), Mustafa Paşa (Resim: 164) ve Şeyh Osman Efendi'nin (Resim: 171) mezarlarında, Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan Münadiye Hanım (Resim: 229), Gül Hanım (Resim: 245), Süleyman Bey (Resim: 257) ve Halil Paşa'nın (Resim: 259) mezarlarında, baş şahidesi tahrip olan mezarda (Resim: 261) ve Hacı Abdurrahman Ağa'nın (Resim: 264) mezarında ve Abdurrahman Gazi Camii önünde bulunan Abdullah BUDAK'ın (Resim: 270) mezarında tek kademeli kaideler hakimken, yine Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hayriye Hanım (Resim:7) ve Hacı Reşit Bey'in (Resim: 10) mezarlarında, Çifter şahideli mezarda (Resim: 43) ve Lütfîye Hanım'ın (Resim: 47) mezarında, Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Said Efendi (Resim: 81) ve Hacı Mehmed Efendi'nin (Resim: 103) mezarlarında, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; kitabesi okunmayan mermer mezarda (Resim: 152) ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan Mine Hanım'ın mezarında (Resim: 227) çift kademeli kaideleri görebilmek mümkündür. Kaideler doğrudan toprağa oturmaktadır. Yerden yükseklikleri 15 ile 30 cm. arasında değişmektedir. Çoğu sade olmakla birlikte, yukarıya doğru silmelerle hareketlendirilmiş kaideler de mevcuttur. Yekpare taştan oluşan kaidelerin çoğu günümüze sağlam olarak gelmişse bile zeminin çökmesinden dolayı toprak altında kalan, kırılarak günümüze ulaşamayan kaideler de mevcuttur.

6.1.1.2 Sandukalı mezarlar

Konu kapsamında olan mezar sandukaları genellikle şahideli sanduka şeklindedir. Şahideli sanduka mezar formunda, baş ve ayak şahideler aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturmakta ve geniş yüzeyleri ile birbirine eklenerek bir bütünlük meydana getirmektedir. Şahideler dikey elemanlar grubu içerisine girmektedir. Sandukaların geniş yüzeylerini oluşturan yekpare yatay taşlar ise yatay elamanlar grubu içerisindedir. Üzeri açık olan bu sandukalara araştırma kapsamında bolca rastlanmaktadır. Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; sanduka

şeklindeki mezar I de (Resim: 5), Hayriye Hanım (Resim: 7), Hacı Reşit Bey (Resim: 10), Şefîka Hanım (Resim: 13), Hacı Nuri Bey (Resim: 17) ve Esma Hanım'ın (Resim: 19) mezarlarında, sanduka şeklindeki mezar II de, (Resim: 22), Osman oğlu Alemdar Dursun (Resim: 34) ve Mîr Hüseyin'in (Resim: 38), çifter şahideli mezarlarda (Resim: 43) ve Lütfîye Hanım'ın (Resim: 47) mezarında, Bakırcı Camii Haziresi'nde bulunan; Atife Müslime Hanım (Resim: 52), Selahaddin Bey (Resim: 57), Mehmed Naci Bey (Resim: 60), Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim (Resim: 62), Mehmed (Resim: 64) ve Fehime'nin (Resim: 66) mezarlarında, Derviş Ağa Camii Haziresin'de bulunan Said Efendi (Resim: 81), Aişe Hanım (Resim: 83), Hüseyin Bey (Resim: 90), Kadriye Hanım (Resim: 97), Cemile Hanım (Resim: 100), Fatımatü'z-Zehrâ Hanım (Resim: 102), Hacı Mehmed Efendi (Resim: 103) ve Nazım Efendi'nin (Resim: 106) mezarlarında, kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş bir kadın mezarında (Resim: 111) ve Hadice Hanım'ın (Resim: 113), Alay Katibi Ahmed Niyazi Efendi (Resim: 117), Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey (Resim: 121) ve Hacı Şâmlı-Zâde Fehim Bey'in (Resim: 124) mezarlarında, Esat Paşa Camii bulunan; Haziresinde Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha (Resim: 136), Mehmed Salih Bey (Resim: 138), Kırbaş-Zâde Fehim Bey (Resim: 141) ve İbrahim Hakkı Hazretleri'nin torunu Ebubekir Efendi'nin (Resim: 143) mezarlarında, kitabesi okunamayan mermer mezarda (Resim: 153), Rukiyye Hanım (Resim: 158), Abdullah Paşa (Resim: 160), Kapıdan Mehmed Paşa (Resim: 161), Mustafa Paşa (Resim: 164) ve Şeyh Osman Efendi'nin (Resim: 171) mezarlarında, Murat Paşa Camii Haziresinde bulunan İsmail Ağa'nın mezarında (Resim: 177), Narmanlı Camii Haziresinde bulunan Mulâzım Osman Ağa'nın mezarında (Resim: 206), Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Mine Hanım (Resim: 227), Munadiye Hanım (Resim: 229), Muhlis Efendi (Resim: 238), Nafiz Efendi (Resim: 241), Gül Hanım (Resim: 245), Hâdi Hanım (Resim: 248), Süleyman Bey (Resim: 257) ve Halil Paşa'nın (Resim: 259) mezarlarında, baş şahidesi tahrip olan mezarda (Resim: 261) ve Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarında (Resim: 264) ve Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi önünde bulunan Abdullah Budak'ın mezarında (Resim: 270) bu tip sandukalar görülmektedir.

Sandukaların geniş yüzeylerini oluşturan her iki yatay taşın boyutları birbiriyle aynı ölçüdedir. Yatay taşlar üzerinde bitkisel ve geometrik bezemenin uygulandığı örneklere sıkça rastlanılmakla birlikte bezemesiz, sade taşları da görmek mümkündür.

Üzerleri açık sandukaların yanı sıra üzerleri kapalı sandukalara da rastlanılmıştır. Ayaz Paşa Haziresi'nde bulunan; Nafi Bey (Resim: 29) ve Avni Efendi'nin oğlu Vehbi'nin (Resim: 31) mezarlarında, Esat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan; Hatice Hanım'ın (Resim: 159) ve Murat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan; Ane Hatun Türbesi önündeki 3 sanduka resim (Resim: 131) örneğinde üzeri kapalı sandukaları görmek mümkündür. Ayaz Paşa ve Esat Paşa'daki kapalı sandukaların yüzeyleri düz olup şahideler sandukaların üzerine dikilmiştir. Murat Paşa'da ise Ane Hatun Türbesi içerisinde yer alan sanduka mezarlar eğilimli çatı formunda çatılarak kapatılmış ve şahideler mezarların her iki ucuna dikilmiştir.

6.1.2. Düşey elemanlar

Düşey elemanlar mezarların üzerine dikey olarak konulan değişik form ve boyutlardaki dikey elemanları oluşturmaktadır. Bunları şahideler başlığı altında sınıflandırıp, değerlendirebiliriz.

6.1.2.1. Şahideler

Çift ya da nadiren tek şahideden meydana gelen konu kapsamındaki mezarların çoğunda sanduka da bulunmaktadır.

Konu dahilinde ele alınan ve sandukası bulunmayan doğrudan toprağa oturan şahidelere Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hatice Hanım (Resim: 18), Hacı Emine Hanım (Resim: 20) ve Peyker Hanım'ın (Resim: 21) mezarlarında, kitabesi okunmayan mezarda (Resim: 26), Hacı Hüseyin Ağa (Resim: 27), Abdurrahman Ağa (Resim: 33) ve Fîrûze Hanım'ın (Resim: 36) mezarlarında ve siyah sal taşlardan oluşan mezarda (Resim: 41), Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Mehmed Ağa (Resim: 84), Hafız Mustafa Dede Efendi (Resim: 86), Ahmet Ağa (Resim: 88), Ümmügülsüm Hanım (Resim: 92), Derviş Ağa (Resim: 94), Abdurrahman Efendi (Resim: 105), Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed Vasfî Efendi (Resim: 108), Ali Arar Ağa (Resim: 109), Almacı Ahmed Efendi (Resim: 114), Hafız Nafız Efendi (Resim: 118,119) ve Fâtıma Hanım'ın mezarlarında, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan Hacı Mehmed Ağa (Resim: 128), Attar Hacı Halil Efendi (Resim: 131), Hacı Muhammed Baba (Resim: 133), Selime Hatun (Resim: 134), Salih Ağa (Resim: 140), Dolmaseven-Zâde Hacı Mustafa (Resim: 142), Hacı Sabit Bey (Resim: 146), Hacı Nail Efendi'nin oğlu Yusuf (Resim: 148), Es-Seyyid Abdurrahman Hâkî Baba

(Resim: 150), Hüseyin Hoca (Resim: 166) ve Hacı Salih Efendi'nin (Resim: 168) mezarlarında, Murat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Mustafa oğlu Hasan'ın mezarında (Resim: 179), şahidelerinin içe bakan yüzeylerinde kitabe olan mezarda (Resim: 182), Mehmed Paşa'nın oğlu Melek Ahmed Bey (Resim: 184), Muhammed oğlu Ahmed (Resim: 186) ve Seyyide Mensure Hanım'ın (Resim: 188) mezarlarında, Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; Siyavuş Paşa (Resim: 137), Lütfullah Efendi (Resim: 199), Hacı Salih Bey (Resim: 201), Hasbolat Bey (Resim: 202), Zaliha Hanım (Resim: 208) ve Salih Efendi'nin (Resim: 213) mezarlarında, baş ve ayak şahidelerinin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezarda (Resim: 216) ve Yusuf Efendi'nin mezarında (Resim: 218), Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Ahmed Efendi (Resim: 221), Abdurrahman Ziya Efendi (Resim: 224), Ömer Kotan Bey (Resim: 235), Mehmed oğlu Hüseyin (Resim: 249), Ahmed Efendi (Resim: 250), Fatma Hanım (Resim: 252) ve Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi'nin (Resim: 255) mezarlarında ve Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi önünde bulunan Mustafa oğlu Kemal Efendi'nin mezarında (Resim: 271) görmek mümkündür.

Genellikle bir ya da iki kaide üzerinde yükselen mezar taşları sandukayla bir bütünlük arzetmektedir. Şahideler aşağıya doğru genişleyerek sandukaların dar yüzeylerini oluşturmaktadır, geniş yüzeyleri oluşturan taşlarla, şahideler demir köşe bentler ile birbirine kenetlenmiştir. Ayaz Paşa Camii Haznesinde bulunan; Hayriye Hanım (Resim: 7), Hacı Reşit Bey (Resim: 10), Şefîka Hanım (Resim: 13), Hacı Nuri Bey (Resim: 17), Esma Hanım (Resim: 19) ve Osman oğlu Alemdar Dursun'un (Resim: 34) mezarlarında, çifter şahideli mezarda (Resim: 43) ve Lütfîye Hanım'ın mezarında (Resim: 47), Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; Atife Müslime Hanım (Resim: 52), Selahaddin Bey (Resim: 57), Mehmed Naci Bey (Resim: 60), Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim (Resim: 64) ve Fehime'nin (Resim: 66) mezarlarında, Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Said Efendi (Resim: 81), Aişe Hanım (Resim: 83), Hüseyin Bey (Resim: 90), Kadriye Hanım (Resim: 97), Cemile Hanım (Resim: 100), Fatımatû'z Zehra Hanım (Resim: 102), Hacı Mehmed Efendi (Resim: 103) ve Nazım Efendi (Resim: 106) mezarlarında, kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş kadın mezarlarında (Resim: 111), Hatice Hanım'ın mezarında (Resim: 113), Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi (Resim: 117), Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahıshavi Münir Bey (Resim: 121) ve Hacı Şamlı-Zâde Fehim Bey (Resim: 124) mezarlarında, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha Hanım

(Resim: 136), Mehmed Salih Bey (Resim: 138), Kırbaş-Zâde Fevzi Bey (Resim: 141), İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi'nin (Resim: 143) mezarlarında, kitabesi okunamayan mermer mezarda (Resim: 153), Rukiyye Hanım (Resim: 158), Abdullah Paşa (Resim: 160), Kapudan Mehmed Paşa (Resim: 161), Mustafa Paşa (Resim: 164) ve Şeyh Osman Efendi'nin (Resim: 171) mezarlarında, Murat Paşa Haziresinde bulunan; İsmail Ağa'nın mezarında (Resim: 177), Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; Mülazım Osman Ağa'nın mezarında (Resim: 206), Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Mine Hanım (Resim: 227), Münadiye Hanım (Resim: 229), Muhlis Efendi (Resim: 238), Nafîz Efendi (Resim: 241), Gül Hanım (Resim: 245), Hâdi Hanım (Resim: 248), Süleyman Bey (Resim: 257) ve Halil Paşa'nın (Resim 259) mezarlarında, baş şahidesi tahrip olan mezarda (Resim: 261) ve Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarında (Resim: 264), Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi önünde bulunan Abdullah Budak'ın mezarında (Resim: 270), bu türde sanduka ile kaynaşmış şahide örnekleri görmek mümkündür.

Form itibariyle genellikle dikdörtgen gövdeli olan şahideler arasında silindirik gövdeli şahideler de bulunmaktadır. Genellikle İstanbul'daki Osmanlı mezar taşlarında rastladığımız bu form yuvarlak sütunu hatırlatan narin görüntüsü ile Arapça'daki "elif" harfîni ve Allah'ın tek olduğunu hatırlatan "bir" rakamını da sembolize ederek mezarda yatan şahıslara tıpkı diğer taşlar gibi şahitlik etmektedirler. Mermer malzeme ile yapılan ve sayıları Erzurum'da fazla olmayan silindirik şahidelere araştırmamız dahilinde Esat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan; Aişe Hüsniye Hanım Efendi'nin mezarında (Resim: 152), Narmanlı Camii Haziresi'nde bulunan; Siyavuş Paşa'nın mezarında (Resim: 197) ve Yeğen Ağa Camii Haziresi'nde bulunan Muhlis Efendi (Resim: 238) ve Nafiz Efendi'nin (Resim: 241) mezarlarında rastlamış bulunuyoruz.

Dikdörtgen gövdeli şahidelerin bir kısmı üst bölümde kemer formlu olarak, kaş kemer, yuvarlak (yarım daire) kemer, sivri kemer, dilimli kemer, basık kemer, üç köşeli kemer ve üçgen alınlıklarla sonlandırılmıştır. Baş şahide, ayak şahide ve malzeme farkı gözetmeksizin bu form sıkça uygulanmıştır.

İncelediğimiz mezar taşlarında en çok kullanılan alınlık formu kaş kemer biçiminde sonlandırılmış alınlık formudur. Ele aldığımız tüm hazirelerde bu tip mezar taşlarını görmek mümkündür. Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Şefika Hanım'ın mezarında (Resim: 13), baş şahidesi kırık olan mezarda (Resim: 15), Esma Hanım

(Resim: 19) ve Hacı Emine Hanım'ın (Resim: 20) mezarlarında, kitabesi okunmayan mezarlarda (Resim: 26), Hacı Hüseyin Ağa (Resim: 27), Abdurrahman Ağa (Resim: 33) ve Fîrûze Hanım'ın (Resim: 36) mezarlarında ve çifter şahideli mezarda (Resim: 43), Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim (Resim: 62), Mehmed' (Resim: 64), Fehime (Resim: 66) ve Hafız Mehmed Efendi'nin (Resim 68) mezarlarında, Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Aişe Hanım (Resim: 83), Hacı Mehmed Ağa (Resim: 84), Hafız Mustafa Dede Efendi (Resim: 86), Ahmed Ağa (Resim: 88), Hüseyin Bey (Resim: 90), Ümmügülsüm Hanım (Resim: 92), Kadriye Hanım (Resim: 97), Cemile Hanım (Resim: 100), Fatımatûz Zehra Hanım (Resim: 102), Hacı Mehmed Efendi (Resim: 103), Abdurrahman Efendi (Resim: 105), Nazım Efendi (Resim: 106), Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed Vasfî Efendi (Resim: 108), Ali Arar Ağa (Resim: 109), Hafız Nafız Efendi (Resim: 113) ve Fatıma Hanım'ın (Resim: 123) mezarlarında, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Mehmed Ağa (Resim: 128), Attar Hacı Halil Efendi (Resim: 131), Selime Hanım (Resim: 134), Dolmaseven-Zâde Hacı Mustafa (Resim: 142), Hacı Sabit Bey (Resim: 146) ve Hacı Nail Efendi'nin oğlu Yusuf'un (Resim: 148) mezarlarında, Murat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Mustafa oğlu Hasan (Resim: 179), Mehmed Paşa'nın oğlu Melek Ahmed Bey (Resim: 184), Muhammed oğlu Ahmed (Resim: 186) ve Seyyide Mensure Hanım'ın (Resim: 188) mezarlarında, Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; Hacı Salih Bey (Resim: 201), Hasbolat Bey (Resim: 202), Mülâzım Osman Ağa (Resim: 205), Zeliha Hanım (Resim: 208), Hacı Osman Efendi (Resim: 210) ve Salih Efendi'nin (Resim: 213) mezarlarında, baş ve ayak şahidelerinin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezarda (Resim: 216) ve Hacı Yusuf Efendi'nin mezarında (Resim: 218), Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Ahmed Efendi (Resim: 221), Ömer Kotan Bey (Resim: 235), Hâdi Hanım (Resim: 248), Mehmed oğlu Hüseyin (Resim: 249), Ahmed Efendi (Resim: 250), Fâtma Hanım (Resim: 252), Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi (Resim: 254), Süleyman Bey (Resim: 257) ve Halil Paşa'nın (Resim: 259) mezarlarında, baş şahidesi tahrip olan mezarda (Resim: 261) ve Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarında (Resim: 265) ve Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi önünde bulunan; Mustafa oğlu Kemal Efendi'nin mezarında (Resim: 272) kaş kemer formlu mezar taşı alınlıklarını görmek mümkündür. Kaş kemerli alınlığa sahip mezar taşlarında stilize selvi ağacı, kandil motifi, bitkisel ve geometrik süslemeler yer almakla birlikte bezemesiz sade taşlarda mevcuttur. Yuvarlak kemerli

alınlığa sahip örneklerimiz az sayıda olup Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Hafız Mustafa dede Efendi'nin mezarında (Resim: 86), Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hüseyin Hoca'nın mezarında (Resim: 166) ve Murat Paşa Camii Haziresinde bulunan; şahidelerinin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezarda (Resim No: 182) bu tip mezar taşı alınlıklarını görmek mümkündür. Yarım daire kemerli alınlığa sahip mezar taşlarında süsleme bulunmamaktadır.

Sivri kemerli alınlığa sahip mezar taşı örnekleri yok denecek kadar azdır. Derviş Ağa Cami Haziresi'nde bulunan Derviş Ağa'nın mezarında (Resim: 94) bir örneği bulunan bu taşın üzerine boya ile selvi ağacı motifi işlenmiştir. Murat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan İsmail Ağa mezarında da (Resim: 177) sivri kemerli alınlık örneğini son derece sade bir şekilde ve mermer malzeme ile birlikte görmekteyiz.

Dilimli kemerli alınlığa sahip mezar taşı örnekleri de konu kapsamına aldığımız taşlar içerisinde son derece azdır. Ayaz Paşa Cami Haziresi'nde bulunan Avni Efendi'nin oğlu Vehbi'nin mezarında (Resim: 31), Derviş Ağa Cami Haziresi'nde bulunan Hacı Şamlı-Zâde Fehim Beyin mezarında (Resim: 124), Esat Paşa Cami Haziresi'nde bulunan; Salih Ağa (Resim: 140) ve Mustafa Paşa'nın (Resim: 164) mezarlarında ve Abdurrahman Gazi Cami ve Türbesi önünde bulunan Abdullah Budak'ın mezarında (Resim: 270) bu tipin örneklerini görmek mümkündür.

Genelde ayak şahidelerde rastlanan bu alınlık türü farklı bir görünüm sergilemektedir. Taşların yüzeyinde ise selvi ağcı ve bitkisel motiflere rastlanmaktadır.

Basık kemerli alınlığa sahip tek mezar taşına Ayaz Paşa Camii Haziresi'nde bulunan Osman oğlu Alemdar Dursun'un mezarında (Resim: 34) rastlanmaktadır. Son derece küçük boyutlarda olan bu baş şahidesi üzerinde kitabe dışında herhangi bir hareketlilik yoktur.

Üç köşeli kemer formunda alınlığa sahip mezar taşlarına Ayaz Paşa Camii Haziresi'nde bulunan Osman oğlu Alemdar Dursun'un mezarında (Resim: 34) ve Esat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan Kırbaş-Zâde Fevzi Bey'in mezarında (Resim: 141) rastlanmaktadır. Her ikisi de ayak taşı olan bu taşlar son derece sadedir.

Üçgen alınlığa sahip mezar taşı örneğine ise Ayaz Paşa Camii Haziresinde Peyker Hanım'ın mezarında (Resim: 21) rastlanmaktadır. Bu mezar taşında herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamaktadır.

Yukarıda anlatılan değişik formlardaki kemer alınlıklarıyla sonlandırılan şahidelerin büyük bir çoğunluğu ise değişik tipteki başlık formları ile sonlandırılmıştır.

Başlıklı mezar taşlarının kaynağını Orta Asya'ya kadar indirmek mümkündür. Orta Asya Türk kültüründeki balbal ve ölenin heykelini dikme geleneği, Anadolu'da İslam kültürüyle biraz değişikliğe uğrayarak başlıklı mezar taşlarıyla devam etmiştir.[216] Mezarların biçimleri, taşları üzerinde bulunan yazılar ve sembolik işaretler bize mezarda yatan kişi hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Mezar taşlarından kabirde yatan kişinin kadın, erkek yahut çocuk mezarı olduğu kolayca anlaşılabilir. Çocuk mezarlarının boyları küçüktür. Kadın mezar taşlarının en dikkat çeken yönü çiçeklerle süslü olmalarıdır. Ayrıca mezar taşlarında takı olarak gerdanlıklar ve kolyeleri sembolize eden şekiller de bulunur. Erkek mezar taşları ise, başlıklardan tanınır. Mezar sahibinin mesleği, bağlı olduğu tasavvufî neş'esi taşın formunun belirlenmesinde önemli göstergelerdendir. Erkek mezar taşları üzerinde en sık görülen başlıklar kavuk, sarık ve fes formundaki başlıklardır.[217] Selçuklu ve Beylikler döneminde de görülen başlıklı mezar taşları Osmanlı döneminde çeşitlenerek devam etmiştir.

Araştırma konumuza dahil olan erkek mezar taşları üzerinde kavuk, sarık, fes, mevlevi sikkeli başlık, tarikat serpuşu ve taç başlık gibi başlıklar bulunurken, kadın mezar taşları üzerinde taç başlık, gülçe motifleri, barok karakterli çiçek motifleri, gerdanlıklar ve istiridye yivli başlıklara rastlanmaktadır.

Osmanlı döneminde müslüman erkeklerin II. Mahmud'un kıyafet devrimine kadar en çok giydikleri başlık kavuktur.[218] Meslek ve sosyal sınıf gruplarına göre kavukların çeşitleri vardır. Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Nafî Bey (Resim: 28) ve Avni Efendi'nin oğlu Vehbi'nin (Resim: 31) mezarlarında, Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Ahmed Ağa (Resim: 88), Abdurrahman Efendi (Resim: 105), Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed Vasfî Efendi (Resim: 107) ve Almacı Ahmed Efendi'nin (Resim: 114) mezarlarında, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Mehmed Ağa (Resim: 128), Attar Hacı Halil Efendi (Resim: 131), Hacı Muhammed

---

[216] LAQUEUR, Hans Peter, *Hüve'l-Bâkî İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul, 1997, s.4; KARA, Hacer – DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005, s.476.
[217] KUTLU, Hüseyin, *Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul, 2005, s.26.
[218] LAQUEUR, Hans Peter, *Hüve'l-Bâkî İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul, 1997, s.4; KARA, Hacer – DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005, s.477.

Baba (Resim: 133), İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi (Resim: 143-145), Hacı Sabit Bey (Resim: 146) ve Hacı Nail Efendi'nin oğlu Yusuf'un (Resim: 148) mezarlarında, Murat Paşa Camii Haziresinde bulunan; İsmail Ağa'nın Yeniçeri kavuğu (Resim: 174), Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; baş ve ayak şahidelerinin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezarda (Resim: 216), ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Abdullah (Resim: 233), Ömer Kotan Bey (Resim: 235), Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi (Resim: 255), Süleyman Bey (Resim: 257), Halil Paşa (Resim: 259) ve Hacı Abdurrahman Ağa'nın (Resim: 262-265) mezarlarında, kavuklu başlık çeşitlerini görmek mümkündür.

Kavuklu başlığın yanı sıra sarıklı başlıkta festen önce giyilen bir başlık türüdür. Araştırma konusu oluşturan mezar taşları içerisinde sarıklı başlık türü fazla değildir. Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; Hafız Mehmed Efendi'nin mezarında (Resim: 67), Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Derviş Ağa'nın mezarında (Resim: 94), Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Es-Seyyid Abdurrahman Haki Baba'nın mezarında (Resim: 149) ve Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; Siyavuş Paşa'nın mezarında (Resim: 197) sarıklı başlık türünün dört farklı çeşidini görmek mümkündür.

1828 yılından itibaren giyilmeye başlayan fesler mezar taşlarında sıkça görülen başlık biçimlerindendir.[219] Fesin tarihi gelişimi hakkında yeterli araştırma yapılmamıştır. Bazı araştırmalara göre Frigya'lılardan Romalılar ve Bizans'a veya Fransız ihtilalinin sembolü olup Yunan adaları yoluyla Kuzey Afrika'ya geçtiği görüşü vardır. Batı kaynaklarına göre ise kökeni Fas şehridir.[220] Tanzimat'tan sonra resmi başlık tipi olarak kullanılan fesler, hangi padişaha ait ise mezarda yatan kişi de zamanın padişahının döneminde yaşamış kişidir. II. Mahmud döneminde (1808-1839) "fes"lerin en güzel örneklerini görmek mümkündür. Bu dönemde giyilen feslere "Mahmudi Fes" denir. (Esat Paşa Cami Haziresi'nde bulunan kitabesi okunamayan mermer mezarın baş şahide üzerinde (Resim: 154) Mahmudi Fes türü ile karşılaşılmıştır. Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) kullanılan feslere "Azizi",

---

[219] KUTLU, Hüseyin, *Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul, 2005, s.26.

[220] KARA, Hacer – DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005, s.477; ÇAL, Halit, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarından Başlıklar", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (28-30 Mayıs 1999), İstanbul, Şubat, 2000, s.211-212.

Sultan II. Abdülhamit devrinde (1876-1909) giyilen feslere de "Hamidi Fes" adı verilmiştir.[221]

İncelediğimiz mezar taşları arasında fes başlıklı taşlar çoğunluktadır. Mahmudi Azizi ve Hamidi fes türlerinin hepsi mevcutsa bile en fazla Hamidiye kalıplı fes türü başlıkla karşılaşılmaktadır.

Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Reşit Bey'in mezarında (Resim: 10), Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; Selahaddin Bey (Resim: 57), Mehmed Naci Bey (Resim: 60), Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim (Resim: 61), Mehmed (Resim: 63) ve Aişe Sıddıka Hanım (Resim: 76) mezarlarında, Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Hüseyin Bey (Resim: 90), Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi (Resim: 117), Hafız Nafız Efendi (Resim: 118) ve Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey'in (Resim: 121) mezarlarında, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Mehmed Salih Bey (Resim: 138), Salih Ağa (Resim: 139), Abdullah Paşa (Resim: 160), Kapudan Mehmed Paşa (Resim: 161) ve Mustafa Paşa'nın (Resim: 162) mezarlarında ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Abdurrahman Ziya Efendi'nin mezarında (Resim: 224) fes başlık çeşitlerini görmek mümkündür.

Mevlevi tarikatına mensup kimselerin başlarına giydikleri özel bir başlık olan Mevlevi Sikkesi Derviş Ağa Haziresi'nde bulunan; Said Efendi (Resim: 81) ve Haci Mehmed Efendi'nin (Resim: 103) mezarlarına ait baş şahibelerin üst bölümlerinde karşımıza çıkmaktadır. Esad Paşa Camii Hazinesinde son cemaat yerinde bulunan Şeyh Osman Efendi'nin mezar taşında (Resim 170) ise "Târikat Serpuşu" adı verilen başlık türüyle karşılaşıyoruz.

Özellikle kadın mezar taşlarında da görülen beş, yedi, sekiz, dokuz dilimli yaprak şeklindeki taç başlıklar, Erzurum mezar taşlarındada sıkça görülmektedir. Araştırma konusu dahilinde olan toplam yedi hazireden Murat Paşa ve Narmanlı Camii Hazireleri dışındaki diğer beş hazirede taç başlıklı mezar taşlarını bolca görmek mümkündür. Bahsi geçen hazirelerdeki taç başlıklı mezar taşları kadın mezar taşlarıyla sınırlı kalmamıştır. Erkek mezar taşlarında da taç başlığı görebilmek mümkündür. Taç başlık sadece baş şahide üzerinde değil, ayak şahide üzerinde de kullanılmıştır. Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Nuri Bey (Resim: 17), Abdurrahman Ağa (Resim: 33) ve Mîr Hüseyin'in (Resim 37) mezarlarında, Bakırcı

---

[221] KUTLU, Hüseyin, *Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul, 2005, s.27.

Camii Haziresinde bulunan; Selahaddin Bey (Resim: 57), Mehmed Naci Bey (Resim: 59) ve Aişe Sıddıka Hanım'ın (Resim: 76) mezarlarında, Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Said Efendi (Resim: 81), Kadriye Hanım (Resim: 97), Hayriye Hanım (Resim: 98), Cemile Hanım (Resim: 99), Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım (Resim: 101) ve Hacı Mehmed Efendi'nin (Resim: 103) mezarlarında, kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş kadın mezarında (Resim: 111), Hadice Hanım (Resim: 113), Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi (Resim: 117) ve Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey'in (Resim: 121) mezarlarında, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha (Resim: 136), Mehmed Salih Bey (Resim: 138), İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi (Resim: 143), Rukiyye Hanım (Resim: 158) ve Kapudan Mehmed Paşa'nın (Resim: 161) mezarlarında, Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Abdurrahman Ziya Efendi (Resim: 223), Mine Hanım (Resim: 227) ve Hacı Abdullah'ın (Resim: 231) mezarlarında taç başlıklı mezar taşlarını görmek mümkündür.

Bunlar arasından taç başlığı 97, 98, 99 ve 101 No.lu resimlerde kadın baş şahideleri üzerinde, 76 No.lu resimde kadın ayak şahidesi üzerinde, 111, 113, 158 ve 227 No.lu resimlerde kadın mezarlarının hem baş hem de ayak şahideleri üzerinde, 33 ve 37 No.lu resimlerde erkek baş şahideleri üzerinde, 17, 57, 59, 81, 103, 117, 121, 138, 143, 158, 161, 223 ve 231 No.lu resimlerde erkek ayak şahideleri üzerinde ve 136 No.lu resimde erkek mezarının hem baş hem ayak şahidesi üzerinde görüp, bu şekilde sınıflandırabiliriz.

Tüm bu başlık tipleri haricinde Bakırcı Camii Haziresinde konik şekilli tepelik biçimindeki bir başlığa Atife Müslime Hanım'ın mezarının baş şahidesi üzerinde (Resim: 52) rastlıyoruz. Esat Paşa Camii Haziresinde istiridye yivli tepelik biçimindeki başlıklara Aişe Hüsniye Hanım Efendi'nin mezarının baş ve ayak şahideleri üzerinde (Resim: 152) ve kitabesi okunamayan mermer mezarın ayak şahidesi üzerinde (Resim: 155) rastlıyoruz. Yeğen Ağa Camii Haziresinde Barok karakterli çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan gösterişli bir kadın başlığına Münadiye Hanım'ın mezarının baş şahidesi önünde (Resim: 230) ve gülçe motifini sergileyen bir başka kadın başlığına ise Gül Hanım'ın mezarının (Resim: 245-246), her iki şahidesi üzerinde de rastlıyoruz. Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi önünde bulunan Abdullah Budak'ın mezarının baş şahidesi üzerinde ise oval bir başlığa (Resim: 270) rastlayıp, bu alandaki tespitlerimizi de tamamlamış bulunuyoruz.

Yukarıda bahsi geçen değişik biçimlerdeki mevcut mezar taşı başlıkları yanında kırık başlıklı taşları da tespit etmiş bulunuyoruz. Başlık türünün orijinalde nasıl olduğunu bir genelleme yaparak belirleyebileceğimiz bu mezar taşlarına Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hayriye Hanım (Resim: 7), Hacı Reşit Bey (Resim: 10), Şefîka Hanım (Resim: 13) ve Hacı Nuri Bey'in (Resim: 17) mezarlarında, çifter şahideli mezarda (Resim: 43) ve Lütfîye Hanım'ın (Resim: 47) mezarında, Bakırcı Cami Haziresinde bulunan; Atife Müslime Hanım (Resim: 51) ve Hacı Yusuf'un mezarlarında (Resim: 78), Narmanlı Cami Haziresinde bulunan; Lütfullah Efendi (Resim: 199), Kunduh-Zâde Musa Paşa (Resim: 203), Mülâzım Osman Ağa (Resim: 204) ve Hacı Osman Efendi'nin (Resim: 209) mezarlarında ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Münadiye Hanım'ın mezarında (Resim: 229) rastlamak mümkündür.

Yukarıda anlatılan değişik formda, başlıklı veya başlıksız kadın veya erkek mezar taşlarında ayak taşları genellikle baş taşlarına göre kısa tutulmuş olup çoğu mezarda ayak ve baş taşlarının eşit yükseklikte olduğu da görülmektedir.

Buna rağmen ayak taşının baş taşından yüksek olduğu istisnai durumları da görmek mümkündür. Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; kitabesi okunamayan mezarda (Resim: 26) ve Hacı Hüseyin Ağa'nın mezarında (Resim: 27) ve Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Nail Efendi'nin oğlu Yusuf'un mezarında (Resim: 148) bunun örnekleri mevcuttur.

Tüm bunların yanı sıra hazirelerimizde yarısından çoğu kırılmış olan küçük bir bölümü mevcut olan şahide parçalarına da rastlamaktayız. Kırılma nedeni her ne olursa olsun sonuç aynıdır. Ya kitabenin yarısından çoğu, ya da bezemenin tamamı mevcudiyetini yitirmiştir. Kısacası kültürel miraslar yok olma yoluna girmiştir. Kırık şahideleri Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; sanduka şeklindeki mezar I'de (Resim: 5), baş şahidesi kırık olan mezarda (Resim: 15), sanduka şeklindeki mezar II'de (Resim: 23), Mir Hüseyin'in mezarında (Resim: 38) ve ayak şahidesi mermer olan mezarda (Rezim: 40), Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; kitabesi olmayan sandukalı ve kırık şahideli mezarda (Resim: 49), ikiz mezarda (Resim: 53), baş ve ayak şahideleri bulunan ikiz mezar üzerinde (Resim: 70-71), hazire girişindeki ilk mezar (Resim: 73) ve Hacı Yusuf'un mezarında (Resim: 78) üzerinde, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Es-Seyyid Abdurrahman Haki Baba'nın (Resim: 150) ve Hatice Hanım'ın (Resim: 159) mezarları üzerinde, Narmanlı Camii Haziresinde

bulunan; Lütfullah Efendi'nin mezarı üzerinde (Resim: 199) ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; baş şahidesi tahrip olan mezar (Resim: 261), üzerinde tespit etmiş bulunuyoruz. Bunlardan 15, 38 ve 261 No.lu resimler sadece baş şahideyi, 40, 53 78, 150 ve 199 No.lu resimler sadece ayak şahideyi ve 5, 23, 49, 70, 71, 73 ve 159 No.lu resimler hem baş hem ayak şahideyi kapsamaktadır.

6.2. Malzeme

Kataloğa dahil edilip incelenen 123 adet mezar, malzeme kullanımı açısından değerlendirildiğin de; yöreye özgü kamber taşının asıl malzeme olarak kullanıldığı tespit edilmektedir. Mezarların çoğunda kullanılan bu taşın rengi kırmızı açık kiremit renginde olup renk tonları taştan taşa farklılık gösterebilmektedir. Kamber taşı, Erzurum'a bağlı Kamber Köyü'nden çıkarıldığı için köyün adını almıştır. Sadece mezar taşı yapımında değil, mimarinin tüm öğelerinde ve yapı malzemesi olarak da kullanılan taş kolay işlenmekle birlikte, dış etkilere karşıda dayanıklı bir taştır. Buna rağmen Erzurum'un iklim şartları, çok daha dayanıklı olan mermer malzemeyi bile tahrip ettiğine göre kamber taşına verdiği tahribatı da mezar taşları üzerinde özellikle yazıları bozulan kitabe taşlarında görmek mümkündür. (Derviş Ağa Camii Haziresi'nde bulunan Cemile Hanım'ın mezarı (Resim: 99), Esat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan İbrahim Hakkı Hz.'nin torunu Ebubekir Efendi'nin (Resim: 145) ve Murat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan Seyyide Mensure Hanım'ın (Resim: 187)) mezar kitabeleri üzerinde bu tahribatı görmek mümkündür. Ulaşma imkanının kolaylığı ve maliyetinin de daha düşük olması kamber taşının mezar taşlarında en çok kullanılan malzeme olmasının nedenleri arasındadır.

Ayaz Paşa Camii Haziresinde ele aldığımız 23 adet mezardan 21 tanesinde (sanduka şeklindeki mezar I (Resim: 5), Hayriye Hanım (Resim: 7), Hacı Reşit Bey (Resim: 10) ve Şefika Hanım'ın (Resim: 13) mezarları, baş şahidesi kırık olan mezar (Resim: 15), Hacı Nuri Bey (Resim: 17), Hatice Hanım (Resim: 18), Esma Hanım (Resim: 19), Hacı Emine Hanım (Resim: 20) ve Peyker Hanım'ın (Resim: 21) mezarları, sanduka şeklindeki mezar II. (Resim: 24), kitabesi okunmayan mezar (Resim: 26), Hacı Hüseyin Ağa (Resim: 27), Nafî Bey (Resim: 29), Avni Efendi'nin oğlu Vehbi (Resim: 31), Abdurrahman Ağa (Resim: 33), Osman oğlu Alemdar Dursun (Resim: 34), Fîruze Hanım (Resim: 36) ve Mir Hüseyin'in (Resim: 38) mezarları, çifter şahideli mezar (Resim: 43) ve Lütfîye Hanım'ın mezarı (Resim: 47)), Bakırcı

Camii Haziresinde ele aldığımız 13 adet mezardan 13 tanesinde (kitabesi olmayan sandukalı ve kırık şahideli mezar (Resim: 49), Atife Müslime Hanım'ın mezarı (Resim: 52), ikiz sanduka (Resim: 53), Selahaddin Bey (Resim: 57), Mehmed Naci Bey (Resim: 60), Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim (Resim: 62), Mehmed (Resim: 64), Fehime (Resim: 66) ve Hafız Mehmed Efendi'nin (Resim: 67) mezarları, baş ve ayak şahideleri bulunan ikiz mezar (Resim: 70), hazire girişindeki ilk mezar (Resim: 73), Aişe Sıddıka Hanım (Resim: 76), ve Hacı Yusuf'un mezarları (Resim No: 78)), Derviş Ağa Camii Haziresinde ele aldığımız 25 adet mezardan 22 tanesinde (Said Efendi (Resim: 81), Aişe Hanım (Resim: 83), Hacı Mehmed Ağa (Resim: 84), Ahmed Ağa (Resim: 88), Hüseyin Bey (Resim: 90), Ümmügülsüm Hanım (Resim: 92), Derviş Ağa (Resim: 94), Kadriye Hanım (Resim: 97), Hayriye Hanım (Resim: 98), Cemile Hanım (Resim: 100), Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım (Resim: 102), Hacı Mehmed Efendi (Resim: 103), Abdurrahman Efendi (Resim: 105), Nazım Efendi (Resim: 106), Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed Vasfî Efendi (Resim: 108) ve Ali Arar Ağa'nın (Resim: 109) mezarları, kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş kadın mezarı (Resim: 111), Hadice Hanım (Resim: 113), Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi (Resim: 117), Hafız Nafız Efendi (Resim: 118), Hamidiye Alay Kâtiplerinden Münir Bey (Resim: 121) ve Fâtıma Hanım'ın (Resim: 123) mezarları), Esat Paşa Camii Haziresinde ele aldığımız 23 adet mezardan 17 tanesinde (Hacı Mehmed Ağa (Resim: 128), Attar Hacı Halil Efendi (Resim: 131), Hacı Muhammed Baba (Resim: 133), Selime Hatun (Resim: 134), Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha (Resim: 136), Mehmed Salih Bey (Resim: 138), Salih Ağa (Resim: 140), Kırbaş-Zâde Fevzi Bey (Resim: 141), İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi (Resim: 144), Hacı Sabit Bey (Resim: 147), Hacı Nail Efendi'nin oğlu Yusuf (Resim: 148), Es-Seyyid Abdurrahman Haki Baba (Resim: 150), Rukiyye Hanım (Resim: 158), Abdullah Paşa (Resim: 160), Kapudan Mehmed Paşa (Resim: 161), Mustafa Paşa (Resim: 163) ve Hüseyin Hoca'nın (Resim: 166), mezarları), Murat Paşa Camii Haziresinde ele aldığımız 7 adet mezardan 4 tanesinde (Mustafa oğlu Hasan (Resim: 179), Mehmed Paşa oğlu Melek Ahmed Bey (Resim: 183), Muhammed oğlu Ahmed (Resim: 186) ve Seyyide Mensure Hanım'ın (Resim: 188) mezarları), Narmanlı Camii Haziresinde ele aldığımız 11 mezardan 9 tanesi (Lütfullah Efendi (Resim: 198), Hasbolat Bey (Resim: 202), Kunduh-Zâde Musa Paşa (Resim: 203), Mülâzım Osman Ağa (Resim: 206), Zeliha Hanım (Resim: 208), Hacı Osman Efendi (Resim: 211) ve Salih Efendi'nin

(Resim: 213) mezarları, baş ve ayak şahidelerinin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezar (Resim: 216) ve Hacı Yusuf Efendi'nin mezarı (Resim: 217)), Yeğen Ağa Camii Haziresinde ele aldığımız 18 adet mezardan 14 tanesinde (Ahmed Efendi (Resim: 221), Abdurrahman Ziya Efendi (Resim: 224), Mine Hanım (Resim: 227), Hacı Abdullah (Resim: 231), Ömer Kotan Bey (Resim: 235), Hâdi Hanım (Resim: 248), Mehmed oğlu Hüseyin (Resim: 249), Ahmed Efendi (Resim: 250), Fatma Hanım (Resim: 252), Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi (Resim: 255), Süleyman Bey (Resim: 257) ve Halil Paşa'nın (Resim: 259) mezarları, baş şahidesi tahrip olan mezar (Resim: 261) ve Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarı (Resim: 264)) ve Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi önünde bulunan; Abdullah Budak ve (Resim: 270) ve Mustafa oğlu Kemal Efendi'nin (Resim: 271) mezarlarında kamber taşı malzemenin kullanmış olduğunu görürüz.

Kamber taşından başka billurlaşmış kireç taşlarının yüksek sıcaklık, basınç ve kesme kuvveti etkisi altında değişikliğe uğraması sonucunda oluşmuş bir kireç taşı türü[222] olan mermer malzemeninde mezar taşı yapımında kullanıldığı görülmektedir. Kalite ve rengine göre farklılık gösteren mermer malzeme Erzurum ve civarında bulunmadığı için yöreye dışarıdan getirildiği tahmin edilmektedir. Bu nedenledir ki yörede mermer malzeme kullanımı azdır ve bu durum mezar taşları üzerini de yansımıştır. Beyaz renkli mermer malzemenin kullanıldığı az sayıdaki mezar taşlarına Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan ayak şahidesi mermer olan mezarda (Resim: 40), Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Şamlı-Zâde Fehim Bey'in mezarında (Resim: 124), Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Aişe Hüsniye Hanım Efendi'nin mezarında (Resim: 152), kitabesi okunamayan mermer mezarda (Resim: 154), Hatice Hanım (Resim: 159), Hacı Salih Efendi (Resim: 167) ve Şeyh Osman Efendi'nin mezarında (Resim: 170), Murat Paşa Camii Haziresinde bulunan İsmail Ağa'nın mezarında (Resim: 177), Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; Siyavuş Paşa'nın mezarında (Resim: 197) ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Münadiye Hanım (Resim: 229), Muhlis Efendi (Resim: 238), Nafız Efendi (Resim: 241) ve Gül Hanım'ın (Resim: 245) mezarlarında rastlamak mümkündür.

Gri renkli düzgün kesme taş malzemeli mezar taşlarına Derviş Ağa Haziresinde bulunan; Hafız Mustafa Dede Efendi (Resim: 85) ve Almacı Ahmed Efendi'nin (Resim: 114) mezarlarında, Murat Paşa Camii Haziresinde bulunan;

---

[222] ARSEVEN, Celal, Esat, "Mermer" maddesi, Sanat Ansiklopedisi, C.III., İstanbul, 1983, s.1307.

Şahidelerin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezarda (Resim: 180-181) ve Narmanlı Camii Haziresinde bulunan Hacı Salih Bey'in mezarında (Resim: 201) rastlamaktayız.

Ayrıca, Ayaz Paşa Camii Haziresi'nde siyah sal taşlardan oluşan mezarda (Resim: 41) ve Esat Paşa Cami Haziresi'nde Dolmaseven-Zâde Hacı Mustafa'nın mezarında (Resim: 142) birer örneğini bulduğumuz kara taş malzeme çok sert ve işlemesi zor olduğundan pek fazla tercih edilmeyen bir taş türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hazirelerde yeniden düzenlenmiş mezar taşlarında ve sandukalarda beton malzeme ile yapılmış örnekleri bulabilmekte mümkündür (Ayaz Paşa Cami Haziresi, Bakırcı Cami Haziresi).

6.3. Kitabe

Katalogda incelenen hazirelerdeki mezar taşları araştırma konusu olarak ele alınırken özellikle kitabesi ve bezemesi olan taşlar tercih konusu olmuştur. 123 adet mezar taşından 5 adedinde hiçbir kitabeye rastlanmamıştır. Geri kalan taşlarda ise özellikle baş şahide olmak üzere, ayak şahide üzerinde, hem baş hem ayak şahide üzerinde, şahidelerin dışa bakan veya içe bakan yüzeylerinde çoğu tam olmakla birlikte eksik olan, hava şartları neticesinde tahrip olup okunamayan ve kısmen kırılmış kitabeler tespit edilmiştir.

Kitabeler şahidelerin ya mezara bakan (iç) yüzeylerine ya da mezar dışına bakan (dış) yüzeylerine yazılmıştır. Bu düzenlemede taşı okuyup ölen kişinin Rûhuna bir Fâtîha bağışlanması istenen insanların görüş yönüne dikkat edilmiştir. Yazı hangi tarafa doğru konulursa daha iyi görülüp, okunabilir düşüncesine göre hareket edilmeye çalışılmışsa da yine de bu belirli bir düzene oturtulmaksızın aynı hazire içerisinde hem içe hem dışa bakan kitabelerle de karşılaşılmıştır.

123 adet mezar taşından 5 tanesinde (Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; sanduka şeklindeki mezar I. (Resim: 5), sanduka şeklindeki mezar II. (Resim: 24), ayak şahidesi mermer olan mezar (Resim: 40) ve siyah sal taşlarından oluşan mezar (Resim: 41) ve Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; kitabesi olmayan sandukalı ve kırık şahideli mezar (Resim: 49) üzerinde hiçbir kitabeye rastlanmamıştır.

Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hayriye Hanım (Resim: 7), Hacı Reşit Bey (Resim: 10), Şefîka Hanım'ın (Resim: 13) mezarlarına ve baş şahidesi kırık olan

mezara (Resim: 15) ait kitabeler, baş şahidelerin içe bakan yüzeylerinde yer almaktadır. Hacı Nuri Bey (Resim: 17), Hatice Hanım (Resim: 18), Esma Hanım (Resim: 19), Hacı Emine Hanım (Resim: 20), Peyker Hanım (Resim: 21) mezarına, kitabesi okunamayan mezara (Resim: 26), Hacı Hüseyin Ağa (Resim: 27), Nafî Bey (Resim: 28), Avni Efendi'nin oğlu Vehbi (Resim: 31), Abdurrahman Ağa (Resim: 33), Osman oğlu Alemdar Dursun (Resim: 34), Fîruze Hanım (Resim: 36) ve Mir Hüseyin'in (Resim: 38) mezarlarına, çifter şahideli mezara (Resim: 43) ve Lütfîye Hanım'ın mezarına (Resim: 47) ait kitabeler ise baş şahidelerin dışa bakan yüzeylerinde yer almaktadır. Bu şekilde hiçbir kitabe cami duvarı yönüne çevrilmeden, çevre duvarından bakılınca görülebilecek bir konumda yerleştirilmiştir.

Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; ikiz mezara (Resim: 54), baş ve ayak şahideleri bulunan ikiz mezara (Resim: 70), Hazire girişindeki ilk mezara (Resim: 73) ve Aişe Sıddıka Hanım'ın mezarına (Resim: 76) ait kitabeler, ayak şahidelerin içe bakan yüzeylerinde yer almaktayken, Atife Müslime Hanım (Resim: 52), Selahaddin Bey (Resim: 57), Mehmed Naci Bey (Resim: 60), Hasib oğlu İbrahim (Resim: 62), Mehmed (Resim: 64), Fehime (Resim: 66), Hafız Mehmed Efendi (Resim: 67) ve Aişe Sıddıka Hanım (Resim: 76) ve Hacı Yusuf'un (Resim: 78) mezarlarına ait kitabeler baş şahidelerin dışa bakan yüzeylerinde yer almaktadır. Bu hazirede de kitabeler dua penceresinden bakılınca görülebilecek bir konumda yerleştirilmiştir.

Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Hafız Mustafa Dede Efendi (Resim: 85), Abdurrahman Efendi (Resim: 105), Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed Vasfî Efendi (Resim: 108) ve Ali Arar Ağa'nın (Resim: 109) mezarlarına, kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş kadın mezarına (Resim: 111), Hadice Hanım (Resim: 113), Almacı Ahmed Efendi (Resim: 114), Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi (Resim: 115), Hafız Nafız Efendi (Resim: 118), Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey (Resim: 121) ve Fâtıma Hanım'ın (Resim: 123) mezarlarına ait kitabeler baş şahidelerin içe bakan yüzeylerinde yer alırken, Said Efendi (Resim: 81), Aişe Hanım (Resim: 83), Hacı Mehmed Ağa (Resim: 84), Ahmed Ağa (Resim: 88), Hüseyin Bey (Resim: 90), Ümmügülsüm Hanım (Resim: 92), Derviş Ağa (Resim: 94), Kadriye Hanım (Resim: 97), Hayriye Hanım (Resim: 98), Cemile Hanım (Resim: 100), Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım (Resim: 102) ve Alay Katibi Ahmed Niyazi Efendi'nin (Resim: 116) mezarlarına ait kitabeler baş şahidelerin dışa bakan yüzeylerinde ve

Nazım Efendi'nin mezarına (Resim: 106) ait kitabe ise ayak şahidenin dışa bakan yüzeyinde yer almaktadır.

Bu hazirede bulunan mezar taşlarının kitabeleri ön kısımda rahatlıkla görülebilirken, arka tarafta bulunan mezar kitabeleri ancak hazire içine girince okunabilecek konumdadır. Dua penceresinden bakılınca taşlar görülse bile kitabeler görülmemektedir. Belki de hazire duvarının dışında, dua penceresinin yanında yer alan tâlik hatlı kitabe bunun için konulmuştur. (Resim 125)

Bu hazirede kitabelerin çoğu dışa bakarken, içe bakan kitabeler de mevcuttur. Hazirenin etrafı açık olduğundan her iki yön de rahatlıkla görülebilmektedir.

Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan Hacı Mehmed Ağa (Resim: 128), Kırbaş-Zâde Fevzi Bey (Resim: 141), İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi (Resim: 145), Abdullah Paşa (Resim: 160) ve Hacı Salih Efendi'nin (Resim: 167) mezarlarına ait kitabeler baş şahidelerin içe bakan yüzeylerinde yer alırken, Attar Hacı Halil Efendi (Resim: 131), Hacı Muhammed Baba (Resim: 133), Selime Hatun (Resim: 134), Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha (Resim: 136), Mehmed Salih Bey (Resim: 138), Salih Ağa (Resim: 143), Dolmasever-Zâde Hacı Mustafa (Resim: 142), İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi (Resim: 143), Hacı Sabit Bey (Resim: 147), Hacı Nail Efendi'nin oğlu Yusuf (Resim: 148), Es-Seyyid Abdurrahman Haki Baba (Resim: 150) ve Aişe Hüsniye Hanım Efendi'nin (Resim: 152) mezarlarına, kitâbesi okunmayan mermer mezara, (Resim: 153), Rukiyye Hanım (Resim: 158), Kapudan Mehmet Paşa (Resim: 161), Mustafa Paşa (Resim: 162), Hüseyin Hoca (Resim: 166) ve Şeyh Osman Efendi'nin (Resim: 169) mezarlarına ait kitabeler baş şahidelerin dışa bakan yüzeylerinde yer almaktadır.

Murat Paşa Camii Haziresinde bulunan; İsmail Ağa (Resim: 177) ve Mustafa oğlu Hasan'ın (Resim: 179) mezarlarına, şahidelerin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezara (Resim: 180), Mehmed Paşa'nın oğlu Melek Ahmed Bey (Resim: 184), Muhammed oğlu Ahmed (Resim: 186) ve Seyyide Mensure Hanım'ın (Resim: 188) mezarlarına ait kitâbeler baş şahidelerin içe bakan yüzeylerinde ter almaktadır. Şahidelerinin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezara ait bir diğer kitabe (Resim: 181) ise ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde yer alan kitabeye bir örnektir. Bu hazirede ise kitabelerin çoğu halk tarafından daha iyi görülebilen doğu yöne bakmaktadır.

Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; Siyavuş Paşa (Resim: 197), Lütfullah Efendi (Resim: 199), Hacı Salih Bey (Resim: 201), Mülazım Osman Ağa (Resim: 206) ve Salih Efendi'nin (Resim: 213) mezarlarına, baş ve ayak şahidelerin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezara (Resim: 214) ve Hacı Yusuf Efendi'nin mezarına (Resim: 217) ait kitabeler baş şahidelerin içe bakan yüzeylerinde yer almaktadır. Şahidelerinin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezara ait bir diğer kitabe (Resim: 216) ise ayak şahidenin içe bakan yüzeyinde yer alan kitabeye bir örnektir. Hasboat Bey (Resim: 232), Kunduh-Zâde Musa Paşa (Resim: 203), Zeliha Hanım (Resim: 208) ve Hacı Osman Efendi'nin (Resim: 211) mezarlarına ait kitabeler ise baş şahidelerin dışa bakan yüzeylerinde yer almaktadır. Hazirede kitabelerin yönleri belirlenirken herhangi bir kural gözetilmeksizin karışık yerleştirilmiştir.

Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Ahmed Efendi (Resim: 221), Abdurrahman Ziya Efendi (Resim: 222), Mine Hanım (Resim: 227) Hacı Abdullah (Resim: 233), Ömer Kotan Bey (Resim: 235), Gül Hanım (Resim: 246), Hâdi Hanım (Resim: 248), Mehmed oğlu Hüseyin (Resim: 249), Ahmed Efendi (Resim: 250), Fâtıma Hanım (Resim: 252), Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi (Resim: 255), Süleyman Bey (Resim: 257) ve Halil Paşa'nın (Resim: 258) mezarlarına, baş şahidesi tahrip olan mezara (Resim: 260) ve Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarına (Resim: 264) ait kitabeler baş şahidenin içe bakan yüzeyinde yer alırken, Münadiye Hanım'ın mezarına (Resim: 229) ait kitabe baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde yer almaktadır. Hazirede mezar kitabeleri genelde (Münadiye Hanım'ın mezar kitabesi hariç (Resim: 233)), hazire girişine bakmaktadır. Caminin önünde bulunan altı adet mezarın kitabesi de yine cami avlu girişine bakar konumda yerleştirilmiştir. Hazirede yer alan Muhlis Efendi (Resim: 238) ve Nafiz Efendi'nin (Resim: 241) mezarlarına ait olan silindirik gövdeli mermer şahidelerin kitabeleri ise şu ana kadar gördüğümüz örneklerden faklı olarak güneye doğru bakmaktadır.

Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi önünde bulunan; Abdullah Budak (Resim: 270) ve Mustafa oğlu Kemal Efendi'nin (Resim: 271) mezar taşlarında ise kitabeler baş şahidenin dışa bakan yüzeyinde yer almaktadır.

Ayrıca baş şahidesinin her iki yüzeyinde de kitabe bulunan mezar taşlarını Derviş Ağa Haziresinde bulunan; Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin mezarında (Resim: 115-161-117), Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi'nin mezarında (Resim: 143-144-145) ve Yeğen

Ağa Camii Haziresinde bulunan Gül Hanım'ın mezarında (Resim: 245-246), hem ayak hem de baş şahide üzerinde kitabe bulunan mezar taşlarını ise, Esat Paşa Haziresinde bulunan; Hadice Hanım'ın mezarında (Resim: 159), Murat Paşa Camii Haziresinde bulunan; şahidelerin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezarda (Resim: 182) ve Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; baş ve ayak şahidelerinin içe bakan yüzeylerinde kitabe bulunan mezarda (Resim: 216) tespit etmiş bulunuyoruz.

Yukarıda bahsi geçen kitabelerin çoğu tamamıyla okunabilmiştir. Bazı kitabeler ise kısmen okunabilmişken, bazılarında sadece birkaç kelime okunabilmiş, bazılarında ise sadece tarih bölümü tespit edilmiş üst bölüm ya mevcut olmadığı için ya da tahribata uğradığından bütün çabalarımıza rağmen okunamamıştır.

Kitabe satırlarının çoğu, taşın yüzeyi çökertilerek dikdörtgen bir çerçeve içerisine yazılmışken, bazıları ise herhangi bir çerçeve olmaksızın taşın yüzeyine kabartma ve kazıma tekniği ile işlenmiştir. Satır sayısı en az üç, en fazla on beş satır şeklinde sunulmuştur. Yazı türü olarak sülüs, rik'a ve tâlik hat tercih edilmiştir. Yazılar düz ya da mâil kesimde (eğik) yazılmıştır. Sıralama, mezar taşı yazılarındaki genel sıralamayı takip eder niteliktedir. Yakarış, dua, kimlik, dua isteme ve tarih[223] ibareleri kitabe üzerinde belirtilen ifadelerdir. Bu başlıkları yaptığımız araştırma çerçevesinde inceleyecek olursak; yakarış bölümünde en çok Hüve'l-Bâkî, Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî ve Hüve'l-Hallaku'l-Bâkî ibareleri ile karşılaşılırken, Rûhîçün Fâtîha (Derviş Ağa Camii Haziresi, Hafız Mustafa Dede Efendi'nin mezarı (Resim: 85)), El-Fâtîha (Murat Paşa Camii Haziresi, İsmail Ağa'nın mezarı (Resim: 174), Mustafa oğlu Hasan'ın mezarı (Resim: 178) ve Mehmed Paşa'nın oğlu Melek Ahmed Bey'in mezarı (Resim: 184)), Narmanlı Camii Haziresi, Hacı Salih Bey'in mezarı (Resim: 200)), La İlahe İllâllah (Yeğen Ağa Camii Haziresi, Gül Hanım'ın mezarı (Resim: 242-243)), Hû (Yeğen Ağa Camii Haziresi Münadiye Hanım'ın mezarı (Resim: 228)), Vâh (Yeğen Ağa Camii Haziresi Muhlis Efendi'nin mezarı (Resim: 236)), Âh (Yeğen Ağa Camii Haziresi Nafiz Efendi'nin mezarı (Resim: 239)) ibarelerini görmekte mümkündür.

Dua bölümünde merhûm/merhûme, mağfûr/mağfûre, el-merhûm/el-mağfûr, el-merhûme/el-mağfûre… ibareleri görülür.

---

[223] LAQUEUR, Hans Peter, *Hüve'l-Bâkî İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul, 1997, s.80-81.

Kimlik bölümünde ölen kişinin adı, babasının, eşinin adı, lâkabı, mesleği yer alır. Kişinin üvanları için de en çok ağa, efendi, bey kullanılır. Ünvanlardan başka el-Hâc, hafız, es-seyyid, hanım sıkça rastladığımız ibarelerdir.

Dua bölümünde ise Rûhuna Fâtiha, Rûhuna el-Fâtiha ve rûhîçün Fâtiha ibareleri kullanılır.

Tarih daima son satırda yer alır. Çoğu mezar taşında rakamla yazılan yazılar bir mezar taşında da Arapça yazı ile yazılmıştır. (Yeğen Ağa Camii Haziresinde Süleyman Bey'in mezarı (Resim: 256)), kitabelerde tarih genelde yıl olarak verilirken bazen de gün ve ayın kullanıldığı da olmuştur. (Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Reşit Bey'in mezarı (Resim: 9) ve Lütfîye Hanım'ın mezarı (Resim: 44), Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Hayriye Hanım (Resim: 98), Cemile Hanım (Resim: 99), Hacı Mehmed Efendi (Resim: 103) ve Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed Vasfî Efendi'nin (Resim: 107) mezarları ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Münadiye Hanım (Resim: 228) ve Gül Hanım'ın (Resim: 242-243), mezarları). Tarih neredeyse bütün örneklerde hicri olarak yazılmıştır. Ancak bir iki örnekte miladi tarihin verildiği görülmektedir.

Kataloğa dahil edilen mezar taşlarını XVIII. yy. ile XIX. yy. arasında değerlendiriyoruz. Osmanlı'nın geç dönemini kapsayan mezar taşları üzerinde dönemin özelliklerini bulabilmek mümkündür. Mezar taşları arasında XVII. yy. ile XX. yy. mezar taşı örneklerini görmek mümkündür.

Mezar taşlarında kalıplaşmış bu temel öğelerin dışında ayet, hadis, ölüm nedenleri ve şiirler de bulunmaktadır.

Kitabesinin son satırında hattat ismi ve imzası bulunan mezar taşlarından bir örneği Esat paşa Cami'nin son cemaat yerinde bulunan Şeyh Osman Efendi'nin mezarında (Resim: 169) ve bir diğer örneği Murat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan İsmail Ağa'nın mezarında (Resim: 175) tespit etmiş bulunuyoruz.

6.4. Süsleme Tekniği

Erzurum merkezde XVIII.-XIX. yy. cami hazirelerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda süsleme tekniği olarak kabartma ve kazıma teknikleri ile karşılaşılmıştır. Süsleme unsurları olan yazı, bitkisel süsleme, geometrik süsleme ve çeşitli kullanım eşyalarında kabartma tekniği en çok tercih edilen teknik olmuştur. Birkaç mezar taşının kitabesinin de kazıma tekniği ile oluşturulduğu görülmektedir.

Taş işçiliğinde kullanılan aletler mezar taşı yapımında da kullanılmaktadır. Bu aletler arasında taşı kabaca şekillendiren aspiral, çekiç, elmas uçlu keski, pürüzleri gidermeye yarayan mucarta, kalınlığı inceltmeye yarayan murç, harflere ve desene derinlik verilmesini sağlayan dişli bulunmaktadır.

Mezar taşı için seçilen malzeme aspiral yardımıyla şekillendirilir. Önceden hazırlanan yazı ve süsleme şablonu karbon yardımıyla taşın üzerine geçilir. Eğer bu işlem kabartma tekniğinde yapılacaksa yazıların ve süslemelerin etrafı keski ve çekiç yardımıyla boşaltılır. Dişli vasıtasıyla harflere ve desenlere derinlik verilir. Kazıma tekniği uygulanacaksa yalnızca harfler oluklu delgi vasıtasıyla boşaltılır. Kazıma tekniğinin uygulandığı taşlar genelde süslemesizdir.[224]

6.5. Süsleme Çeşitleri

Erzurum merkezde XVIII.-XIX. yy. cami hazirelerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde bitkisel, geometrik ve çeşitli kullanım eşyalarını oluşturan bezemelerin birbirinin tekrarı olan örnekleriyle sıkça karşılaşılmıştır. Bu bezemeler sadece baş ve ayak şahide üzerinde değil şahidelerle bütünlük sağlayarak oluşmuş üzeri açık sandukalar üzerinde de bulunmaktadır.

Osmanlı mezar taşlarındaki desenler ve işaretlerin her birinin ikonografik anlamlarının bulunduğu düşünülmektedir. Bu bezemeler ölen kişinin bir takım özellikleri ortaya koymakla birlikte, burada yatan şahısların kadın mı erkek mi olduğunu ve hangi mesleğe sahip olduklarını anlatırlar. Motiflerde sembolizm güçlü bir şekilde görüldüğü halde, eldeki yazılı vesikaların azlığından bunların çözümü kesin olmayıp ya kitabelerdeki bilgilere ya da yorumlara dayanmaktadır.[225]

6.5.1. Bitkisel süslemeler: Kataloğa aldığımız mezarlar üzerinde görülen bitkisel süslemeleri selvi ağaçları (bir veya iki adet), stilize ağaçlar, vazodan çıkan çiçekler, kıvrımdalar, yapraklar, üzüm salkımları ve asma yapraklarının oluşturduğu meyveli dallar, değişik yaprak sayısına sahip çiçek motifleri, kıvrım dallar üzerinde gelişen lale motifleri, rumiler, palmetler, kenger yaprakları ve gülçeler oluşturmaktadır.

---

[224] KARA, Hacer – DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005, s.474.
[225] AKAR, Azade, "Eski Türk Mezartaşları Süslemelerine Dair", *Sanat Dünyamız*, S.2, İstanbul, 1976, s.14; SAĞIROĞLU; ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamanlı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.392.

Ölüm ve faniliğin sembolü olarak kullanılan "selvi ağacı"[226] Osmanlı devrine ait olarak Ankara, Edirne, İznik, Bursa, Konya, Amasya, Tercan ve Erzurum'da muhtelif mezar taşlarında sıkça tespit edilmiştir.[227] Kendine has kokusu olan ve yaz-kış yeşil kalan selvi, vahdeti yani birliği sembolize eder. Allah lafzının ilk harfî olan Elif'e de benzetilen selvinin rüzgârda sallanırken çıkardığı "Hû" sesiyle Allah'ı zikrettiğine inanılır. Selvinin dalları başka cins ağaçlardaki gibi rüzgârda kolay sallanmaz. Bu hâli ile selvi, sabrın ve temkinin de sembolüdür.[228] Sözün kısası "kabristan ağacı" olarak bilinen selviler düzgün boylarıyla göğe doğru yükselmekte ve ebedi hayatı sembolize etmektedir.[229] Mezar taşları üzerinde türlü şekillerde karşımıza çıkan selvi ağacının gerçekten en üst dalının eğri durması Yaradanın karşısında boynu bükük kalmayı, acziyeti ifade eder. Mezar taşlarında görülen boynu bükük selvi yitirilenin ardından boynu bükük kalmayı ve sabretmek gerektiğini de hatırlatır.[230]

Kataloğu oluşturan 7 adet hazirenin 6 tanesinde selvi ağacı motifiyle sıkça karşılaşılmıştır. Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Reşit Bey (Resim: 11), Şefika Hanım (Resim: 14) ve Lütfîye Hanım'ın (Resim: 45-46), mezarlarında, Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; Selahaddin Bey (Resim: 56), Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim (Resim: 62), Mehmed (Resim: 64), Fehime (Resim: 66) ve Hafız Mehmed Efendi'nin (Resim: 67-68) mezarlarında, baş ve ayak şahideleri bulunan ikiz mezarda (Resim: 70-71), Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Derviş Ağa'nın mezarında (Resim: 94), kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş kadın mezarında (Resim: 111), Hadice Hanım (Resim: 113), Hafız Nafız Efendi (Resim: 119) ve Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey'in (Resim: 121) mezarlarında, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Ahmed Ağa (Resim: 128), Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha (Resim: 137), Salih Ağa (Resim: 140) ve Es-Seyyid Abdurrahman Haki Baba'nın (Resim: 150) mezarlarında, Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; Mülâzım Osman Ağa (Resim: 205) ve Hacı Osman Efendi'nin (Resim: 210) mezarlarında ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Abdurrahman Ziya Efendi (Resim: 223), Mine Hanım (Resim: 226), Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi (Resim: 254) ve Hacı

---

[226] KUTLU, Hüseyin, *Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul, 2005, s.29.
[227] ÇULPAN, Cevdet, *Serviler I-II*, İstanbul, 1961, s.122-123.
[228] KUTLU, Hüseyin, *Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul, 2005, s.29; ÇULPAN, Cevdet, T, İstanbul, 1961, s.17.
[229] ERGUN, Pervin, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Anakara, 2004, s.234-235.
[230] KUTLU, Hüseyin, *Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul, 2005, s.29.

Abdurrahman Ağa'nın (Resim: 263) mezarlarında selvi ağacı motifî tespit edilmiştir. Bu mezar taşları üzerinde bulunan selvi motiflerinin çoğu çift selvi motifî olmakla birlikte (Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Reşit Bey (Resim: 11), Şefîka Hanım (Resim: 14) ve Lütfîye Hanım'ın (Resim: 45-46) mezar taşları, Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; Selahaddin Bey (Resim: 56), Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim (Resim: 62), Mehmed (Resim: 64), Fehime (Resim: 66) ve Hafız Mehmed Efendi'nin (Resim: 67-68) mezar taşları, baş ve ayak şahideleri bulunan iki mezarın taşları (Resim: 70-71), Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş kadın mezarı (Resim: 111), Hafız Nafız Efendi (Resim: 113) ve Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey'in (Resim: 121) mezar taşları, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Mehmed Ağa (Resim: 129), Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha (Resim: 137), Salih Ağa (Resim: 140) ve Es-Seyyid Abdurrahman Haki Baba'nın (Resim: 150) mezar taşları, Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; Mülâzım Osman Ağa (Resim: 205) ve Hacı Osman Efendi'nin (Resim: 210) mezar taşları ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Mine Hanım (Resim: 226), Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi (Resim: 254) ve Hacı Abdurrahman Ağa'nın (Resim: 263) mezar taşları) bir tek selvi motifînin işlendiği taşlarda (Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Derviş Ağa (Resim: 94) ve Hadice Hanım'ın (Resim: 113) mezar taşları ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Abdurrahman Ziya Efendi'nin mezar taşı (Resim: 223)) vardır.

Özellikle ayak şahidelerin içe bakan yüzeylerinde rastladığımız motife ayak şahidenin dışa bakan yüzeyinde ve baş şahidenin içe bakan yüzeyinde de rastlanılmıştır. Tamamı kabartma olarak yapılan selvi motifînin tek istisnası Derviş Ağa Haziresi'nde bulunan Derviş Ağa'nın mezarında boyama ile yapılan selvi ağacıdır (Resim: 94). Selviler her zaman naturalist olmayıp bazen de stilize edilmiş olarak karşımıza çıkar. Uçları rüzgârdan yana doğru eğilmiş ve aşağıya doğru ters dönmüş lale motifîyle veya beş ya da yedi yapraklı çam ağacını hatırlatan yaprak motifleriyle sonlandırılmış örneklerle de sıkça karşılaşılmaktadır.

Selvi motifinden başka kıvrım dallar, üzüm salkımları, çiçek açmış bahar dalları, vazodan çıkan değişik çiçek ve yaprak motiflerinin oluşturduğu bitkisel bezemeleri özellikle ayak şahideler üzerinde sıkça görüyoruz Ayaz Paşa Haziresinde bulunan; Hayriye Hanım (Resim: 8), Hacı Reşit Bey (Resim: 10), Şefîkâ Hanım (Resim: 14) ve Lütfîye Hanım'ın (Resim: 45-47) mezarları, Bakırcı Camii Haziresinde

bulunan; Atife Müslime Hanım (Resim: 51) ve Mehmed Nacı Bey'in (Resim: 59) mezarları ve baş ve ayak şahideleri bulunan ikiz mezar (Resim: 70), Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Said Efendi (Resim: 81) ve Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin (Resim: 117) mezarları, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha (Resim: 136), Mehmed Salih Bey (Resim: 138) ve İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi'nin (Resim: 143) mezarları, kitabesi okunamayan mermer mezar (Resim: 155), Mustafa Paşa (Resim: 164) ve Şeyh Osman Efendi'nin (Resim: 170) mezarları, Murat Paşa Camii Haziresinde bulunan; İsmail Ağa (Resim: 176) ve Muhammed oğlu Ahmed'in (Resim: 185) mezarları, Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; Hacı Salih Bey'in mezarı (Resim: 200) ve Yeğen Ağa Camii Hazinesinde bulunan Münadiye Hanım (Resim: 230) Muhlis Efendi (Resim: 237), Nafız Efendi (Resim: 240) ve Gül Hanım'ın (Resim: 244) mezarları üzerinde bu tür bitkisel bezemeleri görüp tespit etmiş bulunuyoruz.

Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hayriye Hanım (Resim: 8), Hacı Reşit Bey'in (Resim: 13) mezarlarında, Bakırcı Cami Haziresinde bulunan; Mehmed Naci Bey'in mezarında (Resim: 59) ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Muhlis Efendi (Resim: 237) ve Nafîz Efendi'nin (Resim: 240) mezar taşlarında görülen üzüm salkımları ve asma yapraklarının oluşturduğu meyveli dallar, hayat, bereket ve bolluk sembolü sayılmaktadır. Bununla birlikte meyveli ağaç insan-ı kamili temsil etmektedir.[231]

Çok ince ve zarif bir çiçek olan lale mezar taşları üzerinde sıkça görülen bezemelerdendir.[232] 12. yy.'dan itibaren kullanılan lale motifî Vahdet-i Vücud yani Allah'ı sembolize etmektedir. Zira Allah ismindeki harfler ile lâle kelimesinin yazılışındaki harflerin ebced hesabına göre sayısı aynı değerdedir.[233]

Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; Selahaddin Bey'in (Resim: 56) ve baş ve ayak şahideleri bulunan ikiz mezarın (Resim: 70) ayak şahideleri üzerinde, Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Salih Ağa (Resim: 140) ve Es-Seyyid Abdurrahman Haki Baba'nın (Resim: 150) mezarları, kitabesi okunamayan mermer mezarın (Resim: 155-157) ayak şahideleri üzerinde, Murat Paşa Camii Haziresinde bulunan; İsmail Ağa'nın

---

[231] KUTLU, Hüseyin, *Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul, 2005, s.29.
[232] SAĞIROĞLU; ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamanlı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.396.
[233] KUTLU, Hüseyin, *Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul, 2005, s.31.

mezarının (Resim: 176-177) sandukası üzerinde, Narmanlı Camii Haziresinde bulunan; Mülazım Osman Ağa'nın ayak şahidesi üzerinde (Resim: 205) ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Mine Hanım (Resim: 226), Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi (Resim: 154) ve Hacı Abdurrahman Ağa'nın (Resim: 263) mezarlarının ayak şahideleri üzerinde lale motifî tespit edilmiştir. Çoğu stilize edilmiş olan lalelerin bir çoğu selvi motifînin uç kısmına eklenmiş ve boyunları bükük olarak verilmiştir.

Bitkisel süsleme olarak en çok kullanılan türler çiçek, yaprak ve dal motifleridir. Bu motiflerin üçüne de bitkisel bezemenin bulunduğu hemen her mezarda veya sanduka üzerinde çokça rastlamak mümkündür.

6.5.2. Geometrik süslemeler: Taşlar üzerinde sıkça görmeye alıştığımız "geometrik biçim"lerin kökü Orta Asya'ya ve inanç olarak Taoizm'e bağlanır. Eşkenar dörtgen, altıgen, kare ve daire; sonsuzluğun, kâinatın sembolleridir. İç içe geçmiş çok kenarlı geometrik biçimler her dönemde sevilerek kullanılmış olmasına rağmen Anadolu'da daha çok Selçuklular Devri'nde kullanılmıştır. İslâm sanatında geometrik biçimler, sonsuzluk ve süreklilik göstererek Allah fikrini hatırlatırlar. Bu düzen içinde süre giden geometrik çizgiler (tek ve sonsuz olan) gücün, adaletin, genişliğin ve sonsuzluğun sembolüdürler.[234]

Kataloğa dahil edilen mezarlar üzerinde geometrik süsleme olarak çarkıfelek motiflerini, dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eder tarzda etrafa ışık saçan şua motiflerini, altı kollu yıldızlı geometrik geçmeli madalyon, yıldız motifini, içleri dolu veya boş kartuşları ve yüzeyleri çevreleyen dikdörtgen ve kare bordür silmelerini görebiliriz. Özellikle sanduka yüzeyleri üzerinde yer alan bu süslemelere Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; sanduka şeklindeki mezar I.'de (Resim: 5), Hayriye Hanım'ın mezarında (Resim: 7), Hacı Reşit Bey'in mezarında (Resim: 10), sanduka şeklindeki mezar II'de (Resim: 22-23), Mir Hüseyin'in mezarında (Resim: 38) ve çifter şahideli mezarda (Resim: 43), Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; Atife Müslime Hanım'ın mezarında (Resim: 52), Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş kadın mezarında (Resim: 111), Hadice Hanım (Resim: 113) ve Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin mezarlarında (Resim: 117), Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha

---

[234] KUTLU, Hüseyin, *Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul, 2005, s.30.

(Resim: 136) ve İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi'nin (Resim: 144) mezarlarında, kitabesi okunamayan mermer mezarlarda (Resim: 156), Rukiyye Hanım (Resim: 158), Mustafa Paşa (Resim: 164) ve Şeyh Osman Efendi'nin (Resim: 171) mezarlarında ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Mine Hanım (Resim: 227), Münadiye Hanım (Resim: 229), Gül Hanım (Resim: 245) ve Hacı Abdurrahman Ağa'nın (Resim: 264) mezarlarında bol miktarda rastlanıp tespit edilmiştir.

Türk sanat tarihi içerisinde her alanda sıkça rastlanılabilen, dünyanın gelip geçiciliğini ve devingenliğini simgeleyen bir süsleme olan çarkıfelek motifi[235] değişik sayıdaki kollarıyla araştırma konumuzu oluşturan mezar taşları üzerinde de sıkça görülmektedir. Örneğin; Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hayriye Hanım (Resim: 7), Hacı Reşit Bey (Resim: 10) ve Lütfîye Hanım'ın (Resim: 47), Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş kadın mezarının (Resim: 111), Hadice Hanım (Resim: 113) ve Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin (Resim: 117) ve Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha'nın (Resim: 136) ve Rukiyye Hanım'ın (Resim: 158) mezarlarının sandukaları üzerinde görmek mümkündür). .

Ayaz Paşa Hazire'sinde bulunan Mîr Hüseyin'in mezarının baş şahidesinin alt bölümünde yer alan ay ile motifî (Resim: 38) araştırma konumuzu oluşturan mezar taşları arasında tek örnek olması bakımından önemlidir. Ay ile yıldız motifî bu mezarda yatan kişinin şehit ya da asker olabileceği fîkrini bize önceden vermektedir. Bundan başka Esat Paşa Haziresi'nde bulunan Hacı Muhammed Baba'nın mezarı ve kitabesi okunmayan mermer mezarın şahideler üzerinde (Resim: 133, 157) hilal motifînin yukarıya doğru baktığı ve ortasında bir yıldız motifînin bulunduğu örnekleri de tespit etmiş bulunuyoruz. Ayaz Paşa Cami Haziresinde yer alan Lütfîye Hanım'ın mezarında ise alem şeklindeki hilal motifînin ortasında meşaleye benzer başka bir motif görülmektedir (Resim: 46). Hilâl motifînden bağımsız olarak Esat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan kitabesi okunamayan mermer mezarda (Resim: 156) ve Mustafa Paşa'nın mezarında (Resim: 164) yıldız motifîni görebiliriz.

6.5.3. Çeşitli kullanım eşyaları: Erzurum merkezde cami hazirelerinde bulunan XVIII.-XIX. yy. mezar taşlarında bir diğer süsleme unsurunu çeşitli kullanım

---

[235] SAĞIROĞLU; ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamanlı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.396.

eşyaları oluşturmaktadır. Bunlar kandil ve vazodan ibarettir. Değişik motiflerin bir araya gelmesiyle oluşan Arma-i Osmani (Osmanlı Arması) de bu grup altında incelenmiştir.

Anadolu mezar taşlarında yaygın olarak kullanılan motiflerin başında gelen "kandil" motifi ölünün yolunu aydınlatıcı bir mana ile yüklüdür. Anadolu'da ilk örneklerinin Selçuklular döneminde görüldüğü kandil motifi günümüze kadar değişik kompozisyon ve biçimlerle sevilerek kullanılmış bir motiftir. Mezarda yatan kişin kabrini aydınlattığına, onu karanlıklardan yani bilinmeyen tehlike ve felaketlerden koruyacağına inanılır.[236]

Kataloğu oluşturan yedi adet hazireden üç adedinde kandil motifli mezar taşları bulunmaktadır. Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hayriye Hanım (Resim: 7), Hacı Reşit Bey (Resim: 10-11) ve Şefika Hanımın (Resim: 13) mezarlarında, çifter şahideli mezarda (Resim: 42) ve Lütfiye Hanım'ın mezarında (Resim: 45-46), Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Muhammed Baba'nın mezarında (Resim: 130) ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Mine Hanım (Resim: 226), Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi (Resim: 254) ve Hacı Abdurrahman Ağa'nın (Resim: 263) mezarlarında bulunan muhtelif mezar taşlarında kandil motifini görüp tespit etmiş bulunuyoruz. Bunlardan başka Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Necmeddin Hafîz Abdullah Edip Efendi'nin mezar taşı üzerinde de (Resim: 254) şamdan motifini tek örnek olarak değerlendiriyoruz.

Su, bir hayat kaynağı ve temizlik vasıtası olarak eski çağlardan beri nasıl kutsal sayılmış ise, vazo da suyu barından bir kap olarak, aynı inancın sembolü halini almıştır. Mezar taşlarında bir vazo içerisinden çıktıklarını gördüğümüz dal, yaprak ve çiçeklerin, belki de hayat kaynağı olan su ile beslenerek ebedi hayata ulaştıkları ima edilmek istenmektedir. Diğer bir ihtimal de, vazodaki suyun ölünün günahlardan arınmasına bir vesile olabileceğidir. Bu nedenle sanatkârlar eserleri yanında bir ebedi hayat yaratmaya çalışmış olmaktadırlar.[237]

Ayaz Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hayriye Hanım (Resim: 7-8), Hacı Reşit Bey (Resim: 10-11), Şefika Hanım (Resim: 12) ve Lütfiye Hanım'ın (Resim: 47), Bakırcı Camii Haziresinde bulunan; Atife Müslime Hanım'ın mezarı (Resim: 51),

---

[236] KUTLU, Hüseyin, *Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresi'ndeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul, 2005, s.30-31.
[237] ÇULPAN, Cevdet, *Serviler I-II*, İstanbul, 1961, s.152-153; SAĞIROĞLU; ASLAN, Aslı, *Kayseri Zamanlı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*, Kayseri, 2005, s.416.

Derviş Ağa Camii Haziresinde bulunan; Said Efendi'nin mezarı (Resim: 81), Esat Paşa Camii Haziresinde bulunan; Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha (Resim: 136), İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi (Resim: 143) ve Mustafa Paşa'nın (Resim: 164) mezarları ve Yeğen Ağa Camii Haziresinde bulunan; Muhlis Efendi (Resim: 237), Nafız Efendi (Resim: 240) ve Gül Hanım'ın (Resim: 244) mezarları üzerinde bulunan muhtelif mezar taşları üzerinde değişik tipte vazo örnekleri bulunmaktadır. Bu vazolardan çıkan çiçekli ve yapraklı kıvrım dallar ise mezar taşı yüzeyini hareketlendirmektedir.

Esat Paşa Haziresi'nde bulunan kitabesi okunamayan mermer mezarın baş ve ayak şahidelerinin alt bölümlerinde sergilenen Osmanlı Arması (Resim: 157), içinde bulunan zengin bezemesi ile araştırma konusunu oluşturan mezar taşları içinde tek örnek olmasıyla dikkat çekicidir. Ok, sadak, top, boynuz, hilal, yıldız, Kur'an muhafazası, kıvrım dalar, yapraklar ve lale motifleri Osmanlı Arması içinde yer alan motiflerdendir.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. SONUÇ

Milli kültürümüz yönünden son derece önemli olan mezar taşlarının incelenmesi sonucunda çok kıymetli ve faydalı bilgiler elde edeceğimizi umarak araştırma konusu olarak seçtiğimiz "Erzurum Merkez de Camii Hazirelerinde Bulunan XVIII.-XIX. yy. Mezar Taşları" başlıklı çalışmamız umutlarımızı boşa çıkarmamıştır.

Ele almış olduğumuz cami hazirelerinde (Ayaz Paşa Camii Haziresi, Bakırcı Camii Haziresi, Derviş Ağa Camii Haziresi, Esat Paşa Camii Haziresi, Murat Paşa Camii Haziresi, Narmanlı Camii Haziresi, Yeğen Ağa Camii Haziresi, Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi önünde bulunan iki mezar) bulunan mezar taşları üzerinde yaptığımız çalışma, bize mezar taşlarının diğer sanat eserleri gibi yapıldıkları çevrenin ve dönemin, inançlarının, adetlerinin ve sanat geleneklerinin ortak ürünleri olduğunu göstermiştir. Tarihi gelişim süreci içerisinde, başlangıcından günümüze şekilden şekile bürünerek gelen ve genelde aynı amacı güden mezar taşları Erzurum'da da yörenin özelliklerini, kültürünü, estetik zevkini günümüze aktaran abideler olmuşlardır.

Yüzyıllardır tabiatın ve insanların zararlı etkisiyle mücadele eden mezar taşlarımız bir kısmı sağlam, bir kısmı tahrip olmuş vaziyette günümüze kadar ulaşan, tarihimizin, kültürümüzün, sanatımızın en önemli kaynaklarından biridir. Bugün bazı insanların yanlarından geçerken sadece "bakıp geçtikleri" mezar taşlarımız kültür ve medeniyetimizin tapu kayıtlarıdır.

Araştırmada Erzurum'daki merkez camii hazirelerinde bulunan 123 adet mezar taşı seçilmiş, bu mezar taşları tipoloji, malzeme, kitabe, tarih, süsleme tekniği ve süsleme çeşitleri bakımından değerlendirilmiştir.

Hazire, türbe ve bahçe içerisinde bulunan mezar taşları tipoloji olarak şahide ve şahideli sanduka şeklinde yapılmıştır. Örnekler genelde XVIII. ve XIX. yy.'a aittir. Şahideler üzerindeki kitabeler mezarın kime ait olduğunu ve tarihini belirleme imkanı sağlamaktadır. Malzeme olarak genelde yöreye özgü kamber taşı kullanılmakla birlikte, mermer, gri renkli taş, ve kara taş malzemeden yapılmış örnekler de mevcuttur. Bazılarında yoğun süsleme programı yer almaktayken bazıları son derece sadedir. Süsleme çeşidi olarak şahidelerin ve sandukaların yüzeylerini bitkisel, geometrik ve çeşitli kullanım eşyalarının oluşturduğu süslemeler kuşatmaktadır.

Genel itibariyle 12. yy.'a kadar inen Erzurum mezar taşları tip olarak esinlerini Ahlat'tan almış olmalarına rağmen, sanat değeri bakımından onlarla kıyaslanamazlar.

Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi Erzurum'da da mezarlık olan yerlere karşı büyük saygı gösterilmektedir. Mezarlıkların temiz tutulmasına ve ayak altında çiğnenmemesine de ayrıca özen gösterilmiştir. Ancak bütün bunların eskiden olduğu, yaptığımız araştırmalar neticesinde anlaşılmaktadır. Günümüzde halkın mezarlıklara ve mezar taşlarına gereken ilgiyi göstermediği açıkça görülmektedir. Bunun en bariz örneği ise mezar taşlarımızın yıkılmış, tahrip olmuş ve kırılmış durumda olmasıdır. Bilinçsiz ve cahil kişilerin, birer kültür hazinesi olan mezarlıklarımızda, defîne aramak için yaptığı tahribatlar olayın vehametini bir kat daha artırmaktadır. Özellikle de hazirelerde bulunan mezar taşlarının başına gelen bu olaylar hazirelerimizin birer taş deposu haline gelmesine neden olmuştur. Önlem almak amacıyla çoğunun kapısına birer kilit vurulmuş, o zamanda unutularak kimsenin girmediği, otların insan boyunu aştığı ve bazen de çöplük olarak kullanılan bakımsız mekanlar haline gelmişlerdir.

Yüzey araştırması yaptığımız dönemde hazirelerdeki bakımsızlıktan otlar arasında kaybolmuş mezar taşlarının fotoğraflarını çekip, ölçülerini almakta oldukça zorlanmıştık. Gerekli temizliği elimizden geldiği kadar kendimiz yapıp işimizi yapmaya çalışıyorduk. Hazirelerde gerekli temizlik ve düzenleme çalışmalarının yapılması için cami görevlilerine yaptığımız ricaların çoğu boşa gitmeyip, hazirelerimizin çoğu daha nezih bir görünüme girmiştir. Çalışmamızın sonucunda bunları görmek bile bizi mutlu etmeye yetmiştir. Bundan başka son zamanlarda tarihi ve büyük mezarlıklara bakım yapılmaya başlanmış, içlerinde düzenli yol sistemleri oluşturulup, temizlik çalışmaları artırılmış ve ağaçlandırma yapılmıştır.

Diğer bir hazin, hazin olduğu kadar da acı halimiz de mezar taşlarının kimliğini, sıfatını belirtilen kitabeleri okuyamamamızdır. Oysa bu kitabeleri okumamız, geçmişle bir bağ kurmamız açısından oldukça önemli bir görevdir. Yapılacak işlerin biri de yıkılan, bozulan, silikleşen kitabeleri yeni baştan düzenleyip okunmasını sağlamak olmalıdır. Bunun içinde üniversitelere, vakıflara ve Diyanet teşkilatına büyük görevler düşmektedir.

Birer açık hava müzesi durumunda olan hazirelerimiz ve diğer mezarlıklar tarihi birer emanettir. Ama ne yazık ki bu emanetlere hak ettikleri gibi ilgi gösterilmemektedir. Gerek bilim adamlarının kitap yazma gayesiyle tahrip ettikleri

derya gibi sonsuz abidelerimiz, gerekse ilgili kurumların ilgisinden mahrum olan mezar taşlarımız bugün yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Amacımız, kültürümüzün önemli bir parçası olan mezar taşlarını insanlara tanıtıp onları bilinçlendirmektir. Onlar sonsuzluğa vurulmuş birer mühür gibi onurlu, mağrur ve dimdiktir. Anadolu topraklarına ad verdikleri, uğruna toprakla kucaklaşan şehitler gibi, her biri bir kahramanlık destanıdır.

Yapıldıkları çevrenin inançlarını, adetlerini ve geleneklerini günümüze getiren mezar taşlarımız; Osmanlı'nın Erzurum'daki kültürünü ve tarihini bizlere yansıtan birer tanık konumundadır. Bu nedenle korunması ve tanınması yanında gelecek nesillere aktarılması en önemli dileğimizdir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. BİBLİYOGRAFYA

AKAR, Azade, "Eski Türk Mezartaşı Süslemelerine Dair", *Sanat Dünyamız*, S.2, İstanbul, 1976.

Ana Britannica, "Mezar Taşı" maddesi, C.XXII, İstanbul, 1994, s.349.

ARSEVEN, Celâl Esad, "Mermer" maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, 1983, s.1307.

ARSEVEN, Celâl Esad, "Mezar" maddesi, *Sanat Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, 1950, s.1315-1318.

ARSEVEN, Celâl Esad, "Mezar Taşı" *Sanat Ansiklopedisi*, maddesi, C.III, İstanbul, 1950, s.1318.

ARSEVEN, Celâl Esad, *Türk Sanat Tarihi Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul, 1954.

ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı I*, İstanbul, 1998.

AŞIROĞLU, Tahsin, "Erzurum'un Dip Tarihi", *50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi*, C.I, Erzurum, 1974.

AYANOĞLU, F. İsmail, "Fatih Devri Ricali Mezar Taşları ve Kitabeleri", *Vakıflar Dergisi IV*, Ankara, 1958, s.193-208.

AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Gelişme Devri (1535-1566)*, Ankara, 1998.

BARIŞTA, H. Örcün, "Ağaç İşlerinde Bir Tür Hece Tahtalarının Erzurum ve Çevresinden Bazı Örnekleri", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (21-23 Nisan 2005, Erzurum), Bildiriler*, Erzurum, 2006, s.35-45.

BARIŞTA, H. Örcün, "Göynük Ak Şemsettin Türbesi Haziresi'ndeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002)*, Kayseri, 2002, s.123-137.

BARTHOLD, W., "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimine Dair", *Belleten*, S.11, Ankara, 1947, s.334-535. (Çeviren: İNAN, A.)

BAŞAR, Zeki, *Erzurum'da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları*, Ankara, 1973.

BAŞAR, Zeki, *Erzurum İlinde Şifalı Sular*, Erzurum, 1979.

BAŞKAN, Seyfi, *Karamanoğulları Dönemi Konya Mezar Taşları*, Ankara, 1996.

BELLİ, Oktay, "Türklerde Taş Heykel ve Balballar", *Türkler*, C.III, Ankara, 2002, s.910-913.

BEYGU, A. Şerif, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeler*i, Erzurum, 1936.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Erzurum" maddesi, C.8, İstanbul, 1986, s.3789-3801.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Hazire" maddesi, C.10, İstanbul, 1986, s.5148.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Maşatlık" maddesi, C.15, İstanbul, 1986, s.7856.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Mezarlık" maddesi, C.16, İstanbul, 1986, s.8101.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Stel" maddesi, C.21, İstanbul, 1986, s.10792-93.

ÇAL, Halit, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", *Tarihi ve Kültür Sanatıyla III. Eyüp Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, İstanbul, Şubat 2000, s.206-225.

ÇORUHLU, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, İstanbul, 1998.

ÇORUHLU, Yaşar, *Türk İslam Sanatının ABC'si*, İstanbul 1998.

ÇULPAN, Cevdet, *Serviler I-II*, İstanbul, 1961.

DAĞLIOĞLU, H. Turan, "Mezar ve Mezar Örnekleri", *Yeni Türk Mecmuası*, S.34, İstanbul, 1935, s.2173-2178.

DARKOT, Besim, "Erzurum" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.IV. İstanbul, 1964, s.340-345.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, *Hun Sanatı*, İstanbul, 1998.

DOĞANAY, Aziz, "Eyüp Sultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Naturalist Üslupta Klasik Devir Süslemeleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (8-10 Mayıs 1998),* İstanbul, 1998, s.260-268.

DOĞANAY, Aziz, "Türklerde Ahiret İnancının Mezar ve Bezemelerine Tesiri" *Sanat ve İnanç / 2*, İstanbul, 2004, s.260-268

EREN, Naci, "Hece Tahtaları", *I. Ulusal El Sanatları Sempozyum Bildirileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi-Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir, 1984, s.147-197.

ERGUN, Pervin, Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Ankara, 2004.

Erzurum İl Yıllığı, İstanbul, 1974.

EYİCE, Semavi, "Mezarlıklar ve Hazireler", *Cimetieres Et Traditions Funeraires Dans Le Monde Islamique (İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I)*, Ankara, 1996, s.123-134.

GALİTEKİN, A. Nezih, *Osmanlı Dönemi Gölcük Mezar Taşları*, Gölcük, 2000.

GÜNAY, Vehbi, "Bergama Örneğinde Osmanlı'dan Günümüze Mezar ve Mezar Kültürü", *Sanat ve İnanç-2,* İstanbul, 2004, s.251-257.

GÜNDOĞDU, Hamza, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Türk Tarihi Kalıntılar", *Şehr-i Mübârek Erzurum*, Ankara, 1989, s.105-240.

HASEKİ, Metin, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1976.

İNALCIK, Halil, "Erzurum" maddesi, *İslam Ansiklopedisi* C.IV, İstanbul, 1964, s.353-357.

İPŞİROĞLU, M. Ş., *İslam'da Resim Yasağı ve Sonuçları*, İstanbul, 1979.

KARA, Hacer-DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya, 2005.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1998.

KARAMAĞARALI, Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992 (1993).

KARMAĞARALI, Beyhan, "Ahlat Mezar Taşları", *Önasya*, C.5, S.59-60, Ankara, 1970, s.24-25.

KARAMÜRSEL, Alım, "Türklerde Mezar Geleneği", *Türkler*, C.III, Ankara, 2002, s.76-79.

KARPUZ, Haşim, *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evler*, Ankara, 1993.

KILIÇ, Erol, *Gravür ve Fotoğraflarla Erzurum*, İstanbul, 1998.

KONUKÇU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992.

KONYALI, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum*, Tarihi, İstanbul, 1960.

KUŞOĞLU, M. Zeki, "Mezar Taşlarında Hüve'l-Bâkî,", *Dünkü Sanatımız Kültürümüz*, İstanbul, 1994, s.82-86.

KUTLU, Hüseyin, *Kaybolan Medeniyetimiz, Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresindeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul, 2005.

KÜÇÜK, Cevdet, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* "Erzurum" maddesi, C.XI, İstanbul, 1995, s.321-340.

LAQUEOR, Hans Peter, *Hüve'l-Bâkî, İstanbul'da Osmanlı Mezarları ve Mezar Taşları*, İstanbul, 1997. (Çeviren: DİLİDÜZGÜN, Selahattin)

MERÇİL, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara, 1989.

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, "Erzurum" maddesi, C.6, İstanbul, 1968, s.361-369.

MÜLAYİM, Selçuk, "Geometrik Kompozisyonların Çözülmesine Bir Yaklaşım", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, S.1, İzmir, 1982, s.52-59.

MÜLAYİM, Selçuk, "Arma" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, 1991, s.382-383 .

ÖGEL, Bahaddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962.

ÖNEY, Gönül, "Anadolu Selçuklu Geleneğinde Kuşlu Çift Başlı, Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi VIII*, Ankara, 1969, s.238-302.

ÖRNEK, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, 1971.

ÖZKAN, Haldun "Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.15, Erzurum, 2000, s.31-47.

RAGHEB, Youssef, "İslam Hukukuna Göre Mezar Yapısı", *Cimetieres Et Traditions Funeraires Dans Le Monde Islamique (İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I),* Ankara, 1996, s.17-23.

SAĞIROĞLU ASLAN, Aslı, Ka*yseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları,* Kayseri, 2005.

SARAÇOĞLU, Necibe, *Türk Mezar Taşlarına Dair Araştırma*, İstanbul, 1950.

SEVİM, A.-YÜCEL, Y., *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara, 1989.

SEYİRCİ, Musa, "Antalya Güzeloba Mahallesindeki Bir Türkmen Mezarlığı" *Tahtacılar Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı, s.131-34.

SİLİ, Timur, "Iğdır-Karakoyunlu İlçe Mezarlığındaki Deve-Heykel Mezar Taşının Mahiyeti", *Vakıflar Dergisi* XXVII, Ankara, 1998, s.131-134.

SOLMAZ, Gürsoy, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler,* Erzurum, 2002.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Türk Mezar Taşları," *Önasya*, C.5, S.57, Ankara, 1970.

TİBET, Aksel-IŞIN, Ekrem-YELKENCİ, Dilek, "Stelae Turcicae VII Yenikapı Mevlevihânesi Haziresi" *Cimetieres Et Traditions Fneraires Dans Le Monde Islamique (İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I)*, Ankara, 1996, s.233-281.

TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar,* Ankara, 1968.

TUNÇEL, Gül, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara, 1989.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında İl İl Türkiye, *İşte Türkiye*, Kasım 1998.

ULUÇAM, Abdüsselam, *Eski Erciş-Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Ankara, 2000.

YINANÇ, M. H., *İslam Ansiklopedisi*, "Erzurum" maddesi, C.IV. İstanbul, 1964, s.345-353.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Osmanlıca/Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1979.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, İstanbul, 1971.

Türk Ansiklopedisi, "Erzurum" maddesi, C.XV, Ankara, 1968, s.363-378.

TÜRKMENOĞLU, Hüseyin, *Mezar-Mezarlık ve Mezar Taşları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*, Ankara, 1989.

UNAT, Faik Reşit, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara, 1974.

DOKUZUNCU BÖLÜM

9. ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1- Hayriye Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi
Çizim 2- Hacı Reşit Bey'in mezarının ayak şahidesinin dışa bakan yüzeyi
Çizim 3- Şefika Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi
Çizim 4- Şefika Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin dışa bakan yüzeyi
Çizim 5- Peyker Hanım'ın mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi
Çizim 6- Lütfiye Hanım'ın mezarının baş şahidesinin içe bakan yüzeyi
Çizim 7- Lütfiye Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi
Çizim 8- Lütfiye Hanım'ın mezarına ait sandukanın geniş yüzeyi
Çizim 9- Atife Müslime Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi
Çizim 10- Mehmed Naci Bey'in mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi
Çizim 11- Mehmed Naci Bey'in mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi
Çizim 12- Hafız Mehmed Efendi'nin mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi
Çizim 13- Hafız Mehmed Efendi'nin mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzey
Çizim 14- Said Efendi'nin mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi
Çizim 15- Said Efendi'nin mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi
Çizim 16- Hacı Mehmed Reşid Paşa'nın kızı Sabiha'nın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi
Çizim 17- Mehmed Salih Bey'in mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi
Çizim 18- Mehmed Salih Bey'in mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi
Çizim 19- Aişe Hüsniye Hanım Efendi'nin mezarının baş şahidesi
Çizim 20- Aişe Hüsniye Hanım Efendi'nin mezarının ayak şahidesi
Çizim 21- Kitabesi okunamayan mermer mezarın baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi
Çizim 22- Kitabesi okunamayan mermer mezarın ayak şahidesinin dışa bakan yüzeyi
Çizim 23- İsmail Ağa'nın mezarının baş şahidesinin içe bakan yüzeyi
Çizim 24- Kunduh-Zâde Musa Paşa'nın mezar taşı
Çizim 25- Mülâzım Osman Ağa'nın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi
Çizim 26- Münadiye Hanım'ın mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi
Çizim 27- Münadiye Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin dışa bakan yüzeyi
Çizim 28- Nafız Efendi'nin mezarının ayak şahidesi

Çizim 29- Gül Hanım'ın mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi

Çizim 30- Gül Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin dışa bakan yüzeyi

Çizim 31- Gül Hanım'ın mezarına ait sandukanın geniş yüzeyi

ONUNCU BÖLÜM

10. RESİM LİSTESİ

Resim 1- Erzurum Asri Mezarlıkta bulunan bir baş hece tahtası
Resim 2- Erzurum Asri Mezarlıkta bulunan baş ve ayak hece tahtalı bir mezar
Resim 3- Erzurum Asri Mezarlıkta bulunan baş ve ayak hece tahtalı bir mezar
Resim 4- Ayaz Paşa Camii Haziresi'nin genel görüntüsü
Resim 5- Sanduka şeklindeki mezar I
Resim 6- Hayriye Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı
Resim 7- Hayriye Hanım'ın ayak şahide tarafından genel görüntüsü
Resim 8- Hayriye Hanım'ın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü
Resim 9- Hacı Reşid Bey'in mezarının baş şahidesinde kitabe detayı
Resim 10- Hacı Reşid Bey'in mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü
Resim 11- Hacı Reşid Bey'in mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü
Resim 12- Şefika Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı
Resim 13- Şefika Hanım'ın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü
Resim 14- Şefika Hanım'ın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü
Resim 15- Baş şahidesi kırık olan mezardan genel görüntü
Resim 16- Hacı Nuri Bey'in baş şahidesinden kitabe detayı
Resim 17- Hacı Nuri Bey'in mezarının genel görüntüsü
Resim 18- Hatice Hanım'ın mezarının genel görüntüsü
Resim 19- Esma Hanım'ın mezar taşı
Resim 20- Hacı Emine Hanım'ın mezarının genel görüntüsü
Resim 21- Peyker Hanım'ın mezarının genel görüntüsü
Resim 22- Sanduka şeklindeki mezar II'in geniş yüzeyinden detay
Resim 23- Sanduka şeklindeki mezar II'in dar yüzeyinden detay
Resim 24- Sanduka şeklindeki mezardan genel görüntü
Resim 25- Kitabesi okunamayan mezar taşından detay
Resim 26- Kitabesi okunamayan mezarın genel görüntüsü
Resim 27- Hacı Hüseyin Ağanın mezarının genel görüntüsü
Resim 28- Nafi Bey'in mezarına ait baş şahideden kitabe detayı
Resim 29- Nafi Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 30- Avni efendi'nin oğlu Vehbi'nin mezarına ait baş şahideden kitabe detayı

Resim 31- Avni Efendi'nin oğlu Vehbi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 32- Abdurrahman Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 33-Abdurrahman Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 34- Osman oğlu Alemdar Dursun'un mezarının genel görüntüsü

Resim 35- Firûze Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 36- Firûze Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 37- Mîr Hüseyin'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 38- Mîr Hüseyin'in mezarının genel görüntüsü

Resim 39- Mîr Hüseyin'in mezarının sandukasının bir köşesine eklenmiş mermer taş parçası

Resim 40- Ayak şahidesi mermer olan mezarın genel görüntüsü

Resim 41- Siyah sal taşlardan oluşan mezarın genel görüntüsü

Resim 42- Çifter şahideli mezarın genel görüntüsü ve ayak şahideden detay

Resim 43- Çifter şahideli mezarın genel görüntüsü

Resim 44- Lütfiye Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 45- Lütfiye Hanım'ın mezarının baş şahidesinin iç yüzeyinden detay

Resim 46- Lütfiye Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin dış yüzeyinden detay

Resim 47- Lütfiye Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 48- Bakırcı Cami Haziresi'nin genel görüntüsü

Resim 49- Kitabesi olmayan sandukalı ve kırık şahideli mezardan genel görüntü

Resim 50- Atife Müslime Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 51- Atife Müslime Hanım'ın mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 52- Atife Müslime Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 53- İkiz mezarın ayak şahidesinden kitabe detayı

Resim 54- İkiz mezarın genel görüntüsü

Resim 55- Selahaddin Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 56- Selahaddin Bey'in mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 57- Selahaddin Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 58- Mehmed Naci Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 59- Mehmed Naci Bey'in mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 60- Mehmed Naci Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 61- Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 62- Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim'in mezarının genel görüntüsü

Resim 63- Mehmed'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 64- Mehmed'in mezarının genel görüntüsü

Resim 65- Fehime'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 66- Fehime'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 67- Hafız Mehmed Efendi'nin mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 68- Hafız Mehmed Efendi'nin mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 69- Baş ve ayak şahidesi bulunan ikiz mezardan I. mezarın ayak şahidesinin kitabe detayı

Resim 70- Baş ve ayak şahidesi bulunan ikiz mezarın baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 71- Baş ve ayak şahidesi bulunan ikiz mezarın ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 72- Hazire girişindeki ilk mezarın ayak şahidesinden kitabe detayı

Resim 73- Hazire girişindeki ilk mezarın genel görüntüsü

Resim 74- Aişe Sıddıka Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 75- Aişe Sıddıka Hanım'ın mezarının ayak şahidesinden kitabe detayı

Resim 76- Aişe Sıddıka Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 77- Hacı Yusuf'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 78- Hacı Yusuf'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 79- Derviş Ağa Cami'nin kuzey tarafındaki hazireden gelen görüntü

Resim 80- Said Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 81- Said Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 82- Aişe Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 83- Aişe Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 84- Hacı Mehmed Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 85- Hafız Mustafa Dede Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 86- Hafız Mustafa Dede Efendi'nin mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 87- Ahmed Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 88- Ahmed Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 89- Hüseyin Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 90- Hüseyin Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 91- Ümmügülsüm Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 92- Ümmügülsüm Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 93- Derviş Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 94- Derviş Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 95- Derviş Ağa Türbesinin genel görüntüsü

Resim 96- Derviş Ağa Camii'nin güney tarafındaki hazireden genel görüntü

Resim 97- Kadriye Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 98- Hayriye Hanım'ın mezarının baş şahidesi

Resim 99- Cemile Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 100- Cemile Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 101- Fatımatü'z-Zehrâ Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 102 - Fatımatü'z-Zehrâ Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 103- Hacı Mehmed Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 104- Abdurrahman Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 105- Abdurrahman Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 106- Nâzım Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 107- Ahmed Efendi'nin Oğlu Mehmed Vasfi Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 108- Ahmed Efendi'nin Oğlu Mehmed Vasfi Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 109– Ali Arar (?) Ağa'nın mezar taşı

Resim 110- Kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş mezarın baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 111- Kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş mezarın genel görüntüsü

Resim 112- Hadice Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 113- Hadice Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 114- Almacı Ahmed Efendi'nin mezarının baş şahidesi

Resim 115-Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin mezarının baş şahidesinin iç yüzeyinden kitabe detayı

Resim 116- Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin mezarının baş şahidesinin dış yüzeyinden kitabe detayı

Resim 117- Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 118- Hafız Nafız Efendi'nin mezarının baş şahidesi

Resim 119- Hafız Nafız Efendi'nin mezarının ayak şahidesi

Resim 120- Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 121- Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 122- Fâtıma Hanım'ın mezarının baş şahidesi

Resim 123- Fâtıma Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 124- Hacı Şamlı-Zâde Fehim Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 125- Hazirenin doğu duvarı üzerinde bulunan kitabe

Resim 126. Esat Paşa Camii Haziresi'nin genel görüntüsü

Resim 127- Esat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan mezarlara ait listenin verildiği tablo

Resim 128- Hacı Ahmed Ağa'nın mezarının baş şahidesi

Resim 129- Hacı Ahmed Ağa'nın mezarının ayak şahidesi

Resim 130- Attar Hacı Halil Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 131- Attar Hacı Halil Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 132- Hacı Muhammed Babanın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 133- Hacı Muhammed Baba'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 134- Selime Hatun'un mezarının genel görüntüsü

Resim 135- Hacı Mehmet Reşit Paşa'nın kızı Sabiha'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 136- Hacı Mehmet Reşit Paşa'nın kızı Sabiha'nın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 137- Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha'nın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 138- Mehmed Salih Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 139- Salih Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 140- Salih Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 141- Kırbaş-Zâde Fevzi Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 142- Dolmaseven-Zâde Hacı Mustafa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 143- İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 144- İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi'nin mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 145- İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi'nin mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 146- Hacı Sabit Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 147- Hacı Sabit Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 148-Yusuf'un mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 149- Es-Seyyid Abdurrahman Hâki Baba'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 150- Es-Seyyid Abdurrahman Haki Baba'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 151- Aişe Hüsniye Hanımefendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 152- Aişe Hüsniye Hanımefendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 153- Kitabesi okunamayan mermer mezarın baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 154-Kitabesi okunamayan mermer mezarın baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 155-Kitabesi okunamayan mermer mezarın ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 156- Kitabesi okunamayan mermer mezarın sanduka detayı

Resim 157- Kitabesi okunamayan mermer mezarının şahide bölümlerinin alt kısmından detay

Resim 158- Rukiyye Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 159- Hatice Hanım'ın mezarı'nın genel görüntüsü

Resim 160- Abdullah Paşa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 161- Kapudan Mehmed Paşa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 162- Mustafa Paşa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 163- Mustafa Paşa'nın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 164- Mustafa Paşa'nın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 165- Hüseyin Hoca'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 166- Hüseyin Hoca'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 167- Hacı Salih Efendi'nin mezarının baş şahidesinden detay

Resim 168- Hacı Salih Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 169- Şeyh Osman Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 170- Şeyh Osman Efendi'nin mezarının ayak şahide tarafından görüntüsü

Resim 171- Şeyh Osman Efendi'nin mezarından sanduka detayı
Resim 172- Esat Paşa Camii'nin son cemaat yerinde bulunan taşsız mezar
Resim 173- Murat Paşa Camii Haziresi'nin genel görüntüsü
Resim 174- İsmail Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı
Resim 175- İsmail Ağa'nın mezarının kitabesinden hattat isminin detayı
Resim 176- İsmail Ağa'nın mezarının sandukasının bezeme detayları
Resim 177- İsmail Ağa'nın mezarının genel görüntüsü
Resim 178- Mustafa oğlu Hasan'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı
Resim 179- Mustafa oğlu Hasan'ın mezarının genel görüntüsü
Resim 180- Şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezarın baş şahidesinden kitabe detayı
Resim 181- Şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezarın ayak şahidesinden kitabe detayı
Resim 182- Şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezarın genel görüntüsü
Resim 183- Mehmed Paşa'nın oğlu Melek Ahmed Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı
Resim 184- Mehmed Paşa'nın oğlu Melek Ahmed Bey'in mezarının genel görüntüsü
Resim 185- Muhammed oğlu Ahmet'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı
Resim 186- Muhammed oğlu Ahmet'in mezarının genel görüntüsü
Resim 187- Seyyide Mensure Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı
Resim 188- Seyyide Mensure Hanım'ın mezarının baş şahidesi üzerinde yapılan stampaj çalışmasından bir görüntü
Resim 189- Seyyide Mensure Hanım'ın mezarının genel görüntüsü
Resim 190- Ane Hatun Türbesi'ne ait kitabe
Resim 191- Ane Hatun Türbesi'nin içinde buluna üç taş sanduka
Resim 192- Ane Hatun Türbesi'nin genel görüntüsü
Resim 193- Ane Hatun Türbesi'nin genel görüntüsü
Resim 194- Narmanlı Camii Haziresi'nin doğu tarafının genel görüntüsü
Resim 195- Narmanlı Camii Haziresi'nin güney tarafının genel görüntüsü
Resim 196- Siyavuş Paşa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı
Resim 197- Siyavuş Paşa'nın mezarının genel görüntüsü
Resim 198- Lütfullah Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı
Resim 199- Lütfullah Efendi'nin mezarından gelen görüntü

Resim 200- Hacı Salih Çelebi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 201- Hacı Salih Çelebi'nin mezarının gelen görüntüsü

Resim 202- Hasbolat Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 203- Kunduh-Zâde Musa Paşa'nın mezar taşı

Resim 204- Mülâzım Osman Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe

Resim 205- Mülâzım Osman ağa'nın mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 206- Mülâzım Osman Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 207- Zeliha Hatun'un mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 208- Zeliha Hatun'un mezarının gelen görüntüsü

Resim 209- Hacı Osman Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 210- Hacı Osman Efendi'nin mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 211- Hacı Osman Efendi'nin mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 212- Salih Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 213- Salih Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 214- Baş ve ayak şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezardan baş şahidenin kitabe detayı

Resim 215- Baş ve ayak şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezardan ayak şahidenin kitabe detayı

Resim 216- Baş ve ayak şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezarın baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 217- Hacı Yusuf Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 218- Narmanlı Camii'nin ön tarafında bulunan üç mezarın genel görüntüsü

Resim 219- Yeğen Ağa Haziresi'nin güney tarafından genel görüntü

Resim 220- Ahmed Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 221- Ahmed Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 222- Abdurrahman Ziya Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 223- Abdurrahman Ziya Efendi'nin mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 224- Abdurrahman Ziya Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 225- Mine Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 226- Mine Hanım'ın mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 227- Mine Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 228- Münadiye Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 229- Münadiye Hanım'ın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 230- Münadiye Hanım'ın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 231-Hacı Abdullah'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 232- Hacı Abdullah'ın mezarının baş şahidesi üzerinde yapılan stampaj çalışmasından bir görüntü

Resim 233- Hacı Abdullah'ın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 234- Ömer Kotan Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 235- Ömer Kotan Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 236- Muhlis Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 237- Muhlis Efendi'nin mezarının ayak şahidesi

Resim 238- Muhlis Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 239- Nafiz Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 240- Nafiz Efendi'nin mezarının baş şahidesi

Resim 241- Nafiz Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 242- Gül Hanım'ın mezarının baş şahidesinin içe bakan yüzeyinden kitabe detay

Resim 243- Gül Hanım'ın mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyinden kitabe detayı

Resim 244- Gül Hanım'ın mezarının ayak şahidesinden bezeme detayı

Resim 245- Gül Hanım'ın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 246- Gül Hanım'ın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 247- Hâdi Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 248- Hâdi Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 249- Mehmed oğlu Hüseyin'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 250- Ahmed Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 251- Fâtıma Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 252- Fâtıma Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 253- Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 254- Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi'nin mezarının ayak şahidesinin iç yüzeyi

Resim 255- Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 256- Süleyman Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 257- Süleyman Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 258- Halil Paşa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 259- Halil Paşa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 260- Baş şahidesi tahrip olan mezarın kitabe detayı

Resim 261- Baş şahidesi tahrip olan mezarın genel görüntüsü

Resim 262- Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 263- Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarının ayak şahidesinden bezeme detayı

Resim 264- Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 265- Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 266- Abdurrahman Gazi Camii'nin genel görüntüsü

Resim 267- Abdurrahman Gazi Türbesi'nin genel görüntüsü

Resim 268- Abdurrahman Gazi Türbesi'nin kitabesinden detay

Resim 269- Abdurrahman Gazi Türbesi'nin kitabesinden genel görüntü

Resim 270- Abdullah Budak'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 271- Mustafa oğlu Kemal Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 272- Mustafa oğlu Kemal Efendi'nin mezarının ayak şahidesi

ÇİZİMLER

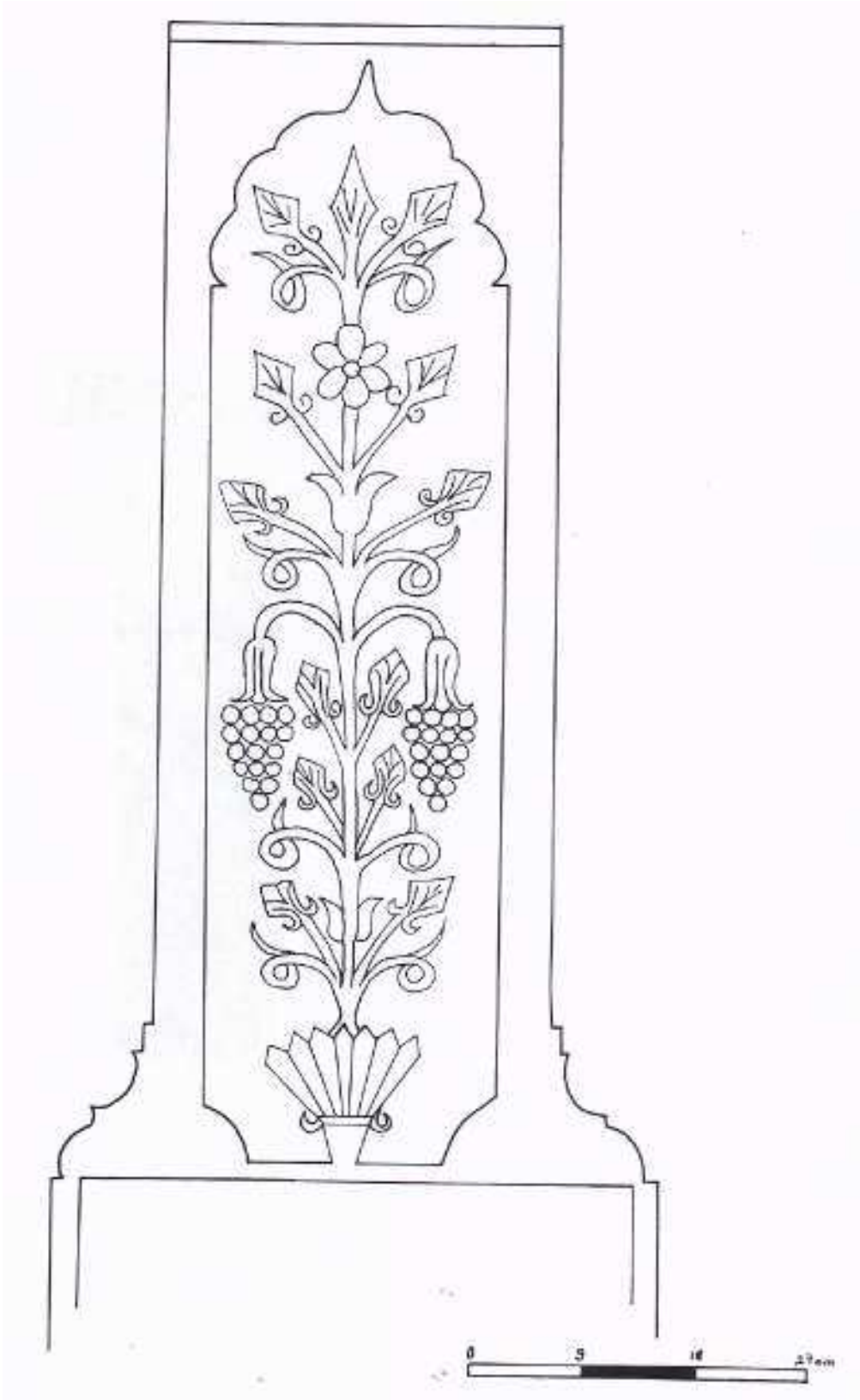

Çizim 1- Hayriye Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi

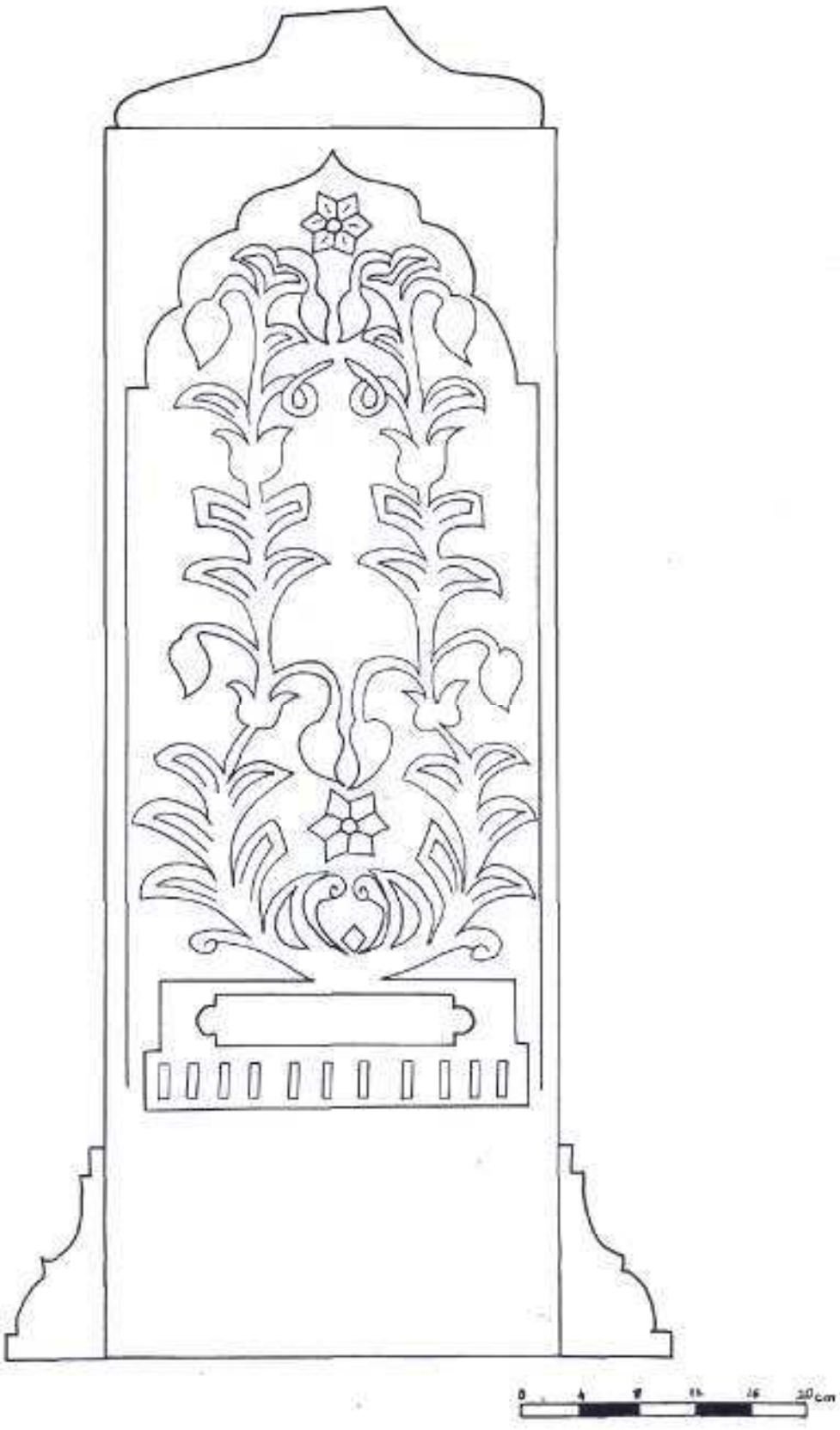

Çizim 2- Hacı Reşit Bey'in mezarının ayak şahidesinin dışa bakan yüzeyi

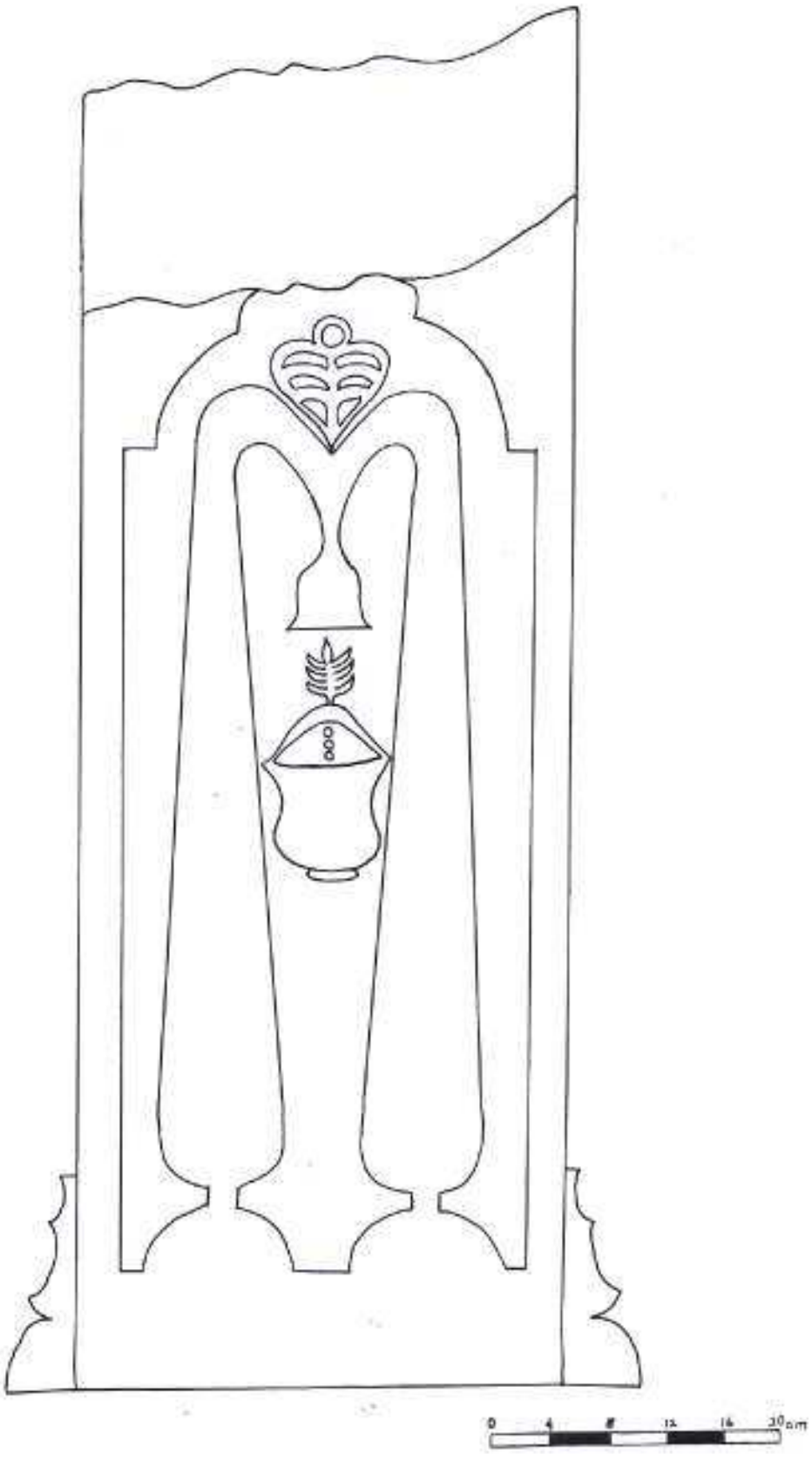

Çizim 3- Şefika Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi

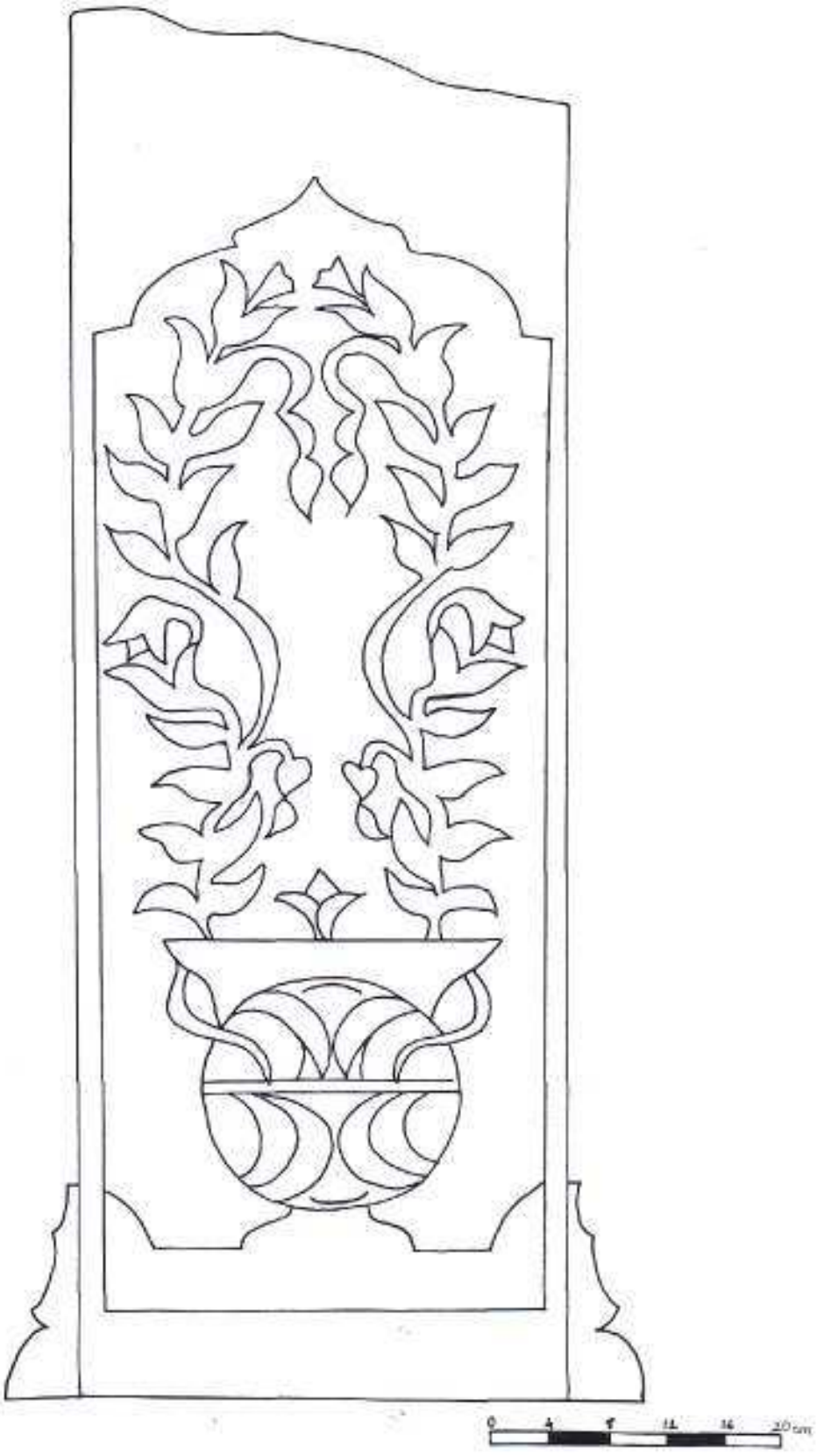

Çizim 4- Şefika Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin dışa bakan yüzeyi

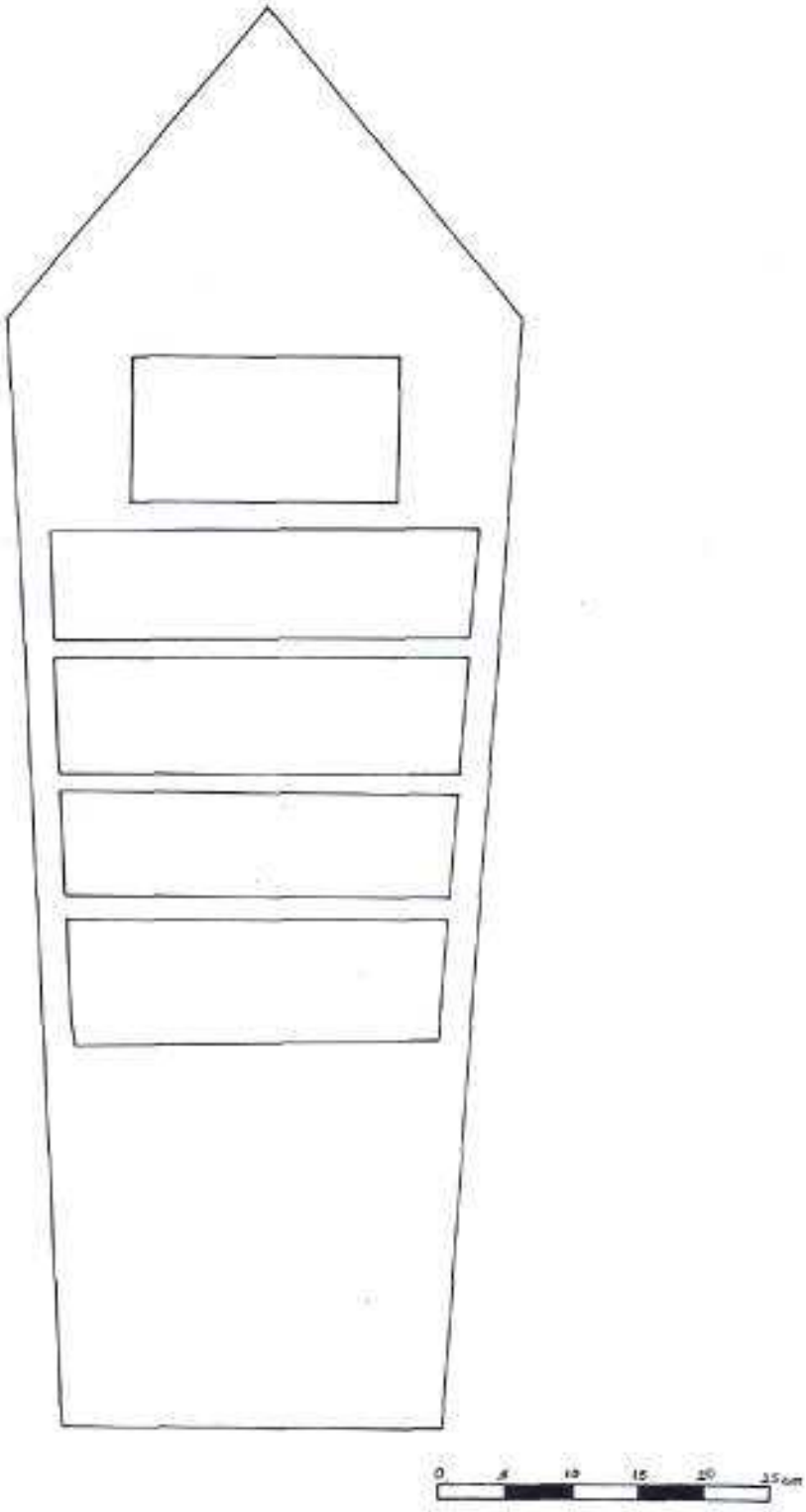

Çizim 5- Peyker Hanım'ın mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi

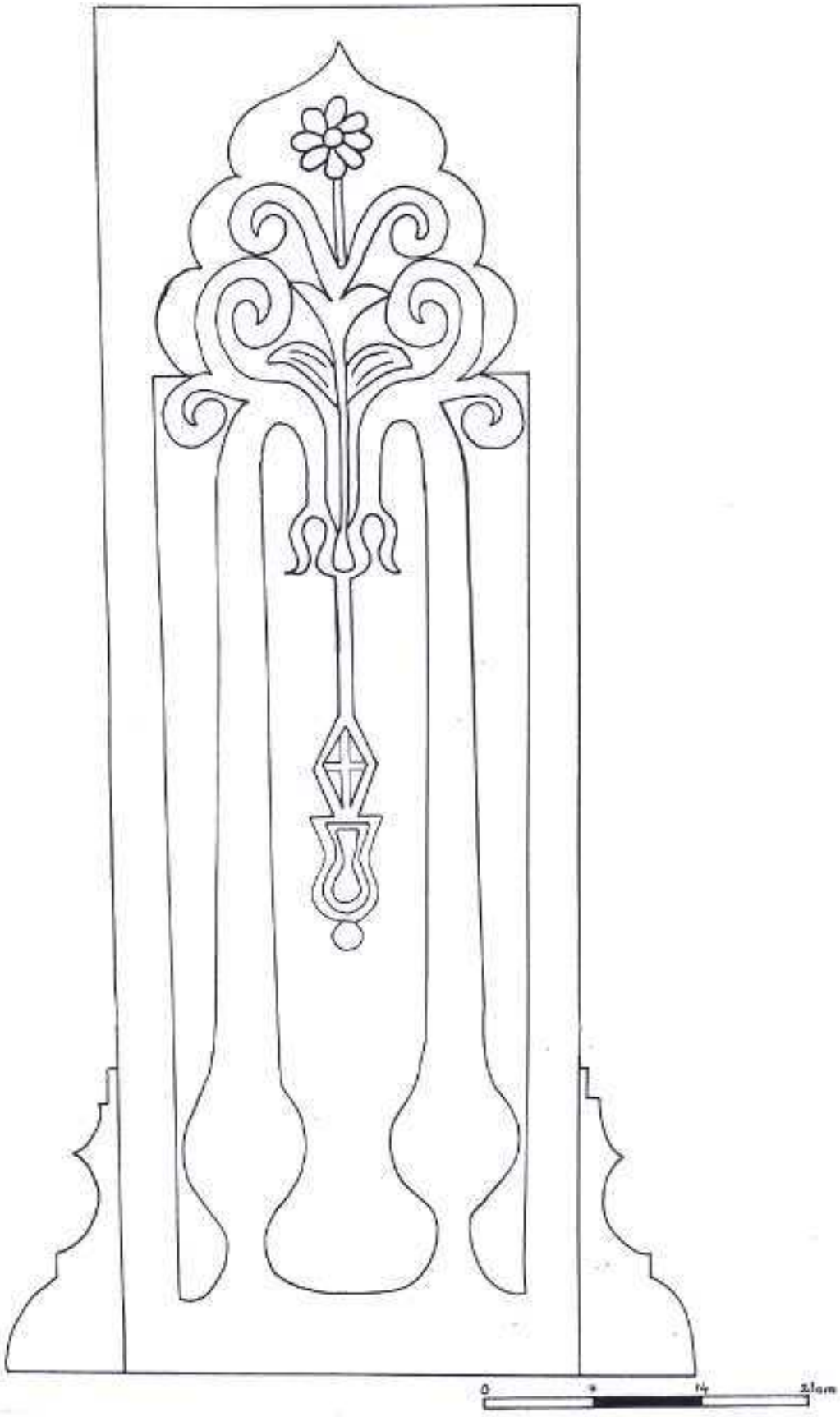

Çizim 6- Lütfiye Hanım'ın mezarının baş şahidesinin içe bakan yüzeyi

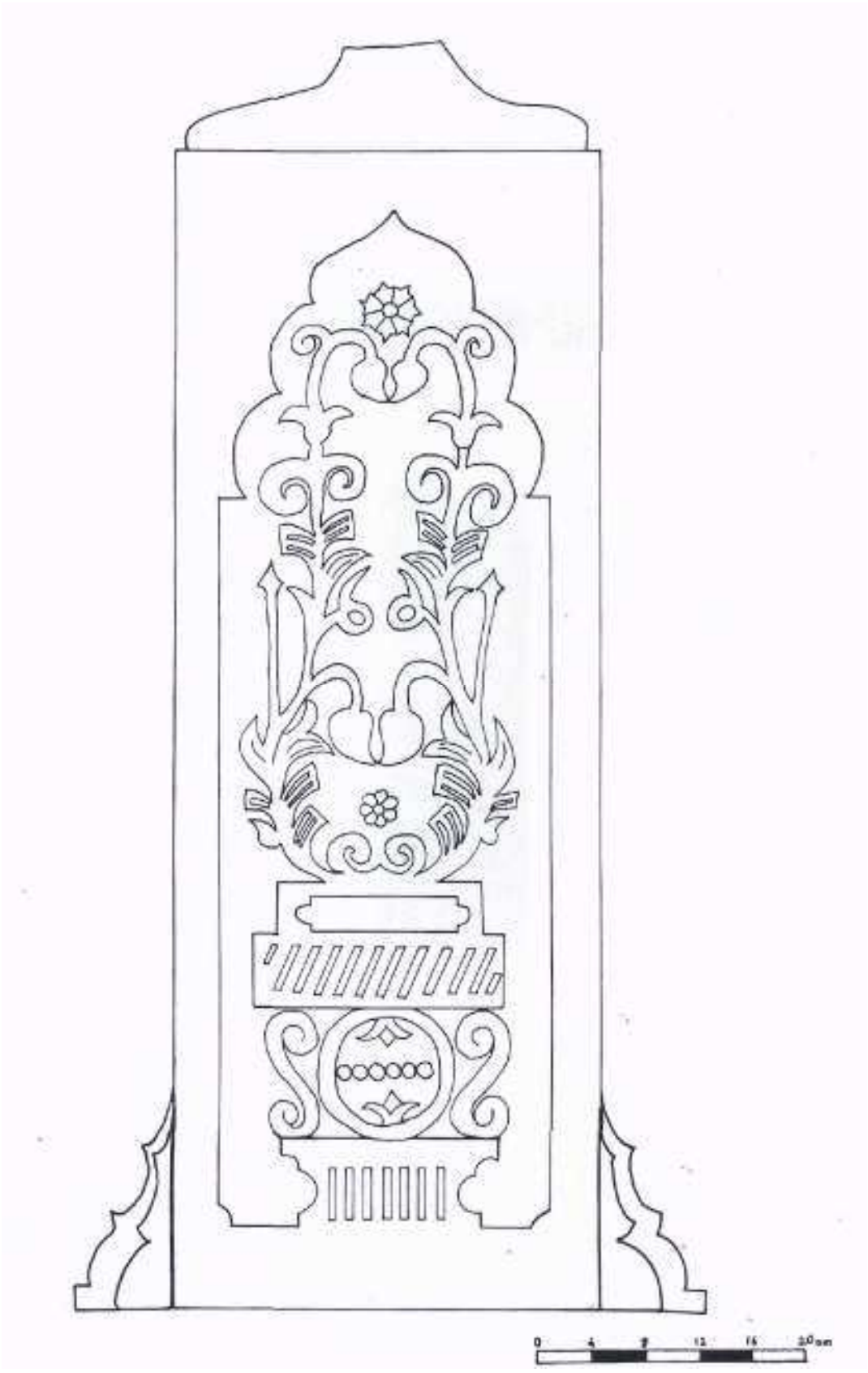

Çizim 7- Lütfiye Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi

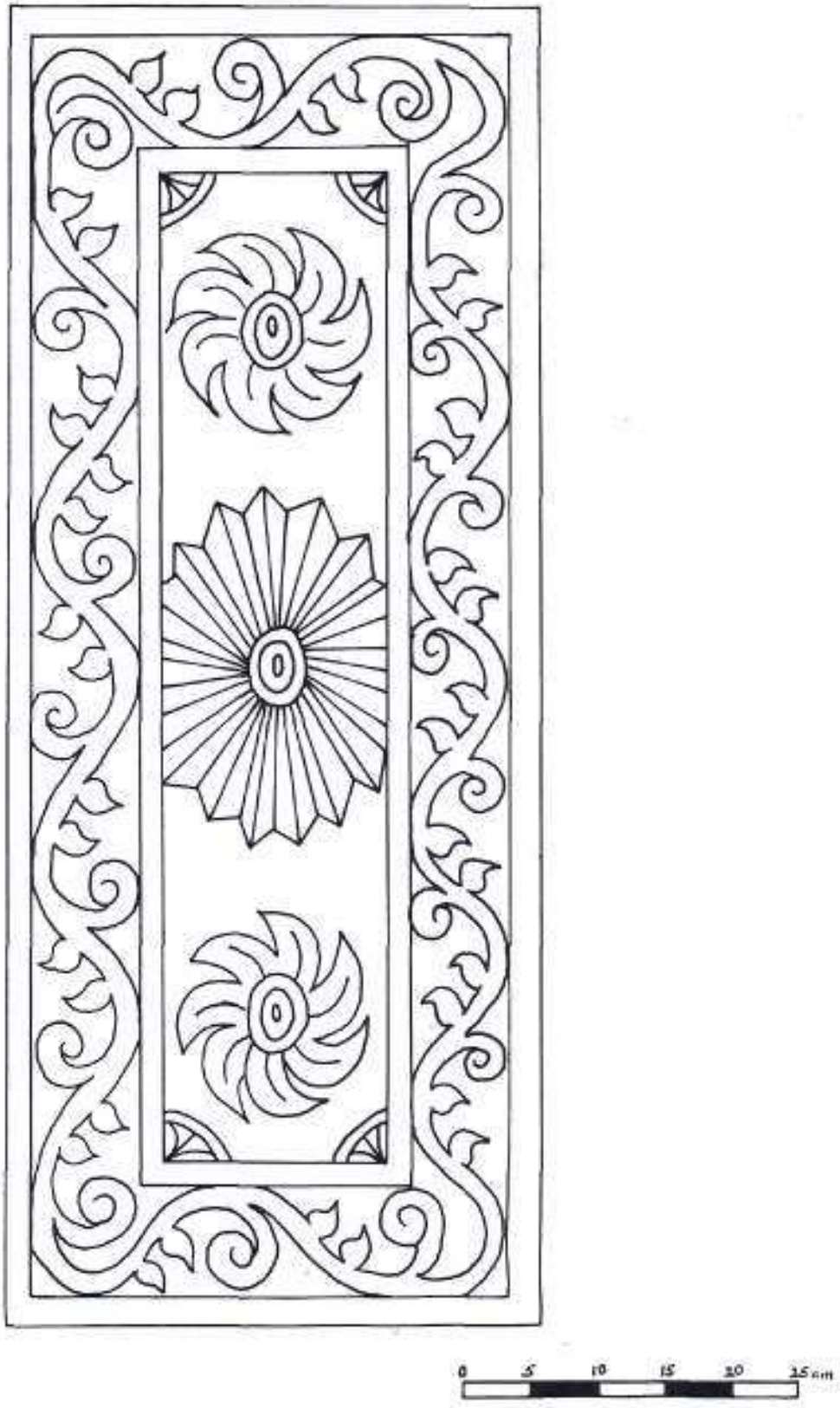

Çizim 8- Lütfiye Hanım'ın mezarına ait sandukanın geniş yüzeyi

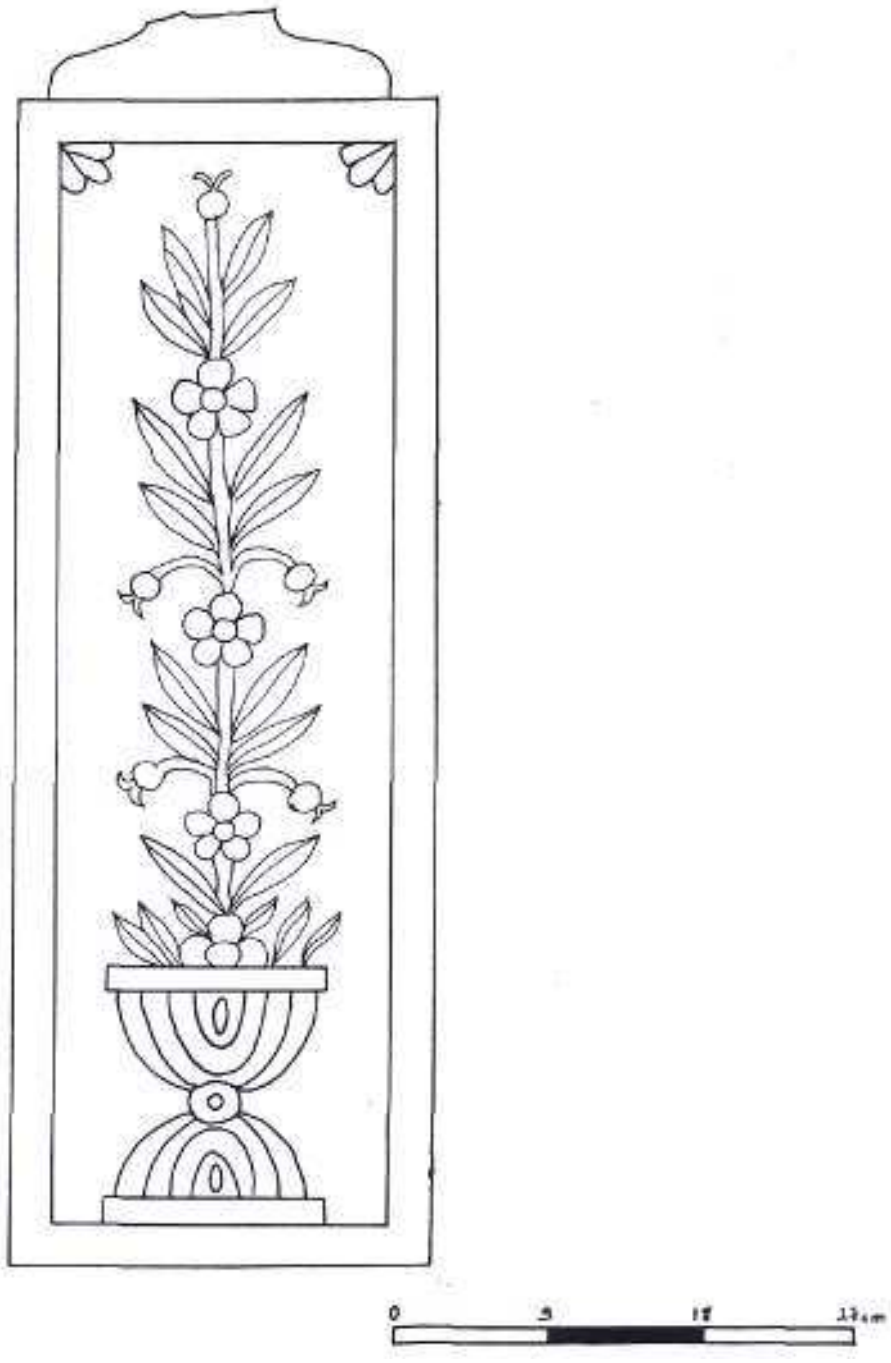

Çizim 9- Atife Müslime Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi

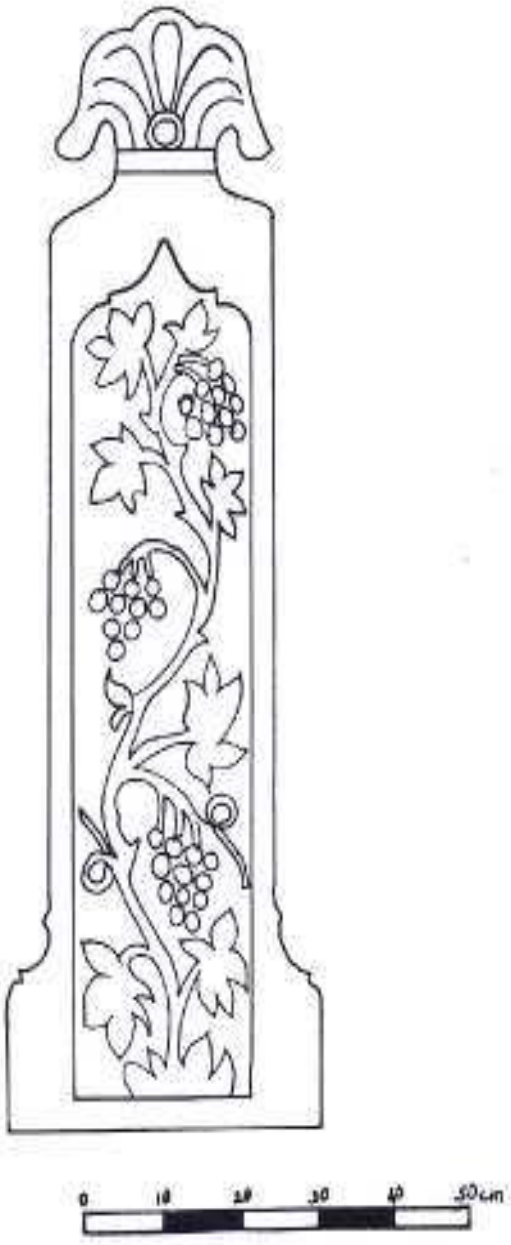

Çizim 10- Mehmed Naci Bey'in mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi

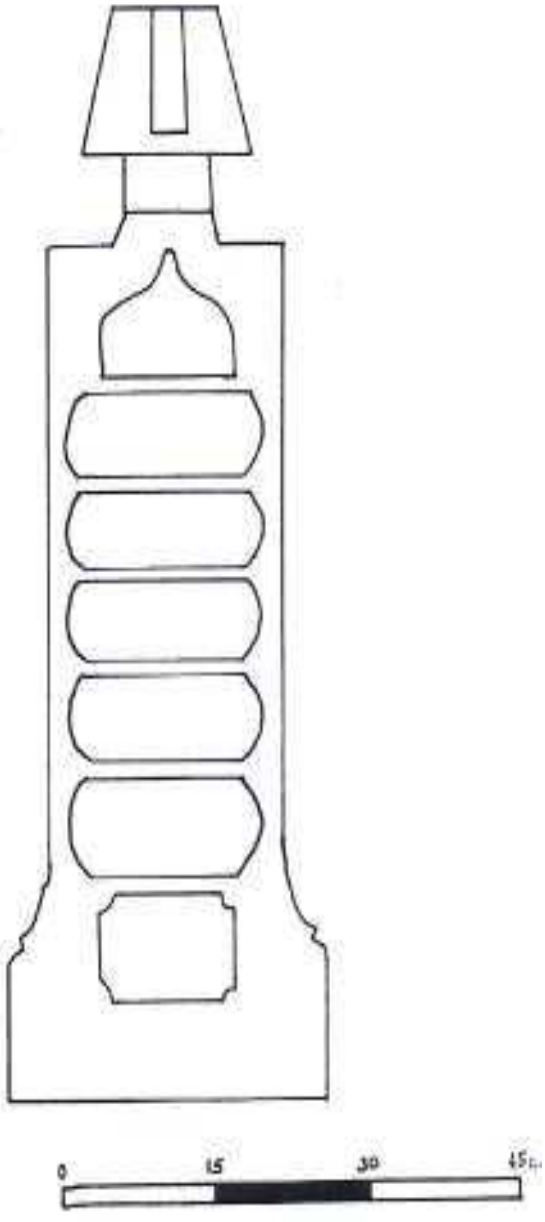

Çizim 11- Mehmed Naci Bey'in mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi

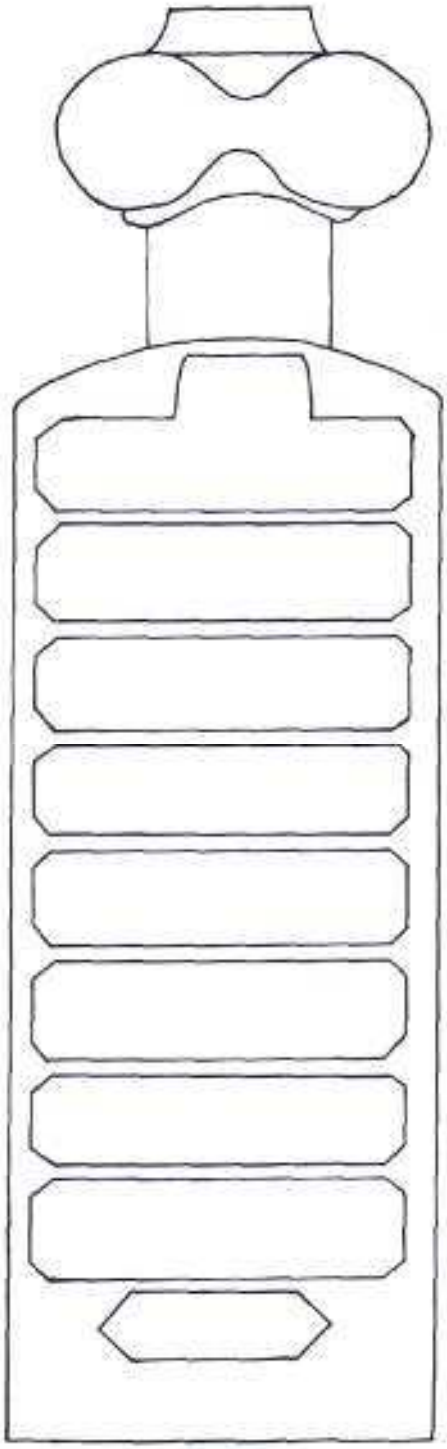

Çizim 12- Hafız Mehmed Efendi'nin mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi

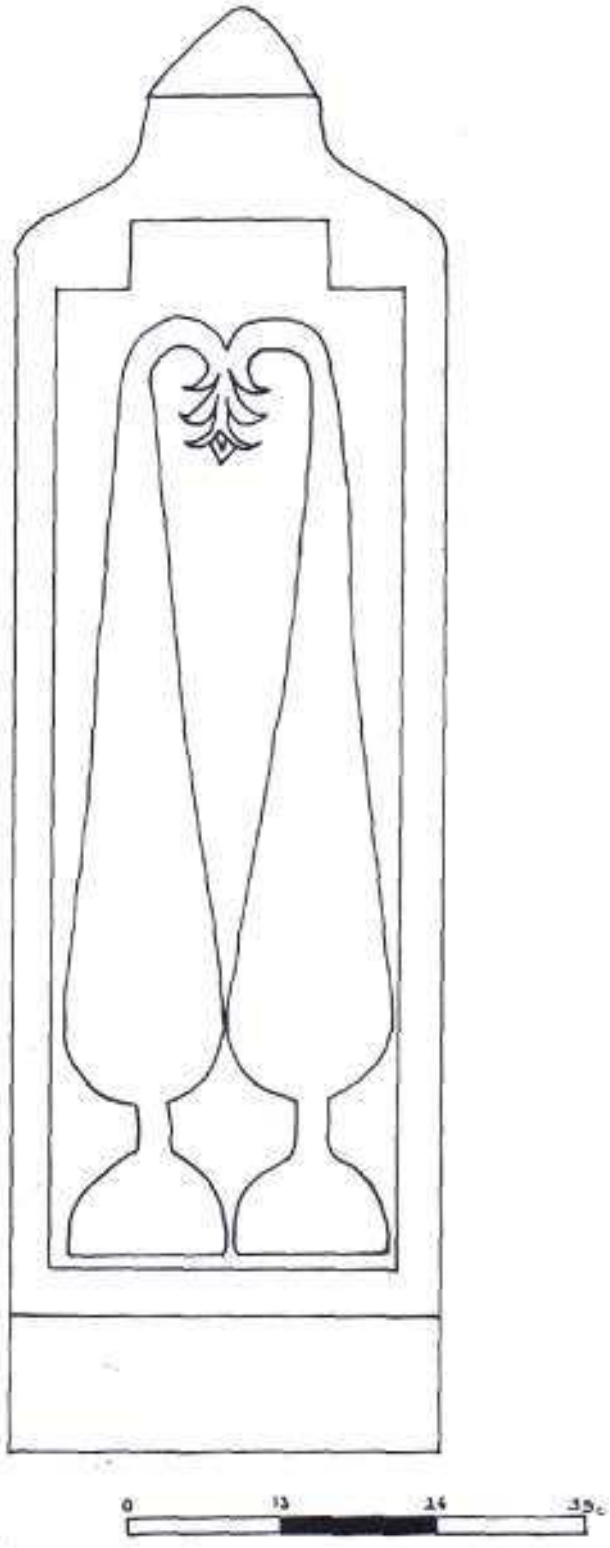

Çizim 13- Hafız Mehmed Efendi'nin mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzey

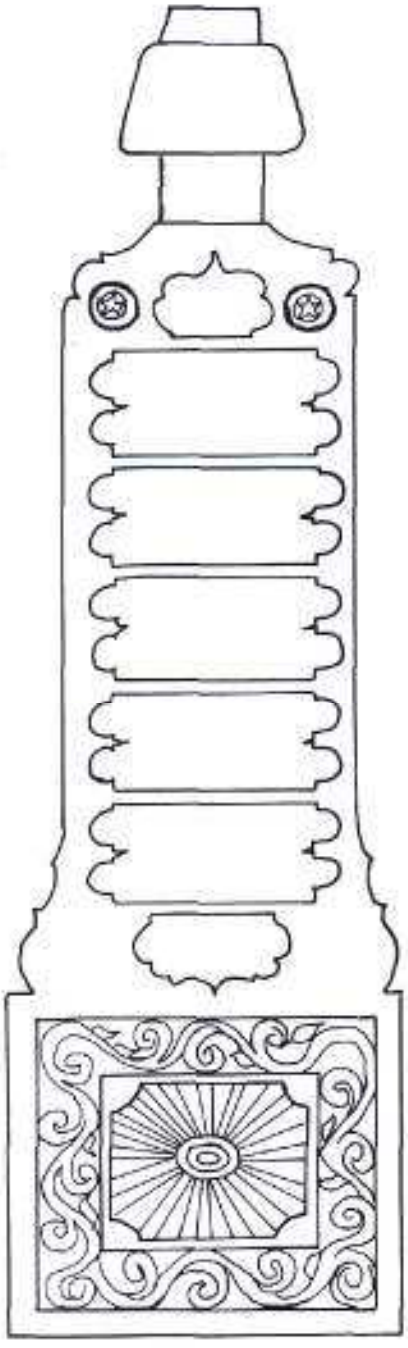

Çizim 15- Said Efendi'nin mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi

Çizim 14- Said Efendi'nin mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi

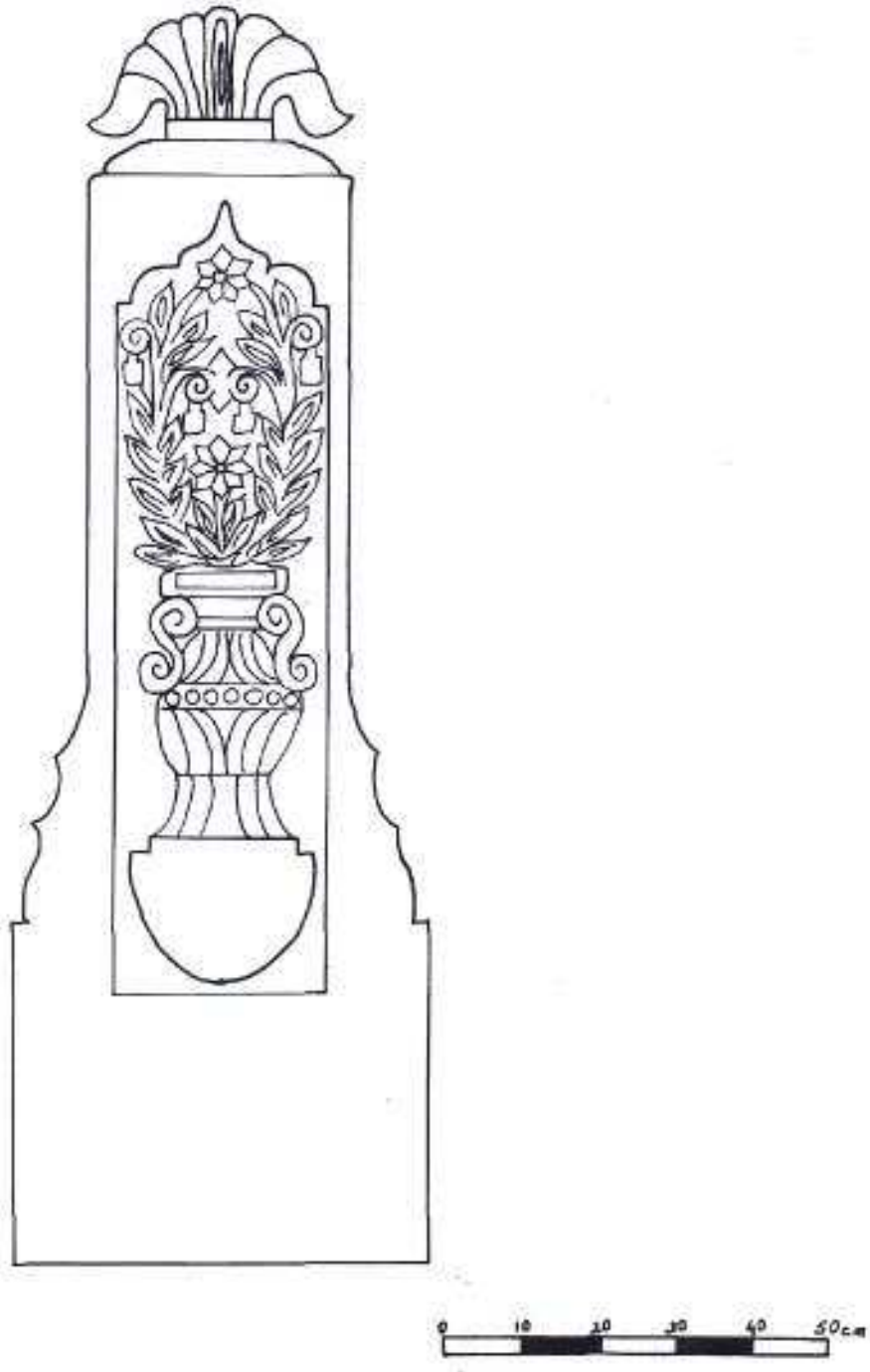

Çizim 16- Hacı Mehmed Reşid Paşa'nın kızı Sabiha'nın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi

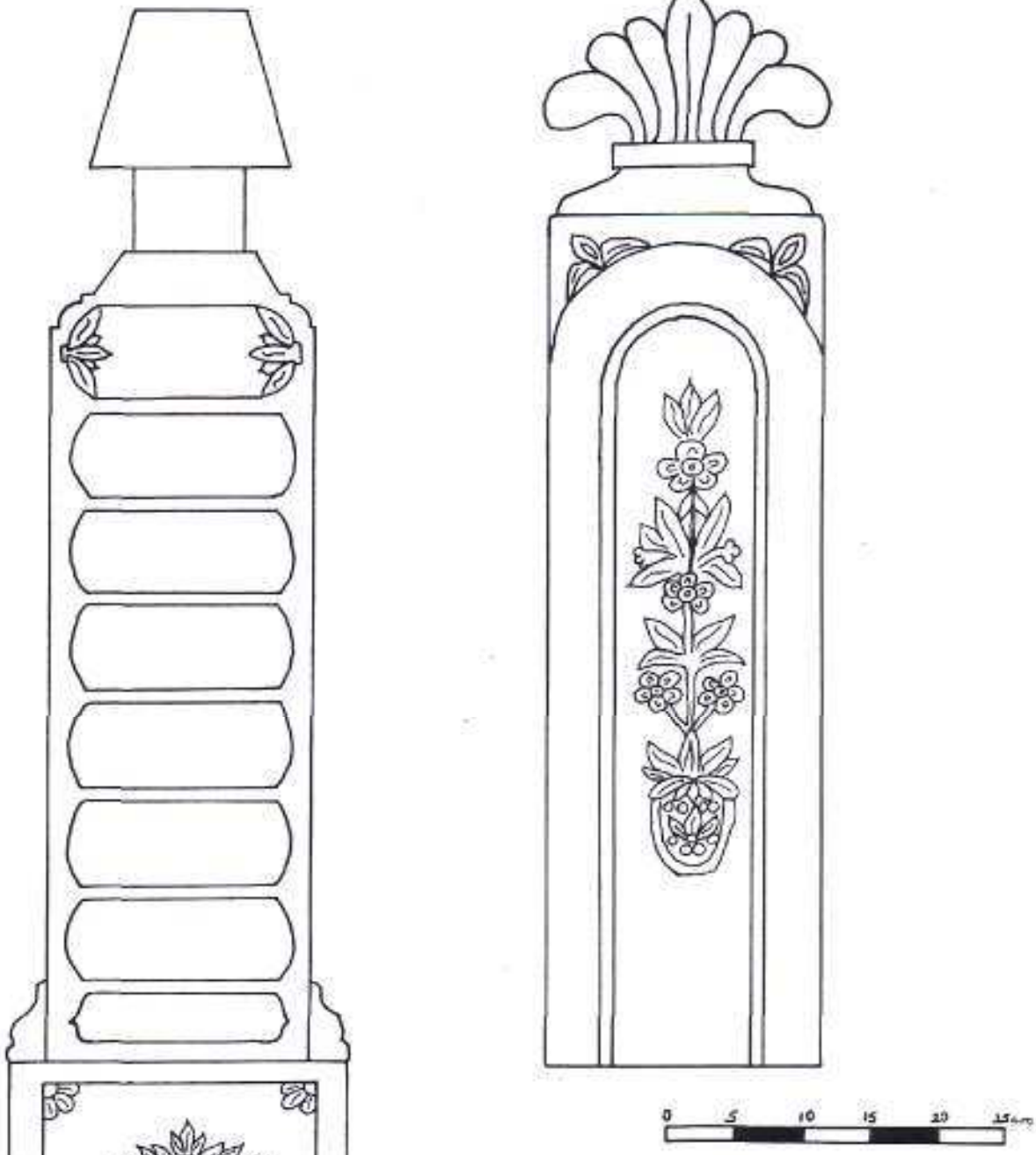

Çizim 18- Mehmed Salih Bey'in mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi

Çizim 17- Mehmed Salih Bey'in mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi

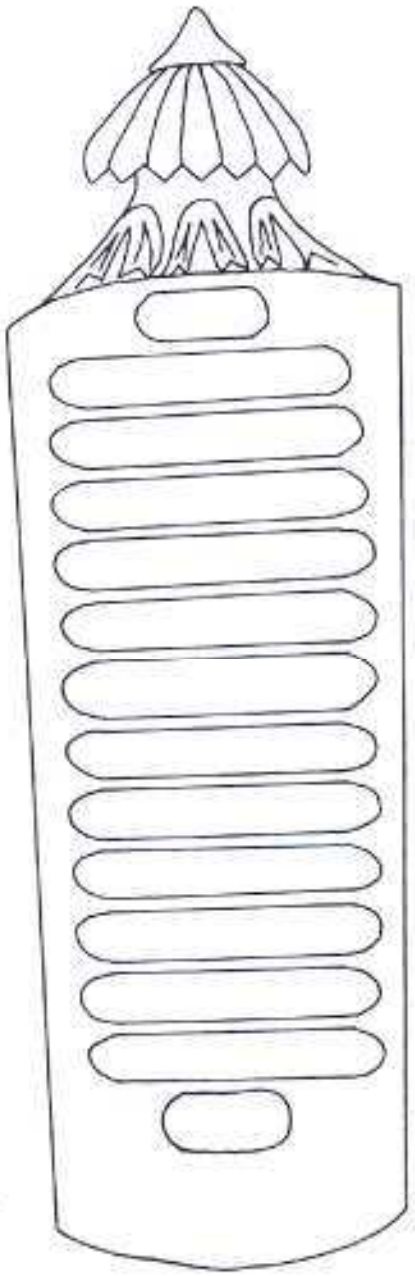

Çizim 19- Aişe Hüsniye Hanım Efendi'nin mezarının baş şahidesi

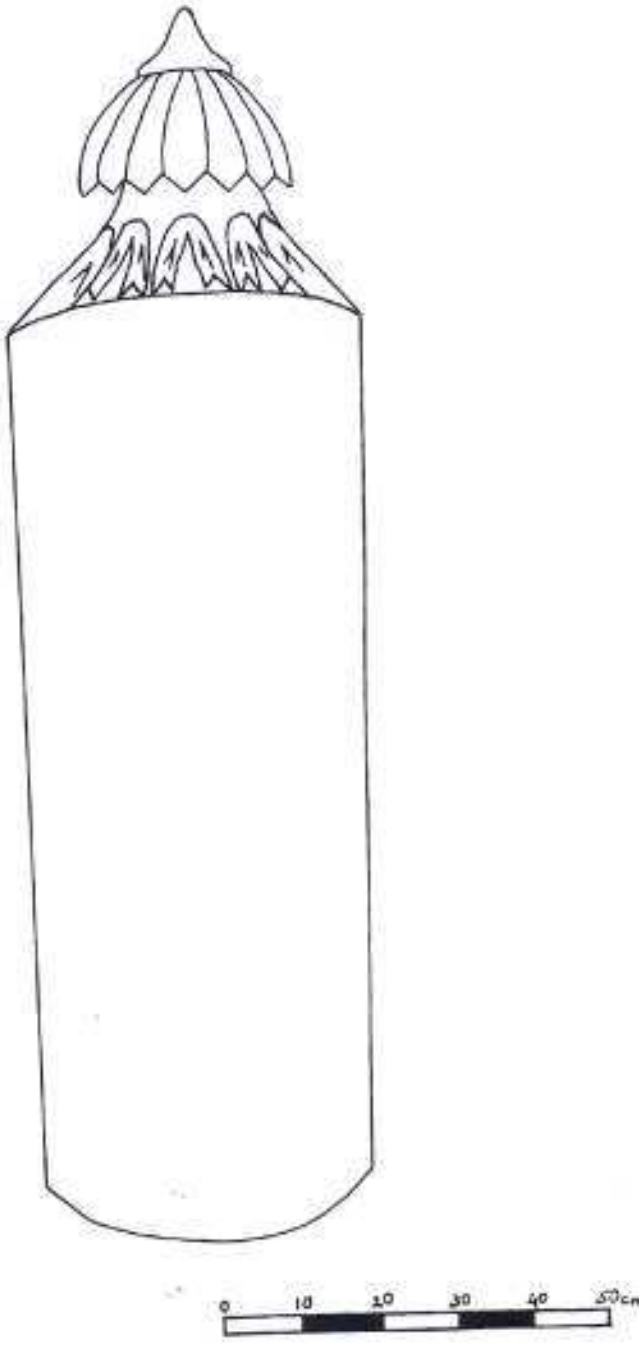

Çizim 20- Aişe Hüsniye Hanım Efendi'nin mezarının ayak şahidesi

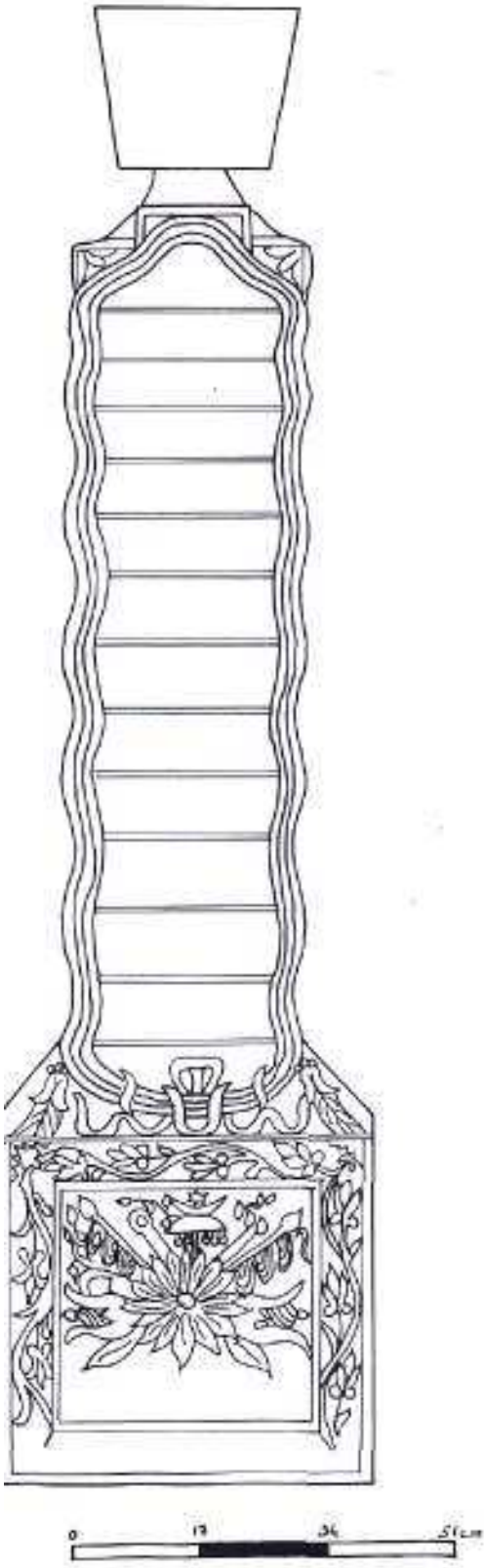

Çizim 21- Kitabesi okunamayan mermer mezarın baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi

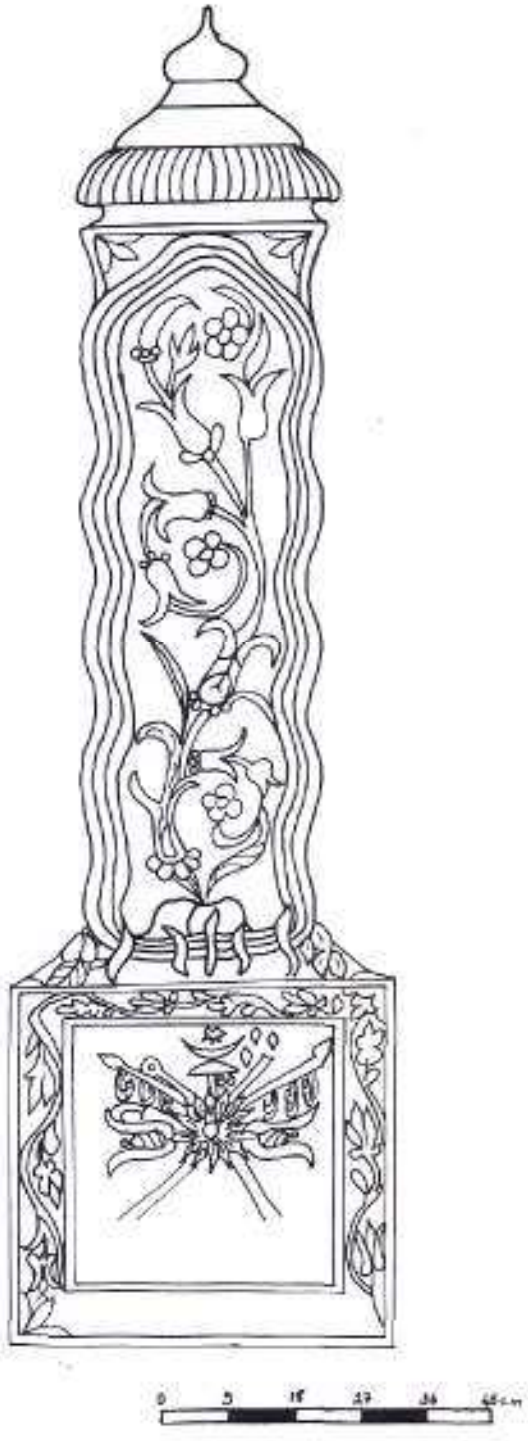

Çizim 22- Kitabesi okunamayan mermer mezarın ayak şahidesinin dışa bakan yüzeyi

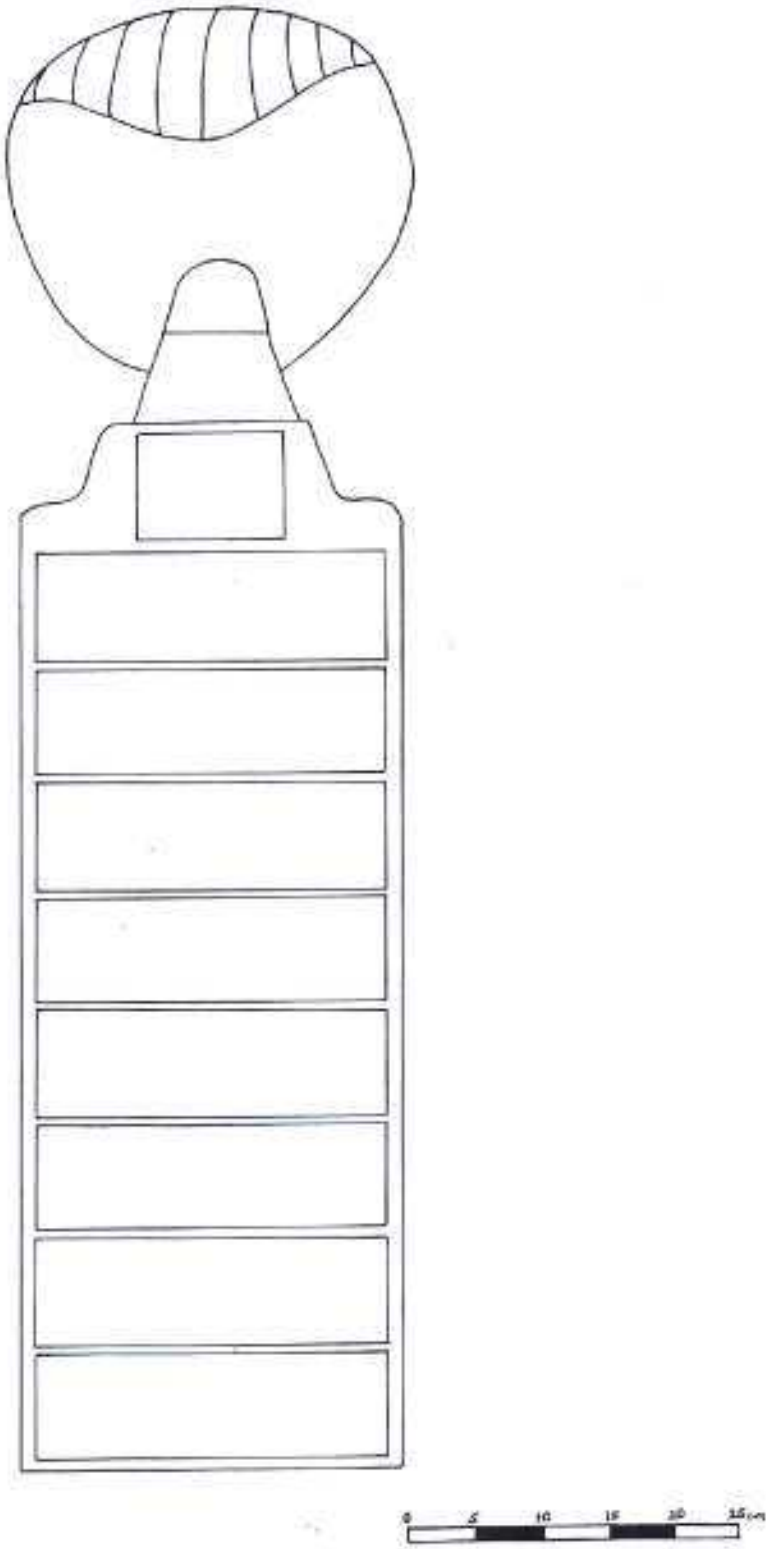

Çizim 23- İsmail Ağa'nın mezarının baş şahidesinin içe bakan yüzeyi

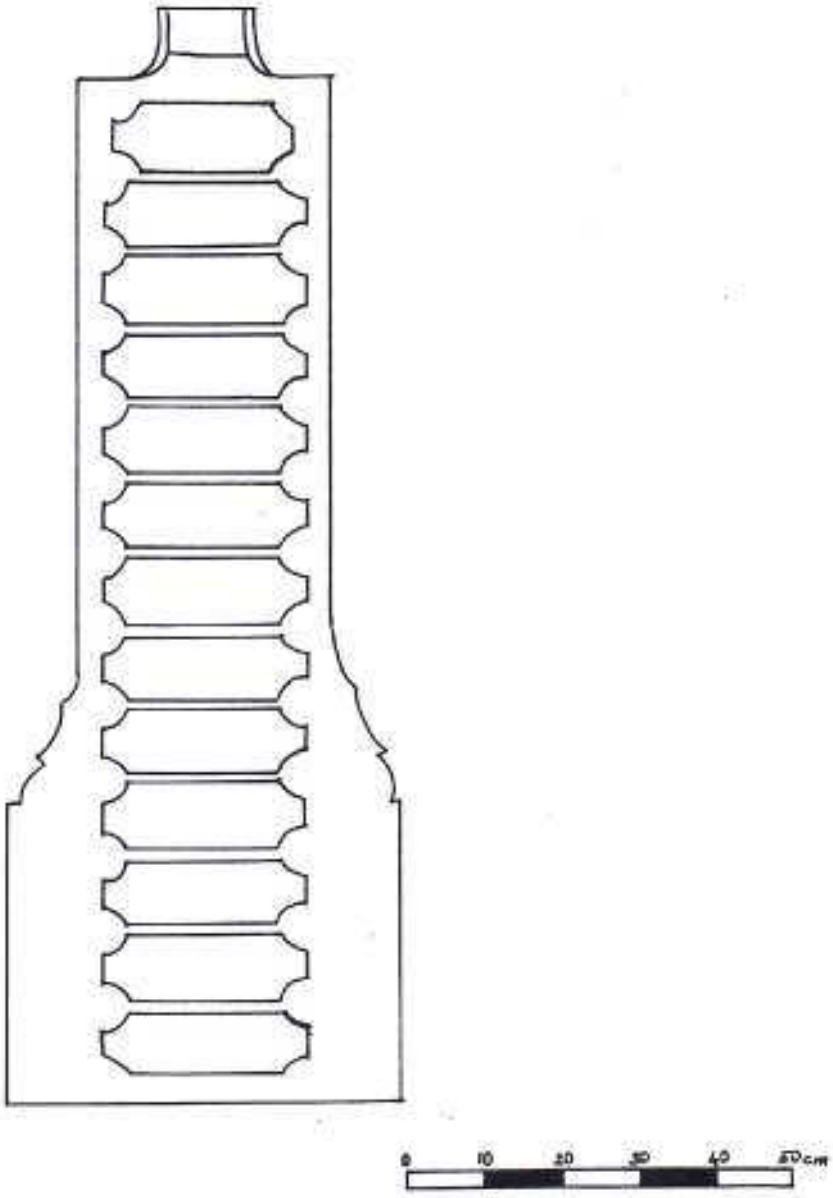

Çizim 24- Kunduh-Zâde Musa Paşa'nın mezar taşı

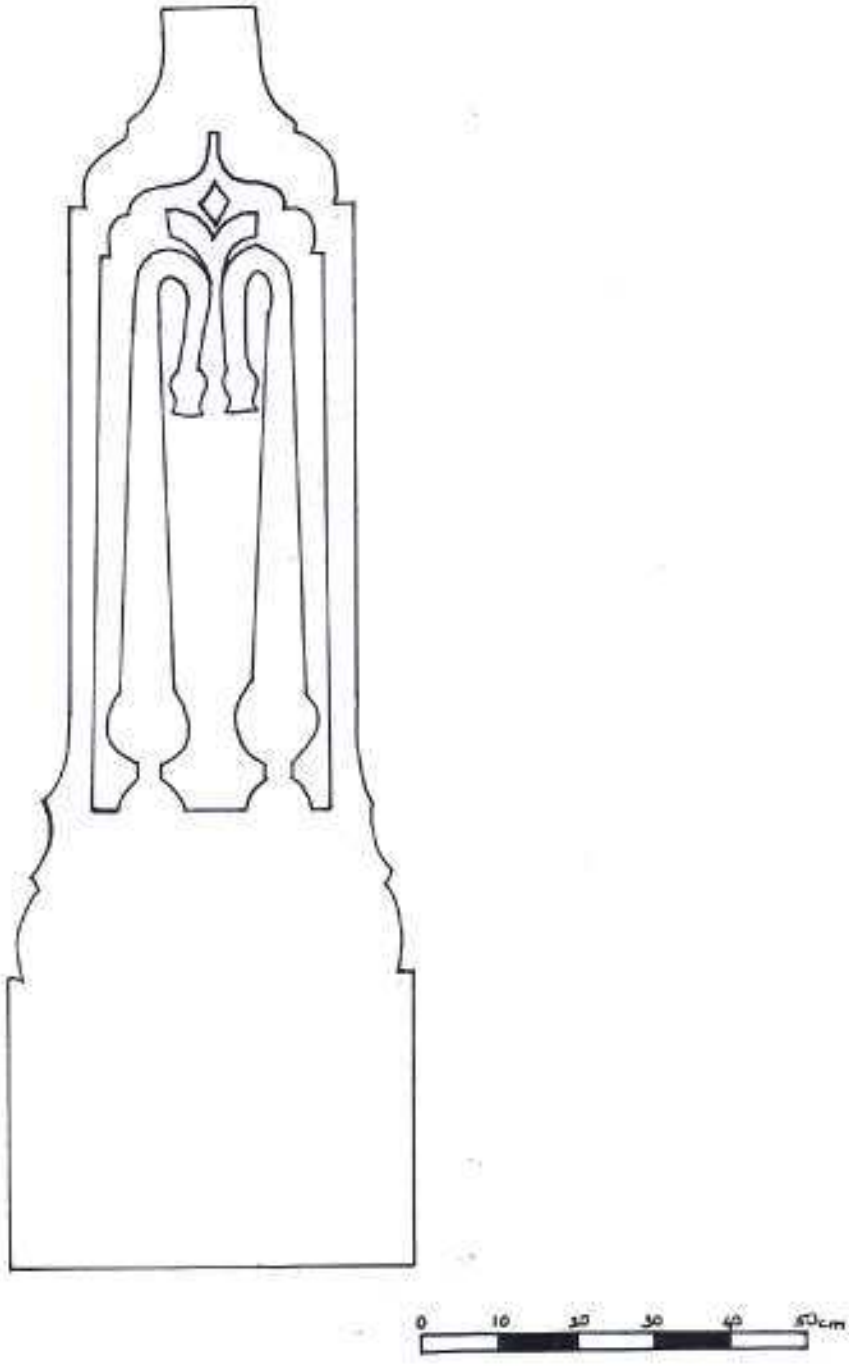

Çizim 25- Mülâzım Osman Ağa'nın mezarının ayak şahidesinin içe bakan yüzeyi

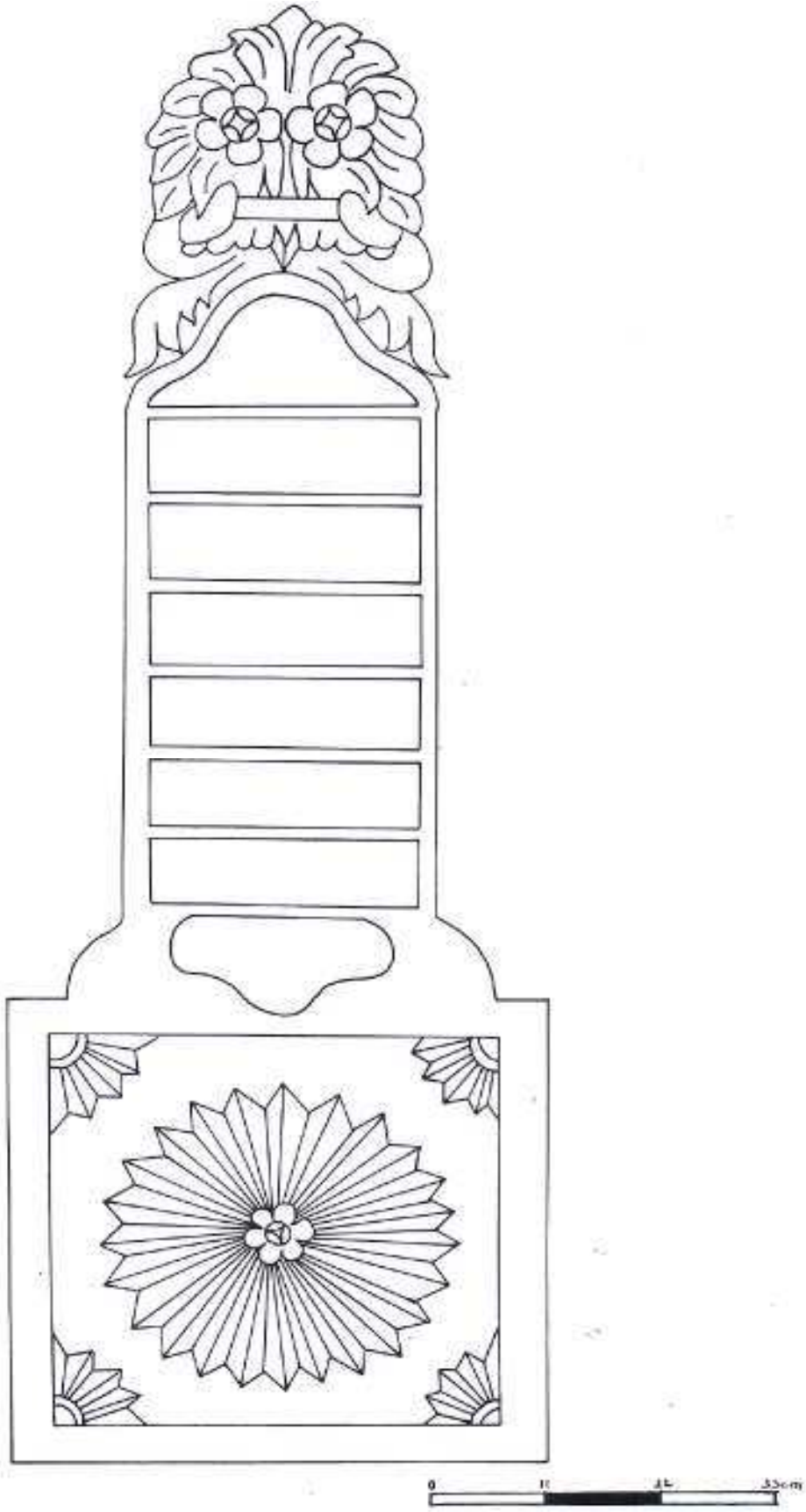

Çizim 26- Münadiye Hanım'ın mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi

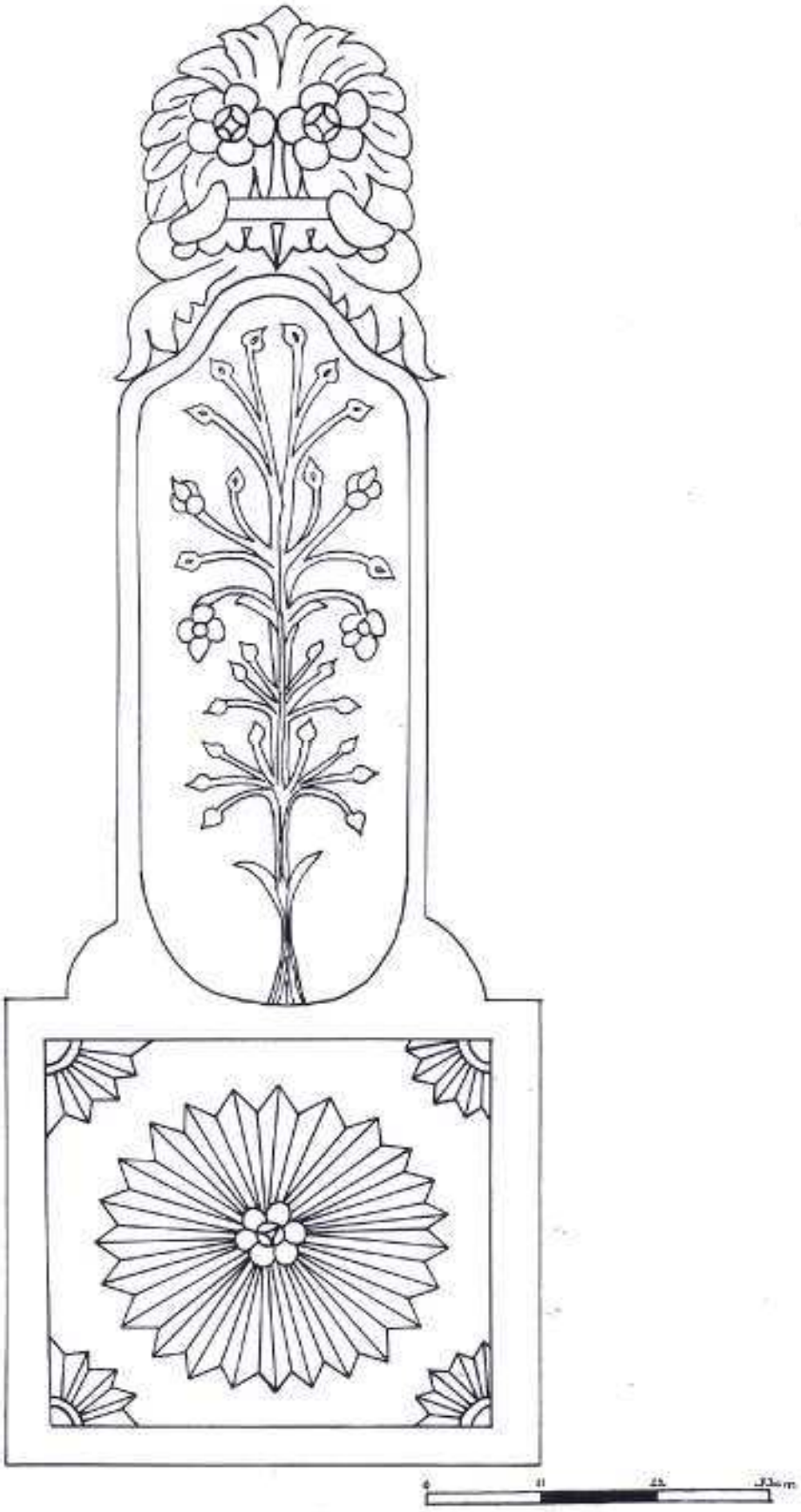

Çizim 27- Münadiye Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin dışa bakan yüzeyi

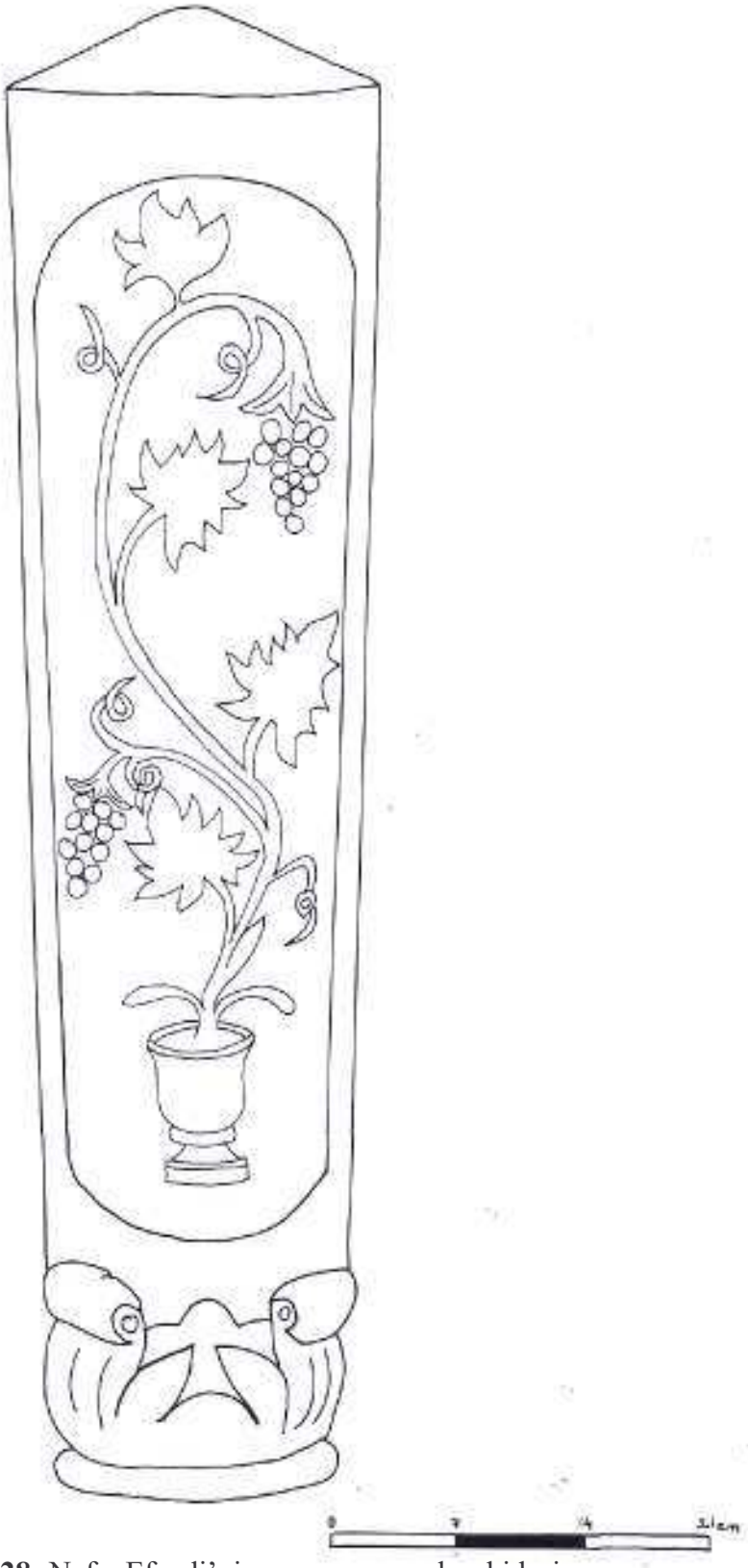

Çizim 28- Nafız Efendi'nin mezarının ayak şahidesi

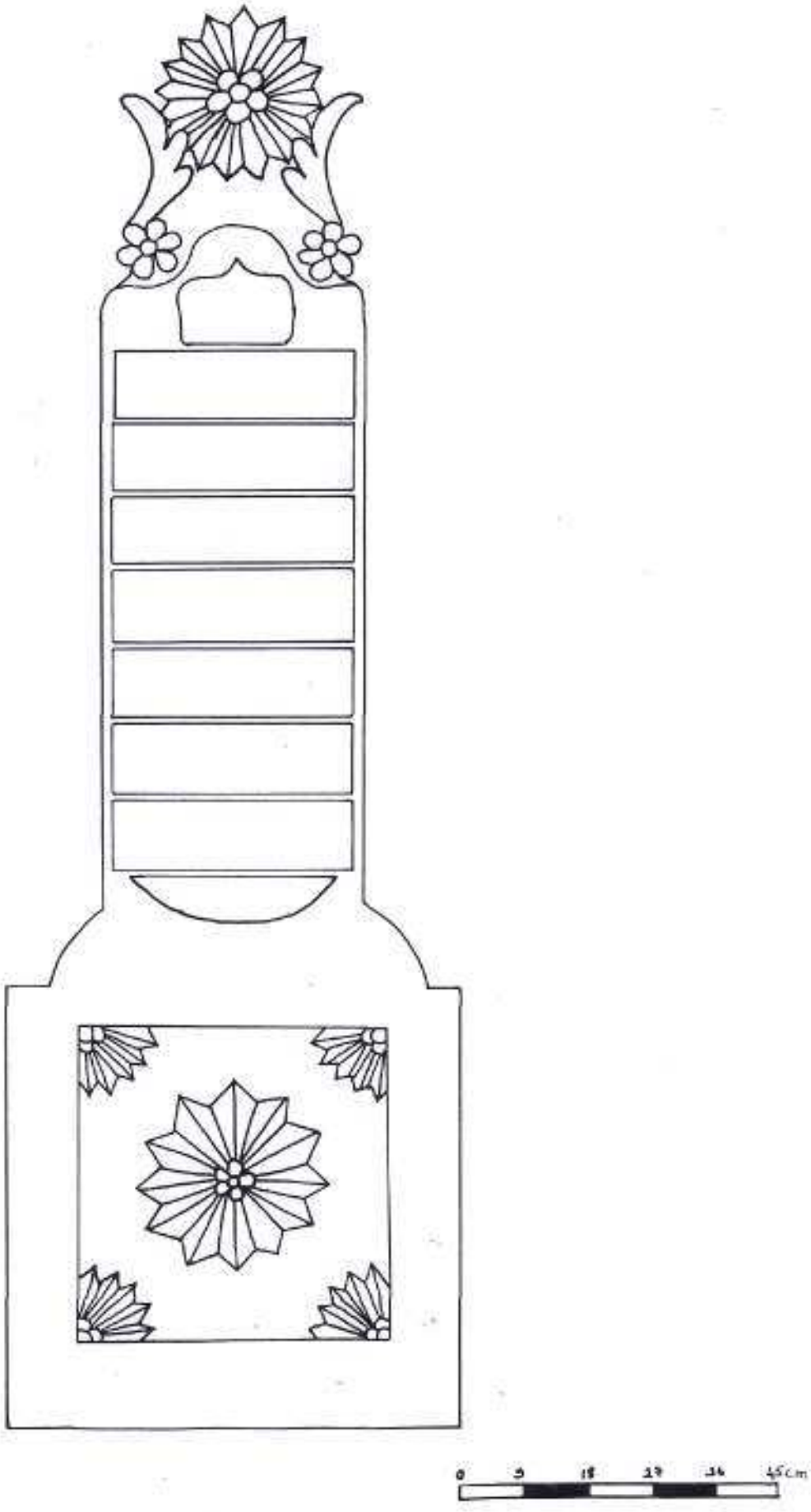

Çizim 29- Gül Hanım'ın mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyi

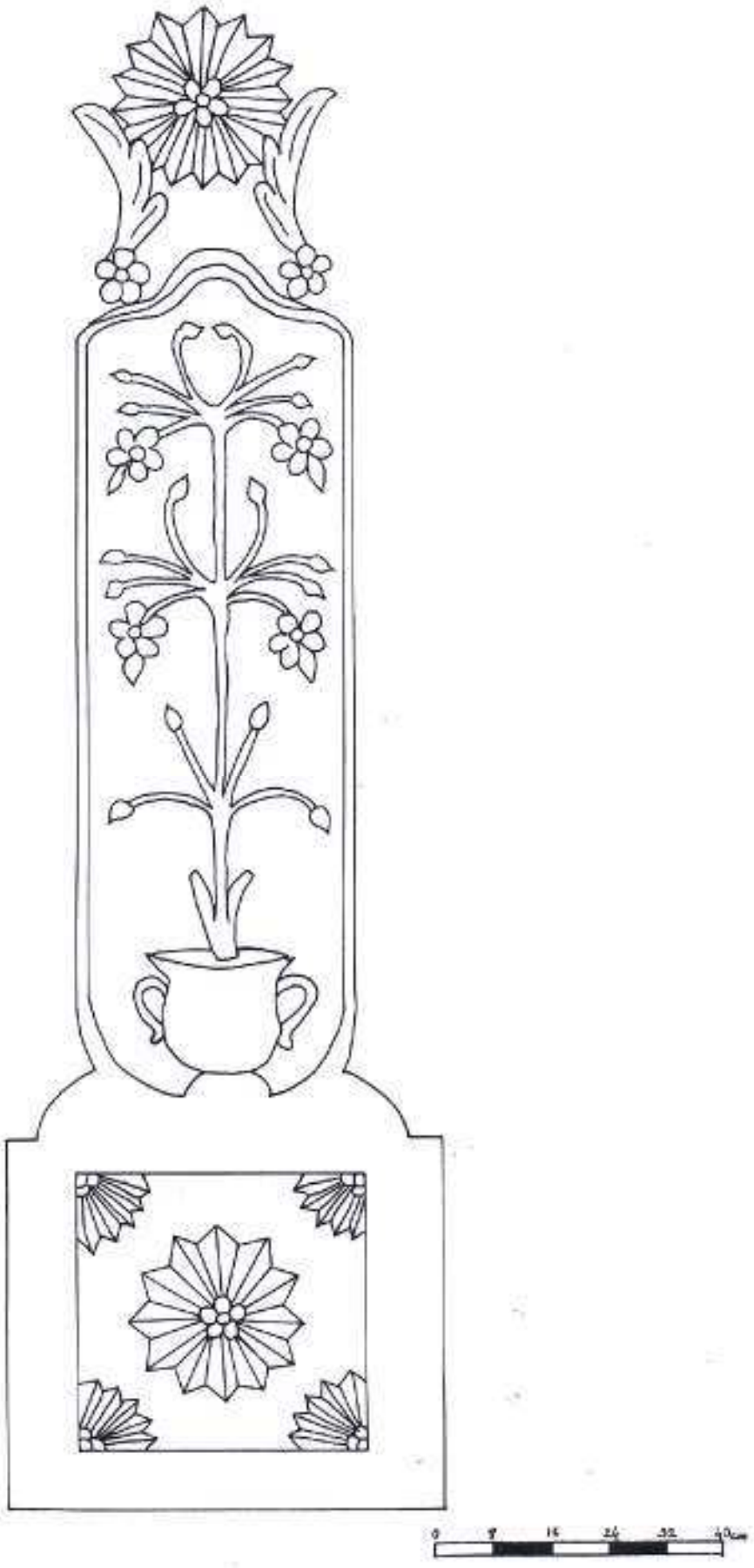

Çizim 30- Gül Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin dışa bakan yüzeyi

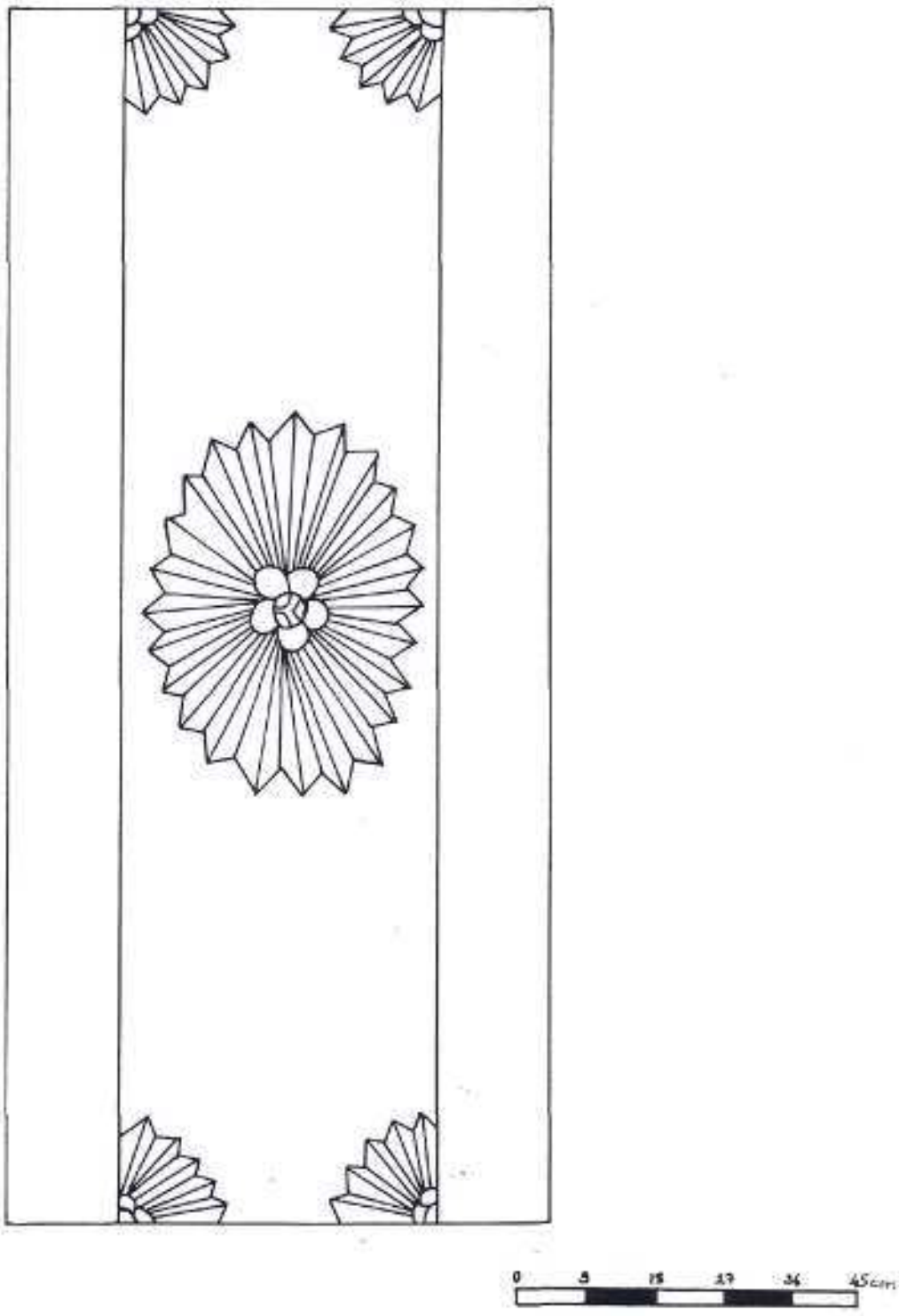

Çizim 31- Gül Hanım'ın mezarına ait sandukanın geniş yüzeyi

RESİMLER

Resim 1- Erzurum Asri Mezarlıkta bulunan bir baş hece tahtası

Resim 2- Erzurum Asri Mezarlıkta bulunan baş ve ayak hece tahtalı bir mezar

Resim 3- Erzurum Asri Mezarlıkta bulunan baş ve ayak hece tahtalı bir mezar

Resim 4- Ayaz Paşa Camii Haziresi'nin genel görüntüsü

Resim 5- Sanduka şeklindeki mezar I

Resim 6- Hayriye Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 7- Hayriye Hanım'ın ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 8- Hayriye Hanım'ın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 9- Hacı Reşid Bey'in mezarının baş şahidesinde kitabe detayı

Resim 10- Hacı Reşid Bey'in mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 11- Hacı Reşid Bey'in mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 12- Şefika Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detay

Resim 13- Şefika Hanım'ın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 14- Şefika Hanım'ın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 15- Baş şahidesi kırık olan mezardan genel görüntü

Resim 16- Hacı Nuri Bey'in baş şahidesinden kitabe de

Resim 17- Hacı Nuri Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 18- Hatice Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 19- Esma Hanım'ın mezar taş

Resim 20- Hacı Emine Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 21- Peyker Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 22- Sanduka şeklindeki mezar II'in geniş yüzeyinden detay

Resim 23- Sanduka şeklindeki mezar II'in dar yüzeyinden detay

Resim 24- Sanduka şeklindeki mezardan genel görüntü

Resim 25- Kitabesi okunamayan mezar taşından detay

Resim 26- Kitabesi okunamayan mezarın genel görüntüsü

Resim 27- Hacı Hüseyin Ağanın mezarının genel görüntüsü

Resim 28- Nafi Bey'in mezarına ait baş şahideden kitabe detayı

Resim 29- Nafi Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 30- Avni efendi'nin oğlu Vehbi'nin mezarına ait baş şahideden kitabe detayı

Resim 31- Avni Efendi'nin oğlu Vehbi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 32- Abdurrahman Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 33-Abdurrahman Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 34- Osman oğlu Alemdar Dursun'un mezarının genel görüntüsü

Resim 35- Firûze Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 36- Firûze Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 37- Mîr Hüseyin'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 38- Mîr Hüseyin'in mezarının genel görüntüsü

Resim 39- Mîr Hüseyin'in mezarının sandukasının bir köşesine eklenmiş mermer taş parçası

Resim 40- Ayak şahidesi mermer olan mezarın genel görüntüsü

Resim 41- Siyah sal taşlardan oluşan mezarın genel görüntüsü

Resim 42- Çifter şahideli mezarın genel görüntüsü ve ayak şahideden detay

Resim 43- Çifter şahideli mezarın genel görüntüsü

Resim 44- Lütfiye Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 45- Lütfiye Hanım'ın mezarının baş şahidesinin iç yüzeyinden detay

Resim 46- Lütfiye Hanım'ın mezarının ayak şahidesinin dış yüzeyinden detay

Resim 47- Lütfiye Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 48- Bakırcı Cami Haziresi'nin genel görüntüsü

Resim 49- Kitabesi olmayan sandukalı ve kırık şahideli mezardan genel görüntü

Resim 50- Atife Müslime Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 51- Atife Müslime Hanım'ın mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 52- Atife Müslime Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 53- İkiz mezarın ayak şahidesinden kitabe detayı

Resim 54- İkiz mezarın genel görüntüsü

Resim 55- Selahaddin Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

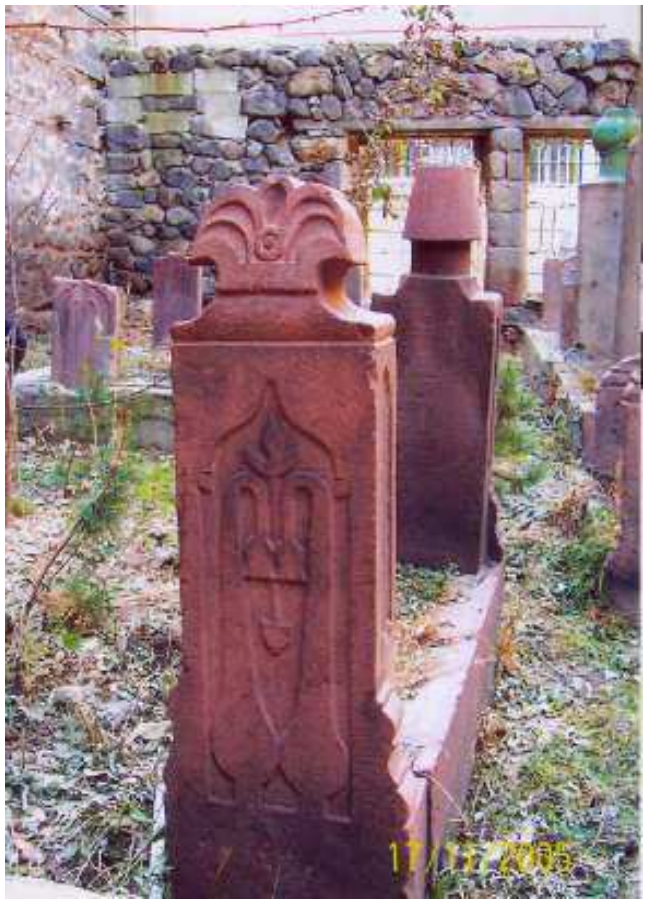

Resim 56- Selahaddin Bey'in mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 57- Selahaddin Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 58- Mehmed Naci Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 59- Mehmed Naci Bey'in mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 60- Mehmed Naci Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 61- Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 62- Hasib Ağa'nın oğlu İbrahim'in mezarının genel görüntüsü

Resim 63- Mehmed'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 64- Mehmed'in mezarının genel görüntüsü

Resim 65- Fehime'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 66- Fehime'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 67- Hafız Mehmed Efendi'nin mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 68- Hafız Mehmed Efendi'nin mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 69- Baş ve ayak şahidesi bulunan ikiz mezardan I. mezarın ayak şahidesinin kitabe detayı

Resim 70- Baş ve ayak şahidesi bulunan ikiz mezarın baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 71- Baş ve ayak şahidesi bulunan ikiz mezarın ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 72- Hazire girişindeki ilk mezarın ayak şahidesinden kitabe detayı

Resim 73- Hazire girişindeki ilk mezarın genel görüntüsü

Resim 74- Aişe Sıddıka Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 75- Aişe Sıddıka Hanım'ın mezarının ayak şahidesinden kitabe detayı

Resim 76- Aişe Sıddıka Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 77- Hazirenin güneybatı köşesindeki mezarın baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 78- Hazirenin güneybatı köşesindeki mezarın genel görüntüsü

Resim 79- Derviş Ağa Cami'nin kuzey tarafındaki hazireden gelen görüntü

Resim 80- Said Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 81- Said Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 82- Aişe Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 83- Aişe Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 84- Hacı Mehmed Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 85- Hafız Mustafa Dede Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 86- Hafız Mustafa Dede Efendi'nin mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 87- Ahmed Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 88- Ahmed Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 89- Hüseyin Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 90- Hüseyin Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 91- Ümmügülsüm Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 92- Ümmügülsüm Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 93- Derviş Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 94- Derviş Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 95- Derviş Ağa Türbesinin genel görüntüsü

Resim 96- Derviş Ağa Camii'nin güney tarafındaki hazireden genel görüntü

Resim 97- Kadriye Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 98- Hayriye Hanım'ın mezarının baş şahidesi

Resim 99- Cemile Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 100- Cemile Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 101- Fatımatü'z-Zehrâ Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 102 - Fatımatü'z-Zehrâ Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 103- Hacı Mehmed Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 104- Abdurrahman Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 105- Abdurrahman Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 106- Nâzım Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 107- Ahmed Efendi'nin Oğlu Mehmed Vasfi Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 108- Ahmed Efendi'nin Oğlu Mehmed Vasfi Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 109– Ali Arar (?) Ağa'nın mezar taşı

Resim 110- Kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş mezarın baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 111- Kitabesinde isim kısmı tahrip olmuş mezarın genel görüntüsü

Resim 112- Hadice Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 113- Hadice Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 114- Almacı Ahmed Efendi'nin mezarının baş şahidesi

Resim 115-Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin mezarının baş şahidesinin iç yüzeyinden kitabe detayı

Resim 116- Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin mezarının baş şahidesinin dış yüzeyinden kitabe detayı

Resim 117- Alay Kâtibi Ahmed Niyazi Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 118- Hafız Nafız Efendi'nin mezarının baş şahidesi

Resim 119- Hafız Nafız Efendi'nin mezarının ayak şahidesi

Resim 120- Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

,

Resim 121- Hamidiye Alay Kâtiplerinden Ahishavi Münir Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 122- Fâtıma Hanım'ın mezarının baş şahidesi

Resim 123- Fâtıma Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 124- Hacı Şamlı-zâde Fehim Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 125- Hazirenin doğu duvarı üzerinde bulunan kitabe

Resim 126- Esat Paşa Camii haziresinin genel görüntüsü

Resim 127- Esat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan mezarlara ait listenin verildiği tablo

Resim 128- Hacı Ahmed Ağa'nın mezarının baş şahidesi

Resim 129- Hacı Ahmed Ağa'nın mezarının ayak şahidesi

Resim 130- Attar Hacı Halil Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 131- Attar Hacı Halil Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 132- Hacı Muhammed Babanın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 133- Hacı Muhammed Baba'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 134- Selime Hatun'un mezarının genel görüntüsü

Resim 135- Hacı Mehmet Reşit Paşa'nın kızı Sabiha'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 136- Hacı Mehmet Reşit Paşa'nın kızı Sabiha'nın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 137- Hacı Mehmed Reşit Paşa'nın kızı Sabiha'nın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 138- Mehmed Salih Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 139- Salih Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 140- Salih Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 141- Kırbaş-zâde Fevzi Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 142- Dolmaseven-zâde Hacı Mustafa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 143- İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 144- İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi'nin mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 145- İbrahim Hakkı Hazretlerinin torunu Ebubekir Efendi'nin mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 146- Hacı Sabit Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 147- Hacı Sabit Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 148-Yusuf'un mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 149- Es-Seyyid Abdurrahman Hâki Baba'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 150- Es-Seyyid Abdurrahman Haki Baba'nın mezarının genel görüntüsü

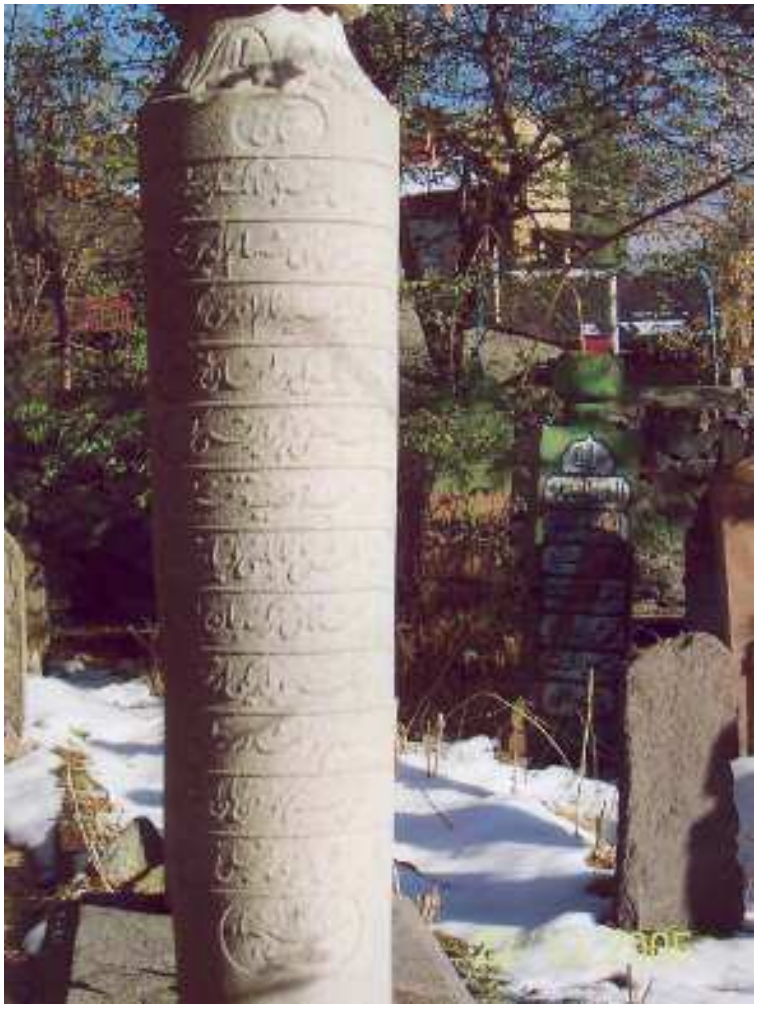

Resim 151- Aişe Hüsniye Hanımefendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 152- Aişe Hüsniye Hanımefendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 153- Kitabesi okunamayan mermer mezarın baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 154-Kitabesi okunamayan mermer mezarın baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 155-Kitabesi okunamayan mermer mezarın ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 156- Kitabesi okunamayan mermer mezarın sanduka detayı

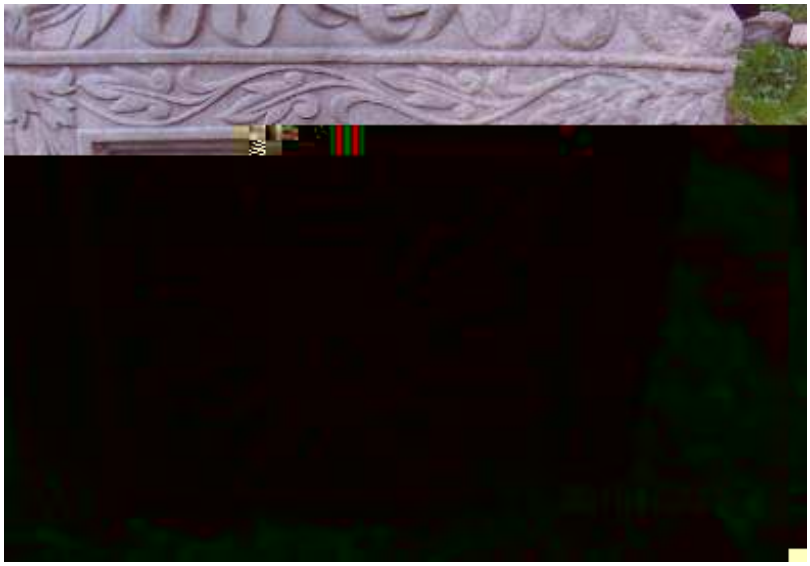

Resim 157- Kitabesi okunamayan mermer mezarının şahide bölümlerinin alt kısmından detay

Resim 158- Rukiyye Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 159- Hatice Hanım'ın mezarı'nın genel görüntüsü

Resim 160- Abdullah Paşa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 161- Kapudan Mehmed Paşa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 162- Mustafa Paşa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 163- Mustafa Paşa'nın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 164- Mustafa Paşa'nın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 165- Hüseyin Hoca'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 166- Hüseyin Hoca'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 167- Hacı Salih Efendi'nin mezarının baş şahidesinden detay

Resim 168- Hacı Salih Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 169- Şeyh Osman Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 170- Şeyh Osman Efendi'nin mezarının ayak şahide tarafından görüntüsü

Resim 171- Şeyh Osman Efendi'nin mezarından sanduka detayı

Resim 172- Esat Paşa Camii'nin son cemaat yerinde bulunan taşsız mezar

Resim 173- Murat Paşa Camii Haziresi'nin genel görüntüsü

Resim 174- İsmail Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 175- İsmail Ağa'nın mezarının kitabesinden hattat isminin detayı

Resim 176- İsmail Ağa'nın mezarının sandukasının bezeme detayları

Resim 177- İsmail Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 178- Mustafa oğlu Hasan'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 179- Mustafa oğlu Hasan'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 180- Şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezarın baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 181- Şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezarın ayak şahidesinden kitabe detayı

Resim 182- Şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezarın genel görüntüsü

Resim 183- Mehmed Paşa'nın oğlu Melek Ahmed Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 184- Mehmed Paşa'nın oğlu Melek Ahmed Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 185- Muhammed oğlu Ahmet'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 186- Muhammed oğlu Ahmet'in mezarının genel görüntüsü

Resim 187- Seyyide Mensure Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 188- Seyyide Mensure Hanım'ın mezarının baş şahidesi üzerinde yapılan stampaj çalışmasından bir görüntü

Resim 189- Seyyide Mensure Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 190- Ane Hatun Türbesi'ne ait kitabe

Resim 191- Ane Hatun Türbesi'nin içinde buluna üç taş sanduka

Resim 192- Ane Hatun Türbesi'nin genel görüntüsü

Resim 193- Ane Hatun Türbesi'nin genel görüntüsü

Resim 194- Narmanlı Camii Haziresi'nin doğu tarafının genel görüntüsü

Resim 195- Narmanlı Camii Haziresi'nin güney tarafının genel görüntüsü

Resim 196- Siyavuş Paşa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 197- Siyavuş Paşa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 198- Lütfullah Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayI

Resim 199- Lütfullah Efendi'nin mezarından gelen görüntü

Resim 200- Hacı Salih Çelebi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 201- Hacı Salih Çelebi'nin mezarının gelen görüntüsü

Resim 202- Hasbolat Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 203- Kunduh-zâde Musa Paşa'nın mezar taşı

Resim 204- Mülâzım Osman Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe

Resim 205- Mülâzım Osman ağa'nın mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 206- Mülâzım Osman Ağa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 207- Zeliha Hatun'un mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 208- Zeliha Hatun'un mezarının gelen görüntüsü

Resim 209- Hacı Osman Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 210- Hacı Osman Efendi'nin mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 211- Hacı Osman Efendi'nin mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 212- Salih Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 213- Salih Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 214- Baş ve ayak şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezardan baş şahidenin kitabe detayı

Resim 215- Baş ve ayak şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezardan ayak şahidenin kitabe detayı

Resim 216- Baş ve ayak şahidelerinin içe bakan yüzeyinde kitabe olan mezarın baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 217- Hacı Yusuf Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 218- Narmanlı Camii'nin ön tarafında bulunan üç mezarın genel görüntüsü

Resim 219- Yeğen Ağa Haziresi'nin güney tarafından genel görüntü

Resim 220- Ahmed Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 221- Ahmed Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 222- Abdurrahman Ziya Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 223- Abdurrahman Ziya Efendi'nin mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 224- Abdurrahman Ziya Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 225- Mine Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 226- Mine Hanım'ın mezarının ayak şahidesinden detay

Resim 227- Mine Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 228- Münadiye Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 229- Münadiye Hanım'ın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 230- Münadiye Hanım'ın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 231-Hacı Abdullah'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 232- Hacı Abdullah'ın mezarının baş şahidesi üzerinde yapılan stampaj çalışmasından bir görüntü

Resim 233- Hacı Abdullah'ın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 234- Ömer Kotan Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 235- Ömer Kotan Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 236- Muhlis Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 237- Muhlis Efendi'nin mezarının ayak şahidesi

Resim 238- Muhlis Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 239- Nafiz Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 240- Nafiz Efendi'nin mezarının baş şahidesi

Resim 241- Nafiz Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 242- Gül Hanım'ın mezarının baş şahidesinin içe bakan yüzeyinden kitabe detay

Resim 243- Gül Hanım'ın mezarının baş şahidesinin dışa bakan yüzeyinden kitabe detayı

Resim 244- Gül Hanım'ın mezarının ayak şahidesinden bezeme detayı

Resim 245- Gül Hanım'ın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 246- Gül Hanım'ın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 247- Hâdi Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 248- Hâdi Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 249- Mehmed oğlu Hüseyin'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 250- Ahmed Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 251- Fâtıma Hanım'ın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 252- Fâtıma Hanım'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 253- Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 254- Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi'nin mezarının ayak şahidesinin iç yüzeyi

Resim 255- Necmeddin Hafız Abdullah Edip Efendi'nin mezarının genel görüntüsü

Resim 256- Süleyman Bey'in mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 257- Süleyman Bey'in mezarının genel görüntüsü

Resim 258- Halil Paşa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 259- Halil Paşa'nın mezarının genel görüntüsü

Resim 260- Baş şahidesi tahrip olan mezarın kitabe detayı

Resim 261- Baş şahidesi tahrip olan mezarın genel görüntüsü

Resim 262- Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 263- Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarının ayak şahidesinden bezeme detayı

Resim 264- Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarının ayak şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 265- Hacı Abdurrahman Ağa'nın mezarının baş şahide tarafından genel görüntüsü

Resim 266- Abdurrahman Gazi Camii'nin genel görüntüsü

Resim 267- Abdurrahman Gazi Türbesi'nin genel görüntüsü

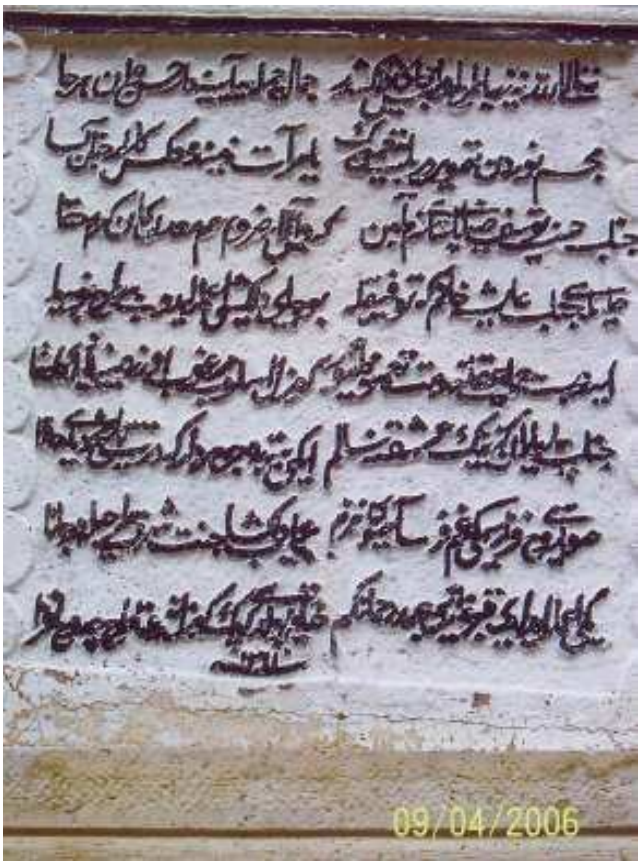

Resim 268- Abdurrahman Gazi Türbesi'nin kitabesinden detay

Resim 269- Abdurrahman Gazi Türbesi'nin kitabesinden genel görüntü

Resim 270- Abdullah Budak'ın mezarının genel görüntüsü

Resim 271- Mustafa oğlu Kemal Efendi'nin mezarının baş şahidesinden kitabe detayı

Resim 272- Mustafa oğlu Kemal Efendi'nin mezarının ayak şahidesi

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise öğrenimimi Erzurum'un Ilıca İlçesi'nde tamamladım. 1998 yılında kazandığım Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nden 2002 yılında mezun oldum. 2004 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı'nda başlamış olduğum yüksek lisans öğrenimime halen devam etmekteyim.